

Abdüsselâm bin Meşîş el-Hasenî Hazretlerinin Türbe-i Şerîfi

Salah Bilici Kitabevi

Büyük Reşitpaşa Caddesi Yünni İş Merkezi 22/24
Beyazıt/İSTANBUL

ŞERH-İ SALÂT-I MEŞİŞİYE

İsmâ‘il Hakkî Bursevî

Kuddise Sirruhu’l ‘Âlî

İstanbul 2009

ISBN:

Hazırlayan : Muzaffer Ergür

Mizanpaj : altınolukgrafik / Mustafa Erguvan

Kapak : erkamgrafik / Mustafa Yüm

Baskı & Cild : Erkam Matbaası (0 212) 671 07 07

TAKDİM

Allah Tealâ'ya hamd ve sevgili Habibi'ne salât ve selâmlarımın kabulünü arz ederim.

Salât-ı Meşîşîye Cenab-ı Hakk'ın ilhamı ile Absü's-Selâm Bin Meşîş El-Hasenî Kuddise Sırruh Hazretleri tarafından tertiplenmiştir. Bu çok faydalı ve şanınin büyüklüğü çok iyi bilinen bu eser tasavvuf erbabı tarafından zevkle okunmaktadır.

Bu salâta bir şerh de İsmâil Hakkî Bursavî Kuddise Sırruh Hazretleri yapmıştır. Bugün daha çok okunup anlaşılması için bu güzide eseri Latin harflerine çevirmeğe karar verdim. Eserde geçen ayet, hadis ile diğer Arabca ve Farsca ibareleri en sondaki dip notlar ile açıklamaya çalıştık. Esas metinde salâta ait ibârelere hareke konulup Latin harfleri ile okunuşu ilave edilmiştir.

Ancak Latin harflerine çevirdiğimiz eser hicri 1279 yılında Mustafa Mestî Efendinin tashihleri sonunda İzmirî Emin Beyefendi tarafından bastırılan matbu nushadır. İsmâil Hakkî Bursavî Kuddise Sırruh Hazretlerinin bu eseri takriben üç yüz kusur sene önce yazmış olduğu cihetle anlamak için çokça lügata bakmak gerekmektedir. Okuyanlara kolaylık olmasını düşünerek esas metinden uzaklaşmadan eseri sadeleştirdim.

Esasen Türkçe olan İsmâil Hakkî Bursavî Kuddise Sırruh'un şerhi aynen Latin harfleri ile yazılmıştır. Evveline Abdüsselam bin Meşîş

Hazretlerinin ve İsmâil Hakkî Bursavî Kuddise Sırruh Hazretlerinin menkıbeleri ile eserin aslına sadık kalınarak yapılan sadeleştirilmiş şekli ilave edilmiştir.

Tamamen hayırlı bir hizmet amacı ile yapılan bu esere hizmet eden ve emeği geçen emekli müftülerimizden Mehmet Şirin Hoca Efendi, Sakarya Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden Emekli Doçent Dr. Mehmet Emin Açar ile Başbakanlık Arşiv Dairesinde Uzman Ümmühan Cerrahi ve sevgili oğullarım Nureddin Ergür ile Şükrü Ergür’e ayrıca eserin basılmasına gayret ve hizmet eden pek muhterem Ersin Şahin’e en iyi dileklerimle teşekkür ederim.

Bilhassa göreceğiniz hatalarımın affını rica eder ve hayır dualarınızı ümit ederim.

Muzaffer Ergür

EŞ-ŞEYH ABDÜ’S-SELÂM BİN MEŞİŞ EL-HASANÎ *

Kaddesallahu Sırrahu'l-Alî

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Kuzey Afrikalı bu büyük veliye dair bilgiler daha çok menkıbelere dayanmaktadır. Rivayete göre Hazret-i Hasan Radiyallahu Anh soyundan geldiği için El-Hasanî unvanı ile anılan Abdü's-Selâm Hazretleri yedi yaşlarında iken kendini ibadete vermiş, din ilimlerini öğrenmiş ve genç yaşta keşf mertebesine ulaşmıştır. Daha sonra on altı yıl süren bir seyahate çıkmış. Fas yöresinde dolaşarak tasavvufî bilgi ve tecrübesini arttırmıştır. Seyahatlerinin birinde konakladığı mağaraya gelen Abdu'r-Rahman Bin Hüseyin Ez-Zeyyât Hazretleri, kendisini yedi yaşından beri manen Tebiye ettiğini söyleyince ona intisab etmiştir. Bu zatın sohbetinde ne kadar bulunduğu ve ondan neler öğrendiği hakkında bilgi yoktur. Tasavvuf hırkasını Ebû Medyen Et-Tilimsânî Hazretlerinden giydiği de söylenmektedir.

Kur'ân ve Sünnet'e son derece bağlı olan, sünnetten uzaklaşan zümrelerle mücadele eden İbn Meşîş Hazretleri, peygamberlik iddiasında bulunarak etrafına birçok cahil taraftar toplayan Muhammed Bin Ebû Tavâcin'e karşı koymak için inzivadan çıkıp mücadele meydanına atılmış, bu mücadeleden vazgeçmesi için yapılan teklifleri reddedince İbn Ebû Tavâcin'in adamları tarafından şehid edilmiştir. Şehadet tarihi olarak 622/1225, 623/1226 ve 625/1228 yılları gösterilmektedir. "Şehid Kutub" diye meşhur olan İbn Meşîş Hazretlerinin naşı Benî Arûs arazisindeki Cebel-i Alem'e sırlanmıştır.

Hakkında pek çok keramet ve menkıbe nakledilen ve islâm âleminde büyük hürmet gören İbn Meşîş Hazretlerinin türbesi, Fas'ın önemli ziyaret yerlerinden biridir. Çok sarp bir yerde bulunan türbesi bir nevi harem kabul edildiğinden, müslüman olmayanların buraya yaklaşmalarına izin verilmemektedir. Şeyh Hazretlerinin oğulları ve torunları da asırlar boyu bölge halkından büyük bir saygı görmüşlerdir. İbn Meşîş Hazretlerinin şehadetinin yıldönümü dolayısıyla Tittavin civarındaki Şaşavan kasabası sakinlerince düzenlenen ihtifallere çok sayıda insan katılmaktadır.

İbn Meşîş Hazretlerinin asıl şöhreti, milyonlarca müridi ve yaygın bir nüfuzu olan, Şazeliye tarikatının kurucusu Ebu'l-Hasen Eş-Şazeli Hazretlerini yetiştirmiş olmasından ileri gelmektedir. İbn Meşîş Hazretlerine Meşîşiye veya Abdüsselamiye adı verilen bir tarikat nisbet edilmişse de onun bir tarikat kurucusu olmadığı, çevresine mürid toplamak için hiçbir gayret göstermediği, hatta intisap etmek için gelen kişileri müridliğe kabul etmediği bir gerçektir. Hatta bir gün huzuruna gelerek “bana el ver “diyen bir kişiye hiddetle “ben peygamber miyim ki sana el vereyim. Farzlar da haramlar da bellidir. Farzları yerime getir, haramlardan sakın “dediği rivayet edilmektedir. Şazeli Hazretleri, onun bir seher vakti, halkın kendisinden yüz çevirmesi için, Allah’a dua ettiğini nakl eder. Kendisi ne kadar az tanınmışsa, müridi Şazeli Hazretleri de o kadar çok tanınmış, fikir ve görüşleri hakkında ancak bu müridi vasıtasıyla zamanımıza bilgi ulaşmıştır. Şazeli Hazretlerinin anlattığına göre İbn Meşîş Hazretleri Allah sevgisine çok fazla önem verir, sevgiyi bütün hayır ve faziletlerin etrafında döndüğü bir merkez, her türlü nur ve kerametlerin kaynağı olarak kabul ederdi.

İbn Meşîş Hazretlerinin evradı **Es-Salavâtü'l-Meşîşiye** adıyla günümüze kadar gelmiştir. Kısa bir salavattan ibaret olan bu vird, tasavvufun belli başlı kavramlarını özlü bir şekilde ifade ettiğinden, âbid ve sûfler arasında hararetle okunmuş ve muhtelif müellifler tarafından defalarca şerh edilmiştir. Yusuf en-Nebbanî el-Cevahirü'l-Bihâr adlı eserinde, Abdülaziz ed-Debbağ, Abdülgani en-Nablûsî ve Sîdî Abdullah el-Mirgânî'nin şerhlerini aynen iktibas etmiştir. es-Salavâtü'l-Meşîşiye İsmail Hakkî Bursevî Hazretleri tarafından da şerh edilmiştir.

Sûfler metni kısa olan bu salatın manevi tesirine inandıkları için onu vird olarak benimsemiş ve günün belirli vakitlerinde okunmasını tavsiye etmişlerdir. Onlara göre bu salât, insan tarafından tertiplenen salavâtın en mükemmeli olup, ilahi bir ilhamla söylenmiştir.

***Bu kısım hemen hemen aynen aşağıdaki makaleden iktibas edilmiştir;**
(Süleyman Uludağ, “Abdüsselâm b.Meşîş El-Hasenî” DİA, Cild1, 302)

EŞ-ŞEYH İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ

Kaddesallahu Sırrahu'l-Fettahî

18. yüzyılın büyük sûfîlerinden İsmâil Hakkî Bursevî Hazretleri, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Aydos'da 1063/1653 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Efendi aslen İstanbul'lu olup 1653 yılında büyük Aksaray yangınında mal ve emlakini kaybetmiş bu sebeple akrabalarının bulunduğu Aydos'a yerleşmek zorunda kalmış ve son beş-altı yıllık ömrünü burada tamamlamıştır. Annesi Kerîme Hanım'ı da yine Aydos'da yedi yaşında iken kaybetmiştir. İsmâil Hakkî Hazretleri soyunun hem ana hem de baba tarafından Hazret-i Peygamber Efendimize ulaştığını ifade etmektedir.

İsmâil Hakkî Hazretleri 1070/1659'da Rumeli'de başlayıp 1083/1672'den itibaren İstanbul'da devam eden tahsil hayatını, zahiri ve batınî ilimlerin birlikte tedris edildiği Celvetiye tekkelerinde tamamlamıştır. Tahsilinin son üç yıllık dönemini, İstanbul'da şeyhi Atpazar'lı Osman Fazlî İlahî Hazretlerinin yanında geçirmiş ve sülûkünü de tamamlayarak 1085/1674 yılında icazet alıp Celvetiye şeyhi olarak irşad faaliyetlerine başlamıştır.

1086/1675 Rumeli'de başlayıp 1096/1685'den itibaren Bursa'da devam eden ve son nefesine kadar süren irşad faaliyeti elli yıllık bir dönemi içine almaktadır. İsmâil Hakkî Hazretleri bu dönemde hem muallim hem vaiz hem müşşid hem de bir müellif olarak dört ayrı hizmeti bir arada yürütmüştür. İrşad görevi ile ilk tayin olunduğu yer Üsküb'dür. 1092/1681'de Köprülü'ye geçmiş ve burada on dört ay kalmıştır. 1093/1682'de Usturumca'ya gelmiş ve 1096/1685'e kadar burada görev yapmıştır. Osman Fazlî Hazretlerinin Bursa'daki halifesi Sunullah Efendi'nin vefatı üzerine yerine halife olarak tayin edilmiştir. Bursa'da geçen yıllar onun hayatındaki en uzun ve en verimli dönem olmuştur.

İsmâil Hakkî Hazretleri şeyhi Osman Fazlî Hazretlerinin vefatını müteakib kendisine halef olmuştur. 1108/1696 ve 1110/1698 yıllarındaki Avusturya seferlerine iştirak etmiştir. 1112/1700 ve 1124/1710 yıllarında iki defa Hacc'a gitmiştir. 1126/1714 yılında Tekirdağ'a giderek üç yıl kadar neşr-i tarik ile meşgul olmuştur. 1129/1717 yılında Bursa'ya dönerek aynı yıl Muhiddin Arabî Hazretlerinin kabrini ziyaret maksadıyla Şam'a gitmiştir. Şam dönüşü eşi ve çocukları ile beraber üç yıl kadar Üsküdar'da kalıp 1135/1723'de tekrar Bursa'ya dönmüştür. Ömrünün son iki yılını da bugün ibadete açık olan câminin inşaatına harcamış ve 1137/1725'de Bursa'da vefat etmiştir. Kabri Tuzpazarı semtinde, câmii, medresesi ve çilehanesi ile birlikte "İsmâil Hakkî Tekkesi" adı verilen külliye'nin kible tarafındadır.

İsmâil Hakkî Hazretlerinin eserleri yüzü aşkındır. Bunlar arasında en meşhurları; Ruhü'l-Beyan, Tamâmü'l-Feyz, Kitabü'n-Netice, Silsilenâme-i Celvetî, Şerhü'l-Mesnevî, Şerhü'l-Muhammediye ve Divanı sayılabilir. İsmâil Hakkî Hazretlerinin ilim ve irfanının kemaline şüphesiz bunca telefatı şahid gösterilebileceği gibi Mürşid-i Azizi Osman Fazlî Hazretlerinin şu sözü de zannederim bu hususta en güzel şahiddir; "Hakk Celle ve Alâ Hazretleri bana öyle bir halife ihsan buyurdu ki onu Hazret-i Pîr Aziz Mahmud Hüdâî Efendimize ihsan buyurmadı."

Sûret-i sırr-ı Muhammed'den gelir feyz-i hayat
Akl-ı küldür kim Odur asl-ı vücud-i kâinat

İsm-i Muhyî suretidir bak Muhammed resmine
Dâhlî dolu câmdır iç kand nebat

Hayy-ı Bakî'den şu kim feyz-i hayat alır bugün
Ömr-i bâkî ile bulsa nola alemde sebat

Nat-ı pâkin ede gör vird-i kâl ü hâl
Ver selâmı can ü dilden kıl ana her dem salat

Zâhir ü bâtın gözet var âsitân-ı hazrete
Hakkıyâ Hakkı seversen kılma gayra iltifat

SALÂT-I MEŞİŞİYE ŞERHİ

ASIL METİN

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Hâzihî salâtün mine's-salavâtî's-şerîfeti'l-mültezimeti 'inde ehlillâh. Kânet virden mülhemen min 'indillâhi te'âlâ 'alâ kalbi hazreti's-şeyhi'l-'âlimi'r-Rabbânî ve'l-'ârifî's-Samedânî 'Abdüsselâm bin Meşîş bin eş-Şeyh Ebi'l-Hasen 'Alî bin 'Abdülcebbâr el-Hasenî el-ma'rûfî bi's-Şâzelî zi'l-menâkıbî ve'l-mefâhir, el-memdûhi fi'l-evâili ve'l-evâhir, kad-desallâhu sırrahû ve esrâra sâiri'l-aktâbi ve'r-ricâl, ve men yelîhim mine'r-rûkbânî ve'r-rucâl, şerahahâ bi iltimâsi ba'di'l-ihvâne'l-mü'minîne bi hâze's-şân, el-fakîru semiyü'z-zebîh eş-Şeyh İsmâ'îl Hakkî el-Bursevî, sebbetehullâhu ve akarrahû 'ale's-sırâtî's-seviyyi ve ce'alehû 'alâ lisâni't-türkiyyi liye'umme nef'uhû fi hâzihi'd diyâr, ve in lem yebka fi'd dâri deyyâr. Allâhümme bi hürmeti habîbike'l-asfâ ve nebiyyike'l-Mustafâ, 'aleyhi mine't-tahiyyâti mâ yuhubbuh, ve mine't-teslîmâti mâ yurdîh, ic'al ef'ideten mine'n-nâsi tehvî ile'l-ka'beti hâze's-şerh, ve'r ravzati hâze'l-feth, iz hüve hayrun lî ve lehüm. Kemâ kâle 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm "Yâ 'Aliyyü leen yehdillâhü bike racülen hayrun leke min humuri'n-ni'am" Vallâhu veliyyü'n-ni'ami ve lehü'l-hamdi 'ale'l-irşâd ilâ tarîki'r-reşâd¹

Evvelâ ma'lûm ola ki elsine-i halâikda dâir olan salavât-ı şerîfe bî-nihâyetdir. Zîrâ her mevcûdun ism-i mahsûsu yüzünden, Hakk'a teveccüh-i hâssı ve hakikat-i muhammediyyeden² hissesi mikdârı, rûhâniyyet-i nebeviyyeye intisâbda ihtisâsı vardır ki ol teveccüh hasebiyle dergâh-ı vâlâ-yı kibriyâya arz-ı hâcât ve ol mertebeden münâcât eyler ve o intisâb-ı rûhânî ve ihtisâs-ı cenânî sebebiyle, bi-kaderi'l-kâbiliyye, medh ü senâ söyler. Velâkin Şeyh Sa'deddîn Hamevî kuddise sırruh nakli üzere on iki bin salavât-ı şerîfe mazbûtdur ki ba'zısı ta'lîm-i peygamber 'aleyhi's salâtu ve's selâm ile ma'lûm olmuş ve ba'zısı sâk-ı arşda mektûb olduğu üzere elvâh-ı melekûtdan ahz olunmuş ve ba'zısı dahî ehlullâha bi-tarîki'l ilhâm gelmiştir. Tefâvûtün sırrına şimdi işâret olunmuştur. Ve on iki bin salavât-ı şerîfenin şüyû' ve tahsîsine vech budur ki kalb-i insâna vârid olan feyz-i ilâhî, on bir mertebeden nüzûl eder ki levh ve kalem ve arş ve kürsî ve semâvât-ı seb'adır. Ve bu mecmû'un ehadiyyeti i'tibâriyle aded on iki olur. Velâkin her mertebede binbir aded esmâ-ı ilâhiyye mütecellî olmak hasebiyle, a'dâd-ı salavât-ı mütedâvile, onikibine mütefassıl olmuştur. Pes hakikat-ı muhammediyye, her isimle dâir ve her birinin sûretiyle zâhir olmak sebebiyle, merâtibin hakâikını rı'âyet ve hakkı tatbîki fezâen aded-i mahsûsa inhisâr lâzım geldi. Ve bir vech dahî budur ki "lâilâhe illallâh" kelimesi, hattan ve resmen, on iki aded harf olduğu gibi, "Muhammedü'r-Rasûlullâh" kelimesi dahî böyledir. Her harfin mukâbelesinde bin aded salavât ta'yîn olundu. Zîrâ basît müterekkib olsa, ednâ mertebe iki cüz'den ve a'lâ mertebe bin cüzden müterekkib olur. Zîrâ bin merâtib-i a'dâdın nihâyetidir. Onun için âhâd ve aşerât ve miât ve ulûf derler ve bu sebebdendir ki insân için dört mertebe ta'yîn olup, nefis ve kalb ve rûh ve sırr denilmiştir. Ve bu sırra işâret Kur'ân-ı Kerîmde gelir: **"Ve inne yevmen 'inde rabbike ke elfi senetin mimmâ te'uddûn"**³ Hasılı budur ki hakâik suver üzerine mebnîdir. Me'ânî elfâz üzerine mebnî olduğu gibi. Hakâik âlem-i melekûtdan ve suver âlem-i mülkdendir. Melekût mülkden vâsi' olduğu gibi, hakâik dahî suverden ziyâdedir. Ya'nî her sûretde, esmâ-ı ilâhiyye adedince

bin hakikat mundericidir. Bu sebebdendir ki bir kelâmda me‘ânî-i evvel ile iktifâ etmezler. Belki kâdir olanlar ve işâret fehmeyleyenler me‘ânî-i sevânî ve sevâlis beyân ederler ve “nükâtta müzâhame yoktur” derler. Bu esrâr-ı mermûze dahî, salavât-ı âtiyede munderic olan lafz-ı esrârın tahtında mündemicidir. Fefhem cidden ve zunne hayran ve lâ tes’el ‘anî’l hayr.⁴ Li-muharririhî;

Olsa ma‘nâ ile gönül me’lûf
Harf-i vâhid olur yanında ulûf
Lafz-ı vâhid misâl-i boğçadır
Sad kumâş oldu içinde melfûf

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مَنْ مِنْهُ أَنْشَقَّتِ الْأَسْرَارُ

Allâhümme salli ‘alâ men minhü’şakkati’l esrârı⁵

Yâ Allâh! tasliye eyle o vücûd-ı şerîf-i nebevî üzerine ki cemî‘-i esrâr-ı kevnîye ve esrâr-ı ilâhiyye onun hüviyyetinden münşakk olmuş ve zuhûra gelmiş ve husûl bulmuştur. Zîrâ te‘ayyün-i ilâhînin evveli hüviyyet-i zâtîyye ve âhiri kelâmdır. Ve ta‘ayyün-i kevineynin evveli rûh-ı muhammedî ve âhiri neş’et-i insâniyyedir. Ya‘nî cemî‘-i kâinât te‘ayyününe mebde’ ve menşe’ Fahr-i ‘Âlemdir ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm. Kâinâtdan murâd ervâh ve ecsâmdır. Ve ervâh ve ecsâmın her biri, bir hakikatî müştemil ve bir sırrı mütezammındır. Zîrâ mezâhir-i esmâ ve sıfâtdır. Pes bu kadar esrâr ki âlem-i vücûd onu hâvîdir. Cümlesi zât-ı nebeviyyeden intişâ etmiştir. Tafsîli budur ki Fahr-i Âlem sallallahu ‘aleyhi ve sellem’in cihet-i rûhâniyye ve cihet-i cismâniyyeleri vardır. Cihet-i rûhâniyyeleri hilkatde cümleden mukaddemdir. Nitekim hadîsde gelir: “**Evvelu mâ halakallâhu rûhî**”⁶ Pes her ne kadar esrâr-ı rûhâniyye var ise, cümlesi rûhâniyyet-i nebeviyyeden münşakk oldu. Zîrâ ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ ve sâirler o mukaddimeye tâlîdir. Onun için buyurur: “**Küntü nebiyyen ve âdemü beyne’l-mâi ve’t-tîni ey beyne’l-ilmî**

ve'l-ayni"⁷ Ve bu nübüvvet, bi'l-fiil nübüvvetdir. Sâir nübüvvet ise, isticmâ'-ı şerâit üzerine, vaktine merhûndur. Ve cihet-i cismâniyyeleri gerçi, bi-hasebi't-teşahhus müteahhirdir. Nitekim buyurur: "**Nahnu'l- âhirû-ne's-sâbikûne**"⁸ Velâkin te'ayyün-i mutlak hasebiyle mütekaddimdir. Zîrâ Arş-ı A'lâ'dan mukaddem, cism-i küllî vardır ki ona heyûlâi'l-küll derler. Zîrâ, cümle eflâk ve anâsır ve mevâlîdin mâyesidir. Ve Fahr-i 'Âlemin sallallâhu 'aleyhi ve sellem rûhâniyyeti cümle âlem-i ecsâma göre ibtidâ, ol cism-i küllî sûretiyle te'ayyün bulmuştur. Bu i'tibarla, cihet-i cismâniyyeleri dahî cümleden mukaddem oldu. Binâen 'alâ hâzâ, 'Arş ve 'Arşın muhît olduğu ne kadar ecsâm var ise, cümlesinin esrârı, Fahr-i âlemin cihet-i cismâniyyelerinden münşakk oldu. Ma'a hâzâ, unsur-ı mahsûslarıyla bu âleme kudûm ve bu neş'e de zuhûr etmedikçe cismâniyyet, âlem-i hakikat üzerine tamâm olmadı. Zîrâ rûhları, rûh-ı câmi' olduğu gibi, cisimleri dahî cism-i kâmil idi. Onun için şemâil ve hilye-i şerîfeleri, isticmâ' ve istikmâlde, sâirden ziyâde ve bir peygamber ol i'tidâl üzere gelmemiş idi. "Fetebârekallâhu ahsenü'l-hâlikîn"⁹ Pes bu kevnin, sûreten ve ma'nen, esrârını câmi' ve hakâikına mebde' olduğu gibi, 'âlem-i ilâhiye göre dahî, zât ve sıfât ve esmâ ve ef'âlin zuhûruna menşe' ve cemî'-i kemâlâta mazhar oldu. Ve sâirler dahî, bu esrâr ve hakâika onun yüzünden muttali' oldular ve bu netâyicin sûretini, onun cemâli âyinesinde gördüler. Li-muharririhî;

Kim görürdü cemâl-i esrârı
Gelmeyeydi Muhammedün Arabî
O vücûd-ı şerîfdir hakkân
Küntü kenzin¹⁰ zuhûrunun sebebi

Ba'dezâ, esrârname-i ilâhî üçdür. Biri nüsha-i âfâk ve biri nüsha-i enfûs ve biri nüsha-i Kur'ândır. Ve bu üç nüshanın mebde'i, nüsha-i hakâik-ı Rahmân'dır. Kütüb-i erba'a-i ilâhiye bu dört nüshaya işâretidir. Arif-i billâh olanlar, tertîb üzerine bu nüshaları okurlar ve hakâikına muttali' olurlar. Suâl olunursa ki Şeyh-i Musallî, hüviyyet-i peygamberi, 'aleyhi's

salâtu ve’s selâm, mebdî’-i inşikâk-ı esrâr kıldı, Kur’ânı kılmadı. Ma’a hâzâ, cemî’-i esrârın merci’i Kur’ândır. Cevâb budur ki: Kur’ân, bi-hasebi’z-zâhir, mushaf-ı kavli ve Rasûlullâh sallallâhu ‘aleyhi ve sellem mushaf-ı fi’lîdir. Kavî ise fi’l üzerine menûtdur. Onun için Kur’ânda gelir: “**Nezele bihi’r-rûhu’l-emînü ‘alâ kalbike**”¹¹ Ya’nî kalb-i nebevî, ‘aleyhi’s salâtu ve’s selâm, mahall-i nüzûl-i Kur’ân-ı kavlîdir. Eğer bu kalb olmasa, kimse Kur’ân ve esrâr-ı Kur’ân ve Furkân nidüğün bilmezdi. Pes kalb-i nebevî, mahall-i inşikâk-ı esrâr olmağa mahsûs oldu. Bu makûle makâmâtında kalb ve hüviyyet birdir. Zîrâ maksûd te’ayyünü beyândır. Pes icmâlde mahall-i inşikâk, hüviyyet-i peygamber sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ve tafsîlde ‘âlem-i âfâk ve enfûs ve hakikatde hüviyyet-i Hakktır. Fefhem cidden ve emşi ‘ale’l merâtibi tecîdi’l metâlib¹² Li-muharririhî;

Ravza-i esrârdır bu ‘âlem-i hejdeh hezâr
Sırr-ı ‘âlem-cû isen aşk ile zâr ol çün hezâr

وَأَنفَلَقَتِ الْأَنْوَارُ

Ve’n felekati’l envâru¹³

Ve cemî’-i envâr onun zâtından münfelık oldu ve zuhûra geldi. Gerek envâr-ı zâhire olsun envâr-ı şems ve kamer ve nücûm-ı neyyire ve sâir münîrât gibi ve gerek envâr-ı bâtına olsun nûr-ı rûh ve nûr-ı kuvâ ve nûr-ı ‘akl ve nûr-ı îmân ve nûr-ı îkân ve nûr-ı Kur’ân ve envâr-ı tecelliyât ve sâir levâmî’ gibi. Nitekim hadîs-i şerîfde gelir: “**Evvelu mâ halakallâhu nûrî**”¹⁴ ve Kur’ânda gelir: “**Kad câekûm minallâhi nûrun**”¹⁵ Ve ‘ulviyyâta nûrâniyyât dediler. Zîrâ ihtirâ’a karîbdır. Bu sebebdendir ki evvel-i evlâd, bi-hasebi’l-gâlib, nikâh-ı sahîh üzerine tevellüd etmekle nûrânî olur. Ve Fahr-i ‘Âlemin, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, nûrundan akdem mahlûk olmamak hasebiyle, nûr-ı esmâ ziyâde muhtass oldu. Rabbü’l-Âlemîn celle ve a’lâ, kendi zâtına nûr ıtlâk ettiği gibi, nitekim nazm-ı mübîninde gelir: “Allâhu nûru’s semâvâtı ve’l-ard”¹⁶ Fahr-i ‘Âle-

me, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, dahî nûr dedi. Zîrâ hem akdemiyyeti ve hem mazhariyyeti var idi. Ve bu takrîrden Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, efdalü’l mahlûkât olmak lâzım geldi. Zîrâ ma‘den-i envâr olan nûr-ı küllî ondan müstefâd olan envâr-ı cüz’iyyeden, ahsen ve a‘lâdır, şems ile neyyirât gibi. Suâl olunursa ki Tefsîr Vasîa’da gelir ki hüsn-i rûy-i Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm, nûr-ı Kürsî’den ve hüsn-i cemâl-i Muhammedî, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm, nûr-ı ‘Arş’dan müstefâddır. Ma‘a hâzâ, ‘Arş ve onun hâvî olduğu cemî‘-i ecsâm ve envâr, nûr-ı nebîden, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm halk olunmuştur. Pes nûr-ı nebevî, ‘Arşdan me’hûzdur demek ta’kîsdir. Cevâb budur ki: ‘Arş-ı A‘lâ, onun nûr-ı zâtından halk olunmuştur. Velâkin nûr-ı sıfâtı, nûr-ı sıfât-ı ‘Arş’dan ahz olunmuştur. Pes neş’et-i ‘unsûriyyeleri hasebiyle, nûr-ı sıfât-ı Muhammedî, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, nûr-ı sıfât-ı ‘Arş’dan me’hûz olmağa mâni‘ yoktur. Zîrâ câ’izdir ki sıfât-ı ‘Arş’a, nûr-ı zâidi ârız ola. Ma‘a hâzâ, ‘Arş’dan me’hûz olan nûr, fi’l hakîka, kendi nûrlarıdır. Zîrâ ‘arş o nûr-ı zâidi Fahr-i ‘Âlemin, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, zuhûrundan ve Hakkın ona tecelliyât-ı mütenevvi‘asından buldu. Şöyle ki eğer Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem bu neş’eye tenezzülde, devr-i etvâr ve menâzil ederken, mertebe-i ‘Arş’da te‘ayyün bulmasalardı, ‘Arş o nûru kande bulurdu ? El-hâsıl, Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem in ahzetdiği nûr, kendi emânetidir, hâricden nûr yoktur. Beyt;

Tâ şûdî zâhir be îh hüsn-i cemâl erbâb-ı dîn
Müttefik geştend der tafdîl-i insân ber melek¹⁷

Ve Fahr-i ‘Âleme, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, Kur’ânda “**sirâcen münîra**”¹⁸ buyuruldu. Zîrâ pûşide olan hakâik, muktebisân-ı envâr-ı ma‘rifete onunla rûşen olur ve bu nûrdur ki bu kadar ifâza ile zerresi eksilmez ve şu‘lesi kesilmez. Ya’nî ‘ulûm-ı şerî‘at ve fevâ’id-i tarîkat ve envâr-ı ma‘rifet ve esrâr-ı hakîkat, ‘ulemâ-i ümmete onunla zâhir olup, Fahr-i ‘Âlem de, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, yine bi-hâlihâdır. Nûr-ı sirâc gibi, her cânibden muzîdir. Nitekim “**Vece‘alenî nûrâ**”¹⁹ ona delâlet eder.

Bu sebebdendir ki namâzda mâverâda olanı mu‘âyene ederlerdi. Zîrâ cemî‘-i cihât çeşm olmuş idi. Li-muharririhî:

Çünkü birdir yanında cümle cihât
Her yanından görürsün âfâkı
Seni görsün seni cihân içre
İsteyen sırr-ı nûr-ı Hallâkı

Ve Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, husûs üzerine iki nûr-ı hakîkîsi var idi: Biri nûr-i nübüvvet ve biri nûr-i velâyet idi. Vedâ‘-ı ‘âlem-i fânî kıldıklarında, nûr-i nübüvvetin zâhire müte‘allik olan mertebesi şerî‘at-ı mutahharada kaldı. Bu ma‘nâ hâlen Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, ümmet-i merhûmesi arasındadır. Onun için nebî-i âhar gelmez. Zîrâ kendi hayy ve şerî‘ati bâkîdir.

Ve bâtına müte‘allik olan mertebesi, hakikat-i Muhammediyye ile dir. Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve nûr-i velâyet ki bâtın-ı nübüvvetdir, hazret-i kutbü‘l-aktâb, kuddise sırruh, ile devreder. Egerçi kutbdan gayrı evliyâ çokdur. Velâkin cümlelerin envârı bu nûrdan müstefâddir. Zîrâ kutb vâsita-i feyzdur. Li-muharririhî;

Tutagör aşk-ı pâk ile bir kâr
Eyler inkâr âdemi merdûd

Eyleme evliyâyı hem inkâr
Tutar inkâr ile dili jengâr

Suâl olursa ki, haberde gelir ki: “**Ulemâu hâzihi‘l-ümmeti ke en-biyâi benî isrâîl**”²⁰ ma‘nâsı, ‘alâ ehadi‘l-vücûh²¹, demektir ki ümem-i sâlifenin evliyâsı, enbiyâsından ve enbiyâsı dahî, Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellemden, ahzederlerdi. Feemmâ, bu ümmet-i merhûmenin evliyâsı, bi‘z-zât mişkât-ı nübüvvetden ahzedip, bu ma‘nâda enbiyâ-ı Benî İsrâîl ile müşterek olurlar. Ve evliyâ-ı mütekaddimîn üzerine bununla fazîlet ve rûchân bulurlar. Pes nice evliyâ bâtın-ı kutbdan ahzederler? Cevâb budur ki maksûd, bi‘z-zât kutbun mişkât-ı nübüvvetden ahzıdır. Ve bir dahî evliyâ bâtın-ı kutbdan ahzetmek, mişkât-ı nübüvvetden ahzetmek hükmündedir. Zîrâ kutb, bâtın-ı nübüvvetde fenâ bulmuşdur. Ba‘zılarına

ki hâtem-i evliyâ demişlerdir, merâtib-i velâyetde bir mertebe-i külliyyeye mazhar olmak i'tibâriyledir, ve illâ hâtemü'l enbiyâ ve'l evliyâ, Fahr-i 'Âlemdir, sallallâhu 'aleyhi ve sellem. Zîrâ nübüvvet ve velâyet, ondan zuhûr ettiği gibi kimsede zuhûr etmemiştir. Kamerin bedriyyeti gibidir, sâir zuhûrât onun tafsîlidir. Onun için velînin kerâmeti, nebînin mu'cizesidir. Zîrâ velî mazhardır. Hüküm zâhirindir, mazharın değildir. Onun için da'vâ memnû' ve mezmûmdur. Lâzım olan kemâl zuhûr etdikde, mazhariyete hamd-ü senâdır. Bize ol şeref pesdir, ki sultân hânemize nüzûl eyleye. Ve bundan fehmolundu ki nûr-i nebevî nûr-i aslî ve nûr-i evliyâ nûr-i fer'îdir. Nitekim şems ve kamerde müşâheddir. Ya'ni nûr-i şems zâtî ve nûr-i kamer ârızîdir. Zîrâ akisdir, akis ise aslî gibi değildir. Ve illâ ya müsâvât veya meziyyet lâzım gelir. Ve bu sırra işâret Muhammediyye'de²² gelir;

Eğer ismin okudunsa müsemmâsın taleb eyle
Yücede istegil ânı ki sûret-i aksidir ednâ

Ve bu zikrolunan envâr-ı ma'neviyyeye gurûb ve ufûl yoktur. Zîrâ lâ leyl ve lâ nehâr²³ 'âlemindendir. Ve bu sırra işâreten, Hazret-i İbrâhîm, salavâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhden, bi-tarîki'l-hikâye Kur'ânda gelir "**Lâ uhibbu'l-âfilîn**"²⁴ Tahkîki budur ki insânda nûr-i kevkeb-i kalb ve nûr-i kamer-i rûh ve nûr-i şems-i sırr vardır. Velâkin bunların tecelliyâtı dâim değildir. Kevâkib ve kamer ve şemsin zuhûru, dâim olmadığı gibi bu cihetdendir ki felâsife ve rehâbînenin küşûf ve idrâkâtına i'tibâr yoktur. Zîrâ merâtib-i mukayyedededen hâsıl olmuştur. Mu'teber olan itlâk üzerine olan tecellî-i hakkıdır. Zîrâ o vakitte nefsânî olan zât ve sıfât ve ef'âl fenâ bulup, hakkânî olan zât ve sıfât ve ef'âlin envârı zuhûr eder ve bu envâra ebedî fenâ gelmez. Bu sebebdendir hadîs-i şerîfde gelir: "**Yenâmu 'aynâye ve lâ yenâmu kalbî**"²⁵ Ya'ni nûr-ı zâhîrin gurûbundan nûr-ı bâtının gurûbu lâzım gelmez. Gurûb eden nûr-ı bâtın dahî tecellî-i zâtîden mâ'adâsıdır. Onun için kümmel-i evliyâ bu tecellîye vâsıl olmadıkça müsterih olmazlar ve bir makâmda karâr kılmazlar. Li-muharririhî,

İster isen tecellî-i envâr
Var senden fenâ bulagör var
Bu fenâyâ erişmeğe bir dem
Dâimâ Hazret-i Hakk’a yalvar

وَفِيهِ اِرْتَقَتْ الْحَقَائِقُ

Ve fihi irtekati'l-hakâiku²⁶

İrtitâk, iltiyâm ma'nâsınadır. İrtekat olur ise if'âl bâbından hemze sayrûret içindir, sârat retkan²⁷ ma'nâsına. Retk, fetkin zıddıdır. Yâ'nî cemî'-i hakâik, onun hüviyyetinde mürtetik ya'nî müctemi' ve mülte'im oldu. Ma'lûm ola ki hakâik ikidir: Biri hakâik-ı kevnîyye, biri hakâik-ı ilâhiyyedir. Hakâik-ı kevnîyye, ervâh ve ecsâmın hakâikı ve hakâik-ı ilâhiyye, zât ve sıfât ve ef'âl ve esmânın dekâyıkıdır. Bu hakâik-i mutlak münkeşif olmadıkça, velâyet dâiresine kadem basmaz. Zîrâ sünnet-i ilâhiyye bunun üzerinedir ki sâlik-i Hakk evvelâ 'avâlim-i seyrâniyyenin hakâikını mükâşefe edip, sâniyen velâyet ile mütehakkık olur. Ve 'ark-ı nübüvvet münkati' olmadıysa, derece-i nübüvvete dahî kadem basar. Şimdi ki 'ark-ı nübüvvet münkati' olmuşdur. Velâyet ile nübüvvetin beyninde bir perde vardır ki vech-i 'âmdan nüzûl-i vahydir ve illâ vech-i hâssdan ilhâm mukarrerdir. Bu mükâşefeye işâret tarîkiyle Kur'ânda gelir: **“Ve kezâlike nürî İbrâhîme melekûte's-semâvâti ve'l-ardi”**²⁸ Melekût dan murâd, bevâtın ve hakâik ve esrârdır. Ya'nî enfüs ve âfâkda melekût ec-râm-ı 'ulviyye ve süfliyye ve bevâtın-ı heyâkil ve tedvîrât ve esrâr-ı kürât ve müvelledâtı, sana irâet ettiğimiz gibi, senden evvel mazhar-ı tevhîd-i zât olan, ceddin Halîl'e dahî irâet etdik. Bundan maksûd irâeti irâete teşbîhdır, rü'yeti rü'yete teşbîh gibi. Nitekim hadîs-i şerîfde gelir **“İnne-küm seteravne rabbeküm kemâ teravne'l-kamera leylete'l-bedri”**²⁹ Ma'ahâzâ, mer'îyi şuhûdda tefâvût vardır. Zîrâ Fahr-i Âlemin şuhûdu, ekmeliyyet vechi üzerinedir ve enbiyâ 'aleyhimûs selâm, arasında bâ'zı merâtibde tefâzul olduğu gibi, evliyâ arasında dahî tefâvût vardır. El-hâsıl,

Fahr-i ‘Âlemin, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, zâtı bir nüsha-i ilâhiyyedir ki hurûf-ı şûun ve kelimât-ı a‘yân ve âyât-ı hakâik-ı ervâhiyye ve misâliyye ve süver-i suver-i hissiyyeyi câmi‘dir. Ve kezâlik, hurûf-ı esmâ-ı zâtiyye ve kelimât-ı esmâ-ı sıfâtiyye ve âyât-ı esmâ-ı ef‘âliyye ve süver-i esmâ-ı âsâriyyeyi muhîtdir. Evvelkisi kitâb-ı vücûd-ı zıllînin esrârı ve ikincisi kitâb-ı vücûd-ı hakîkinin hakâikıdır. Ve bu hüviyyet mertebesinde olan, ‘ulûm-ı fâzıla ve hakâik-ı şerîfeyi, vücûdunu şirk-i celî ve hafîden, tev-hîd-i ‘aynî ve tecrîd-i hakîkî ve tefrîd-i hakkî ile tathîr eden messeder. Nitekim Kur’ânda gelir “**Lâ yemessuhû ille’l-mutahharûn**”³⁰ Ve bu hakâika, şerâyi‘ ve ümem ve ezminenin ihtilâfiyla tebeddül ve tegayyür gelmez. Zîrâ hakîkat dîndir. Ve Kur’ânda gelir “**İnne’d-dîne inda’llâhi’l-islâm**”³¹ Ya’nî Hazret-i Âdemden gâyetek dek, usûl-i dînde ittihâd olduğu gibi, hakâikda dahî ittihâd vardır. Onun için hakâika nesh târî olmaz. Zîrâ bir nesne ki bi’z-zâtdır, bi’l-gayr zâil olmaz. Ve insân ile bu hakâik arasında olan münâsebet, küll ile eczâ arasında olan münâsebet kabîlindendir. İnsân ile a‘zâ arasında olan münâsebet gibi. Yoksa küllî ile cüz’iyyât arasında olan münâsebet değil, insân ile efrâd arasında olan münâsebet gibi. Pes insânda cem‘iyyet-i eczâ olduğu gibi, cem‘iyyet-i hakâik dahî vardır. Zîrâ o hakâik onun zâtından hâric değil. “Leyse minallâhi bi müstenkirin en yecme‘al ‘âleme fî vâhidin”³² Li-muharririhî;

Kimin ki ola zâtında hakâik
Olur akrân içinde merd-i fâik
Olupdur nâfe-i müşğ ile âhû
Göre âlemde mergûb-ı halâik

و تَنَزَّلَتْ عُلُومُ آدَمَ

Ve tenezelet ‘ulûmu âdeme³³

Âdemle murâd, cins-i insândır. Takdîr-i kelâm “ve fî kalbihî tenezeleti’l-ulûmu’l-azîzetü’l-hasîsatu bi’l-insânî”³⁴ demektir. “Tenezzül”

fi kelimesiyle isti‘mâl olunduğu ‘ulûmun kalbde rûsûhuna dâlldir. Ve insân râsihu fi ‘l-ilm³⁵ olmadıkça, ma‘lûmun hakîkatine vusûl bulmaz. Ve kalbine şifâ ve itmînân gelmez. Ya‘nî cins-i insâna mütelebbis ve hasîs olan ‘ulûm-ı hakîkiyye onun kalbine tenezzül eyledi. Nitekim hadîsde gelir **“Fe‘ullimtu ulûme’l-evvelîne ve’l-âhirîn”**³⁶ ve bir rivâyetde **“Fe evrasenî ‘ilme’l-evvelîne ve’l-âhirîne ve ‘allemenî ‘ulûmen şettâ”**³⁷ vârid olmuştur. Ya‘nî ‘ulûm-ı evvelîn ve âhirîni ta‘lîmden sonra ‘ulûm-ı zâide dahî ta‘lîm eyledi. Bundan zâhir oldu ki Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, ilimde cümle enbiyâ ve evliyâ üzerine tefevvuk eyledi, onun için hakkında buyuruldu **“Ve kâne fadlullâhi ‘aleyke ‘azîmâ”**³⁸ Zîrâ ilim, cemî‘-i melekâtta fâzıl olucak, imtinân onu tafdîl iledir ve câizdir ki Âdem ile murâd Ebu’l Beşer ola. Ya‘nî ‘ulûm-ı Âdem ‘aleyhi’s-salâtu ve’s selâm, onun şânında tenezzül eyledi. Zîrâ Âdem ve min dûne mukaddemât ve Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, netîce ve gâyetdir. Onun için herkes ol ‘ilmi, isti‘dâdı kadar fehmayledi. Fahr-i ‘Âlemde sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, ekmeliyyet vechi üzerine zâhir oldu. Ve Kur’ânda gelir: **“Ve ‘alleme âdeme’l-esmâe”**³⁹ Bu Âdem ile murâd, zâhirde Âdem-i sûrîdir ki Ebu’l-Beşerdir ve hakîkatde Âdem-i hakîkîdir ki ‘akl-ı evvel ile tesmiye olunan rûh-ı muhammedîdir. Pes Âdem-i sâninin hakîkatinden mukaddem Âdem-i evvel semâ ve te‘ayyünâtı devrederken, cümlelerin hakîkatine muttali‘ olmuş ve her birinin ismiyle tesemmî etmişti. Pes âyet-i mezkûrede esmâdan murâd, esmâ-ı mücerrede değildir. Belki esmâ ve müsemmeyât ve hakâikın mecmû‘udur. Husûsan sûfîyye katında isim, te‘ayyün ma‘nâsınadır ve müte‘ayyinden murâd onun hakîkatidir. Nitekim hadîsde gelir: **“Rabbi erine’l-eşyâe kemâ hiye”**⁴⁰ Pes bir kimse meselâ ism-i ganemi bildikden sonra levnini dahî bilmek gerekdir ki ebyaz veya esveddir. Ondans sem‘le savtını ve şemm ile rîhini ve ta‘mla zevkini ve lems ile leyyin ve huşûnetini idrâk eyler. Ondans ahlâk ve havâss ve menâfi‘ ve mazârını ma‘rifete intikâl eder. Ondans bunların verâsında olan hakîkatini idrâke tecâvüz eder. Pes bir ganemin hâli böyle olucak, cemî‘-i eşyâ dahî buna

kıyâs oluna. Ve cemî‘-i eşyânın hakâikını icmâlen ve tafsîlen derk eden ne mertebeye kadem basmak gerekdir, mülâhaza oluna. Ve ol ki akâid kitâbında “hakâiku’l-eşyâi sâbitetün ve’l-‘ilmü bihâ mütehakkıkun”⁴¹ denilmiştir. ‘Ulemâ-ı zâhir derler ki: Maksûd cins-i hakâika ‘alemdir. Zîrâ her birine ‘ilim te‘alluk etmemiştir. Feemmâ, cevâbı âsândır. Zîrâ cemî‘-i eşyânın hakâikını ferd-i vâhid bilmek kifâyet eder. Husûsan bu kadar kümmel-i evliyâ bi-tarîki’l-mükâşefe bilmişlerdir. Ve kâsırlara nice ‘ulûm-ı garîbe ta‘lîm eylemişlerdir. Bu eşyânın hakâikına ‘ilim te‘alluk etmese, hilkati abes olur. Hakîm-i ilâhîden ise abes nesne sâdir olmaz. Onun için evâil-i süverde olan mukatta‘âtın hakâikı ehlullâha keşf ile ma‘lûm olmuştur. Onu tenzîl yalnız îmân içindir demekde kusûr vardır. Velâkin hakâikını ifşâyâ me’mûr olmamak hasebiyle setrederler ve levâzımını beyân ile iktifâ ederler. Zîrâ Sultânü’l-Müfessirîn ve Tercümânü’l-Kur’ân buyurmuşlardır ki: “**ebhimû mâ ebhemallâhu ve fassilû mâ fassalallâh**”⁴² Pes ibhâm olunmakdan butlânı lâzım gelmez. Belki kâsırları sıyânet için ibhâm olunur. Ve Hadisde gelir: “**İnne li’l kur’âni zahren ve batnen**”⁴³ Pes Kur’ânın medlûl-i zâhirîsini, ‘ulemâ tefsîr ve medlûl-i bâtînîsini, ehl-i tahkîk te’vîl ettiğidir. Velâkin mü’evvel olan, kitâb ve sünnete muvâfık gerekdir. Zîrâ demişlerdir ki hakikat ki kitâb ve sünnetden ona iki şâhid olmaya, ilhâd ve zındıka makûlesidir. Zîrâ Kur’ânda gelir: “**Velâ ratbin velâ yâbisin illâ fî kitâbin mübîn**”⁴⁴ Bâtîniyye tâifesinin merdûd olduğu zevâhir-i Kur’ânı reddedip, bevâtînîni dahî kendi hevâları üzerine haml etdiklerindendir. Suâl olunursa ki enbiyâ, ‘aleyhimü’s selâm, lisân-ı bâtın ile niçin tekellüm etmediler? Cevâb budur ki: ‘Avâm ve havâssın mecmû‘una meb‘ûs olmakla, bi-hasebi’z-zâhir, hitâbı ta‘mîm edip, bi-hasebi’l-bâtın, telvîhât ile iktifâ eylediler. Zîrâ demişlerdir ki: “**Lâ yubâ‘u’l-ibîlu fî sûki’d-decâc**”⁴⁵ Ve hicret-i nebeviyyeden altıyüz târîhine gelince, havâss-ı ümmetin lisâna getirdiği rumûz makûlesi idi. Zîrâ şerh ve tafsîle me’zûn değiller idi. Sonra ekâbir-i vereseden niceler, bi-hasebi’l-iktizâ, me’zûn olup bu lisânda kitâblar te’lîf eylediler. Böyle iken yine fehminde su‘ûbet

vardır. Zîrâ mezâk lâzımdır. Kimyâ ‘ilmi gibi ki ne kadar izhâr olursa hayret-efzâ olur. Bu sebebdan demişlerdir ki “Huz mâ safâ da‘ mâ keder”⁴⁶ ve denilmiştir “Da‘ mâ yerîbüke ilâ mâ lâ yerîbüke”⁴⁷ Zîrâ ‘akla güncâyışden dûr olan nesne, zehr-i kâtil ve semm-i helâhil gibidir. Pes inkârda acele etmeyip, ekâbirden sâdır olan kelâmı, muhmel-i sahîh tettebbu‘ etmek gerekdir. Hiç olmazsa bâri erbâbı bilir diye ehline ihâle lâzımdır. Ve İhyâu ‘Ulûm’da, ba‘zı ‘ârifinden nakil tarîkiyle gelir ki bir kimsenin bu ‘ilm-i vehbîden nasîbi olmasa, sû-i hâtîmeden havf olunur, el-‘ıyâzu billâh. Ve ednâ-yı nasîb, bu ‘ilmi tasdîk ve ehlini teslîmdir. Ehlini bilmekte ise ziyâde su‘ûbet vardır. Zîrâ ‘âmme-i nâs şimdi kerâmet ehli ararlar. Kerâmet-i kevnîye ise velâyetde şart değildir, şart olan kerâmet-i ‘ilmiyyedir ki zikrolunan hakâika müte‘allıktır. Ve niceler dahî hakikat diye söylerler ve yazarlar, onu dahî teşhîs etmek ziyâde güçdür. Sırât-ı müstakîme ihtidâ, ‘akl-ı selîmi ve tab‘-ı müstakîmi ve zevk-i sahîhi olanlara mahsûsdur. Her ilim hüda ve her hâl tarîki üzerine değildir. Turuk-ı dalâlet çokdur. Merâtib-i erba‘ada, ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at mezhebi üzerine olan katı nâdirdir ki fırka-i nâciyye olanlar bunlardır. Li-muharririhî;

Bulmayınca sâlik kahrden necât
Lutf yüzünden bula mı derecât

Ba‘dezâ ‘ulûmu, Âdeme nisbet eyledi. Zîrâ insân mazhar-ı tâmmıdır. Nitekim hadîsde gelir: “**İnna‘llâhe halaka âdeme fe tecellâ fîhi ey bi-cemî‘-i esmâihî‘l-celâliyyeti ve‘l-cemâliyyeti**”⁴⁸ Melek ise hakikat-i basîte ya‘nî yalnız cemâle ve cin yalnız celâle mazhardır ve bu sırra işâret hadîs-i şerîfde gelir: “**Allâhümme ağninî bi‘l-iftikâri ileyke**”⁴⁹ İftikârdan murâd, cemî‘-i esmâ-i ilâhiyyenin yüzünden Hakka intisâbdır. Bu ma‘nâ ise kemâl üzere Fahr-i ‘Âleme, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, müyesser olmuştur. Zîrâ hakikat-i muhammediyye ve ism-i a‘zam birdir. Cemî‘-i esmâ ise ism-i a‘zamın taht-ı hîtasındadır. Pes melekde terakkî yoktur. Hilkatı ref‘î olduğu gibi ilmi dahî ref‘îdir, meğer kim nâdir o-

la. Nitekim Hazret-i Âdemin ta‘lîm eylediği esmâ ile terakkî buldular. İnsânda ise ebedî terakkî vardır. Zîrâ hilkatde etvâr-ı muhtelif üzerine tedrîcile geldiği gibi. Nitekim Kur’ânda mevâzî‘-ı kesîrede musarrahdır. ‘İlimde dahî tedrîc üzerinedir. Onun için demişlerdir. Seyr-i fillâha nihâyet yoktur. Ya‘nî insânın seyrine, dünyâ ve âhirette nihâyet gelmez, belki dâim izdiyâd üzerinedir. Zîrâ tecelliyât-ı mütenevvi‘adan ‘ilim dahî mütenevvi‘ olur. Velâkin makâmâta nihâyet vardır. Bir pâdişâhın, ülkesi mazbût ve memâlik mahdûd iken, tenevvü‘ât-ı ahvâline nihâyet yoktur. Ve bu makâmdan, Mevlânâ, kudde sırruhû, buyurur “Ey birâder bî nihâyet dergehist”⁵⁰ Ve bu ma‘nâya işâret tenezzül, tefâ‘ul sîgası üzerine îrâd olundu. Zehî ‘ilm-i şerif ki melek ona reşk eyleye. Ve Hazret-i Hüdâî, kudde sırruhû, kelimâtında gelir: “Bir özge ‘ilme ‘âlim ol, melek ânı bilmez ola”. Hazret-i Âdemin ‘arza hübütu, bu ‘ilim için idi ki zuhûru ‘aşk üzerine mebnî ve ‘aşk dahî derd üzerine mevkûddur. Cennetde ise derd ve belâ olmaz. Bunun nazîri nüdemâ-yı sultândır. Zîrâ bunlarda eyâlet beyleri gibi vukûf ve tecrübe yoktur. Pes kale muhafızları nüdemâdan ekmel ve hizmet ehli mu‘attaldan efdaldır. “Kutbiyyette tenezzül vardır,, dedikleri ma‘nâ-yı lugaviyyesine mahmûddur. Maksûd, mertebe-i hizmete tenezzüldür. Onun için enbiyâ ve kümmel-i evliyâ, makâm-ı hizmetde mukâsât-ı şedâid etmişlerdir. Ve Kur’ânda gelir “**Sübânellezî esrâ bi‘abdihi**”⁵¹ Ya‘nî insân, esrâ-ı mürekkeb ve esrâ-ı basîti ‘ubûdiyyette bulur ki hizmetdir. Zîrâ ‘abdin mevlâ olduğu yoktur. Ve bu sebepten mecânîne i‘tibâr yoktur. Zîrâ üzerlerinden kalem mürtefî‘dir. Ve sekr ehli dahî, sahv ehline göre pestpâyedir. Zîrâ sekr cünûn gibidir. Onun için sekr-i gâlib ehli meslûbu‘l-‘akli ve‘l-ihityâr olup, ba‘zı tekâlif-i şer‘iyyeyi ikâmet edemezler. Meselâ hâl-i cezbede sâkit olup ifâkat buluncaya kadar namâza kıyâm edemez ve kiminin sekri on gün mümted olur. Li-muharririhî;

Şeref-i ‘ilm-i Âdemi bilegör
Der isen zâhir ola nûr-i Hüdâ

Hizmet-i dîn-i mübîni kılâgör
Mâ-sivâ gerdini dilden silegör

فَاعْجَزَ الْخَلَاءُ

Fea‘ceze‘l-halâika⁵²

Zâhir olan budur ki fâ’nın sebebiyeti yalnız tenezzül-i ‘ulûma göredir. Ya’nî tenezzül-i ‘ulûm ve husûsan tenezzül-i Kur‘ân sebebiyle, cem‘-i halâikî i‘câz eyledi; ya‘ni ‘âciz koydu ve kimse ‘ilimde mutlaka onunla münâzara ve mübâhaseye kâdir olmadı. Zâhiri ehl-i zâhire delîl ve bâtını ehl-i hakîkate burhân oldu. Ve ‘ilminden kat‘-ı nazar, lisân-ı mübârekinde olan fesâhat ve belâgata dahî kimse mazhar olmadı. Onun için Hazret-i Ömer, radiyallâhu ‘anh, suâl edip **“Yâ nebiyyallâh mâ leke efsahunâ”**⁵³ dedikte, Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, buyurdular ki: **“Câenî Cibrîlu felekkanenî lugate ebî İsmâile”**⁵⁴ Ve demişlerdir ki ne kadar kemâlât-ı beşeriyye var ise, kavî ve fi‘lî ve halkî ve dünyevî ve uhrevî, cümlesi Fahr-i ‘Âlemin, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, kemâlât-ı câmi‘asındandır. Onun için her fasîh ve belîge cevâb verir ve her makâmın müşkilin halleder ve kitâblara resm-i hattı ta‘lîm eyler. Ve erbâb-ı hîrfete ‘ulûm-ı hîrfetden çok şey ta‘lîm buyururlardı. Bu sebepten cümle halk onun ‘ilmine zebûn ve kemâline müsehhhar oldu. Bu ‘ilmin sebebiyledir ki Leyle-i Mi‘râcda, cümle makâmât-ı enbiyâyı güzer eyledi. Ve Mûsâ ‘aleyhisselâm, gayretinden ağladı ve Cibrîl ‘aleyhisselâm onun seyrinden ‘âciz kaldı ve kümmel-i ümmet dahî, bi-kaderi‘l-isti‘dâd, bu mâ’nâya vâris oldular. Onun için ba‘zı mübeşşirâtda vârid olduğu üzere, İmâm-ı Gazâlî, kuddise sırruhû, Hazret-i Mûsâ ‘aleyhisselâma cevâb verdi. Ve nicesi ervâh-ı selefe terakkî gösterdi. Ba‘zılarının kabirde cevâbı fehmolunmayıp, münker ve nekir, âcizen ve mütehayyiren rücû‘ eyledi. Zîrâ bunların ‘ulûmu ledünnî makûlesidir. Ve ol mertebenin lafz ve ma‘nâsını şâmil istirsâlât ve tenezzülât-ı rabbaniyyi akıl derk edemez. Ve şu‘ûr ve idrâkde, bunların gitdiği yola gidemez. Bundan fehmolundu ki ‘ulûmda tefâvüt vardır, egerçi ki her ‘ilm-i sahîh nefsinde kemâldir, ya’nî noksân ve kemâl birbirine izâfetledir. Bu ma‘nâ ise nefsü‘l-emr kemâllerini münâfî değildir. Nitekim vezâret kemâldir, egerçi saltanata

göre noksândır. Fefhem cidden velâ tekûn min ehli‘l-cerhi‘l- mutlak fe-
innehû leyse imerdıyyin ‘inde rabbi‘l-felak⁵⁵ Feemmâ ol ki derler, “‘ilm
hicâbdır” ve “‘ârif-i billâh okumak yazmak neyler” ve “ders-i ‘ulûma
iştigâl bu‘d-i Hakk’a sebeb olur”. Bunlar ve bunların emsâli, müevveldir.
Ehl-i ta‘nın ve kâil-i câhilin fehmi etdiği gibi değildir. Zîrâ cümle üzerine
‘ilm-i hâlin vücûbu, müttetekun ‘aleyhdir. Nitekim hadîs-i şerîfde gelir
“Talebü‘l-‘ilmi farîdatun ‘alâ külli müslimin”⁵⁶ Birgivî, Tarîkat nâm
kitâbında, cühelânın hâlini mutlakan sûfîyyeye isnâd edip umûm üzerine
tahtıe kıldığı hatâdır. Zîrâ her ferîkin mukallidi ve muhakkiki ve belki
mü‘mini ve kâfiri olur. Fısk ve fücûr ve ilhâd ve zendeka eskidir. Her
ikrâra bir inkâr, her îmâna bir zünnâr ve her nûra bir nâr ve her güle bir
hâr tev‘em olduğu şimdi mi bilinmiştir?

Genç ü mâr ü gül ü hâr ü gam ü şâdî behemest⁵⁷

Pes ‘ulemâ-ı rusûm arasında, nice fâsık ve fâcir belki nice kâfir var
iken, onların i‘tikâdât-ı seyyie ve a‘mâl-i kabîhasına nazar edip, sâir
‘ulemâ-ı sünneti cerh ve ta‘n etmek câiz olmadığı gibi, mutasavvıfa a-
rasında dahî, nice mülhid ve zındık ve zâyîğ ve dâlile bakıp, sâir ‘ulemâ-ı
billâha itâle etmek dürüst değildir. Zîrâ sârî değildir. Belki herkes kendi
‘ameline merhûndur. Bu makâmın tafsîli vardır, hakîkatine vukûfa ‘ilm-i
nâfi‘ ve keşf-i câmi‘ gerekdir. Ne‘ûzu billâhi min en nekûne mezâhire
kahrihî. ⁵⁸ Li-muharririhî;

Sanma kim ‘âlemde her bir âdemi insân olur
Kimisi insân olursa kimisi şeytân olur

وَلَهُ تَضَاعَلَتِ الْفُهُومُ فَلَمْ تُدْرِكْهُ مِنَّا سَابِقٌ وَلَا لَاحِقٌ

**Ve lehû tedâeleti‘l fuhûmu felem yûdrikhu minnâ
sâbikun velâ lâhikun**⁵⁹

Ve onun idrâki için, fuhûm-ı havâss ve avâm tezâül eyledi, ya‘nî
za‘îf ve hakîr ve ‘âciz oldu. Pes bizden kimse onu günahı üzerine idrâk

etmedi, ne sâbık ki ümmetin mukaddemleri ve ne lâhık ki muahharlarıdır. Nitekim Muhammediyye’de gelir:

Kimse bilmezdi ki ol ne şâh idi

Ve bir dahî sâbık ile murâd, ebrârdır ve bir dahî sâbık ile murâd fazl ile selefi sebk eden ve lâhık ile murâd, ‘ilimde selefê lâhık olandır ve bir dahî sâbık rûh ve lâhık kalbdır. Zîrâ kalb rûhla cesedin izdivâcından hâsıl olmuşdur. Pes rûh ve cesed, peder ve mâder gibi mukaddem ve kalb, ferzend gibi muahhardır. Ve bu dahî câizdir ki sâbık ile murâd, ümem-i sâlîfe ve belki enbiyâ-ı mâziyye ve lâhık ile murâd, ümmet-i merhûme ve belki evliyâ ola. Ya’nî hakikat üzerine onu ne enbiyâ ve ne ümemin havâss ve avâmı bildi. Zîrâ demişlerdir ki ‘ulûm-ı evliyâ, ‘ulûm-ı enbiyâdan yedi deryâdan katre gibidir. Ve ‘ulûm-ı enbiyâ, ‘aleyhimü’s selâm, dahî Fahr-i ‘Âlemin, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, ‘ilminden bihâr-ı seb‘adan katre gibidir. Pes bir nesnenin ki hakikatini idrâkten ekmel-i nâs âciz ola, sâir nâkıslar ne vechile idrâk ederler. Onun için “minnâ” dedi. Ya’nî zamîr, ekmel-i beşerden kinâyedir ve bundan melek idrâk etmek lâzım gelmez, zîrâ fâzıl bilmediğini mefzûl ne bilir. Bu makâmın tahkîki budur ki insân-ı kâmil, mevâtın-ı kevneynde oldukça, ma‘rûf ve müdrikdir. Kaçan ‘âlem-i ‘izzet ve ceberûta kadem basıp, **“Ve’dhulî cenneti”**⁶⁰ mukâbelesinde işâret olunan cennet-i muzâfeye duhûl eylese, cemî‘-i halkın nazarı ondan münkatı‘ olur ve ‘âlem-i gaybda müstecin olup kalır. Cesede ve âsâra bakıp bilindi ve göründü kıyâs olunur. Ma‘a- hâzâ, fi’l-hakîka mechûl ve gayr-i müdrikdir. Bunun nazîri sultândır. Zîrâ sultânın sarayı birkaç tabakadır. Pes sultân sarayın hâricinde oldukça, ki ‘âlem-i âsârdır, müşâhede olunur. Hâric-i saraydan duhûl etdikde, ‘avâmın nazarı kesilir ve dâhiline duhûl etdikde havâssın dahî nazarı kesilir ve tahtına cülûs ettiği hâlde olan saltanat zevkini câliden gayrı idrâk eylemez. Egerçi ‘ilim yüzünden etvâr bilinir ve cemî‘-i makâmâta duhûl hâsıl olur, velâkin ‘ilme kadem mukârin olmadıkça, ma‘lûm olan matlûbun levâzımıdır, hakâikı değildir. Pes mutlakan, insân-ı kâmil idrâk olunmak müşkil olu-

cak, mazhar-ı ism-i a‘zam olup, makâm-ı ev ednâ’da⁶¹ mütemekkin olan, Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, nice idrâk olunur? Bu ma‘nâya işâreten, Cennet-i ‘Adn’de vesîle makâmında sâkin olurlar. Zîrâ vesîlenin fevkinde makâm yoktur ve şecere-i tûbânın Muhammediyyü’l makâm olduğunun sırrı dahî budur, demişler. “Hakkı bilmekten, insân-ı kâmilî bilmek sa‘bdir.” Zîrâ Hakk te‘âlâ, cemâl ve celâl ve nihâyet kemâliyle ma‘rûfdur. Beşer ise müteşâbihâtandır ki vücûd-ı hakîkî ve vücûd-ı izâfî taraflarına nâzırdır. Pes sâyeye nazar eden nûr-ı şemsden mahrûm olur ve sâyenin vücûdu kesîf olmakla ‘ammenin nazarı onadır. Görmezmisin ki bir kimse bir pencere deliğinden taşra bir nesne ilkâ etse remy tarîkiyle ol mermî olan nesne, bi-hasebi’l-gâlib, pencerenin ağacına veya demiri-ne isâbet eder. Zîrâ ağaç ve demir mahsûsâtıdan, revzene aralığı hevâ-yı mutlakdandır. Mahsûsât ile ülfet ise gâlibdir. Pes râmî hevâ-yı mutlak cânibine remy etdim sanır, böyle olsa isâbet ederdi. Velâkin galebe-i his ile hatâ eyledi. Onun için bir zâhirden bâtına ‘udûl ve sûretten ma‘nâya intikâlde katı güçlük vardır. Ve bu sırra işâret ba‘zı kelimât-ı kibârda gelir. Evliyânın gönlünden şey’enillillâhı kesme ki sana himmet eden o göz ile kaşı değil. Bundan murâd, nazarı zâhire kasrdan tahzîrdir. Küffârın hazelânı ve erbâb-ı inkârın hırmânı hep bu cihetdendir, ne‘ûzu billâhi te‘âlâ.⁶² li-muharririhî;

Nice bilsin hakâikı câhil
Nice görsün bu hâleti a‘mâ
Kühünü kim bilir müsemânın
Gerçi dillerde söylenir esmâ

فَرِيَاظُ الْمَلَكُوتِ بِزَهْرِ جَمَالِهِ مُوَنَقَّةٌ

Fe riyâzu’l melekûti bi-zehri cemâlihî mûnikatün⁶³

Melekût ‘âlem-i melâikeye ve ‘âlem-i ervâha şâmilidir ve her nesne-nin bâtınına melekût derler. Meselâ nefis-i nâtika melekûtdandır. Onun

için âhir-i Yâsîn’de “Fesühbânellezî biyedihî melekûtü külli şey’in”⁶⁴ buyrulmuştur. Ya’nî her nesnenin bâtını ve rûhu kabza-i kudretindedir. Bunda melekûtü riyâza ve cemâl-i nübüvveti şükûfeye teşbîh vardır. Riyâzın înakı ya’nî hoşluğu, şükûfe ile olduğu gibi, melekûtun hoşluğu dahî cemâl-i Muhammedî, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, iledir. Hakîkati budur ki: Melekût elfâz ve Cemâl-i Muhammedî sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ma’nâ gibidir. Lafzın hüsnü ise ma’nânın hüsnüne tâbî’dir. Cemâl-i Muhammedî, bu neş’et-i insâniyyeye tenezzülünde, ‘âlem-i melekûta mürûr eylemiş ve onun sûretiyle sûret bulmuş idi. Onun için bu cemâl-i hakîkî ve kemâl-i ma’na ile riyâz, dâr-ı mûnik ve mu’cib oldu.

Ba’dezâ melekût ‘âlem-i mülke nisbetle latîf ve nûrânî olmakla, zuhûr-ı cemâlî ona nisbet eyledi. Zîrâ cemâl hüsn ve behâ ve nûrâniyetden ibâretidir. Beyt:

Debîr-i sun‘ neviştest begird ârız-i tu
Yemsek nâb ki el-hüsnü ve’l melâhatü lek⁶⁵

وَحِثَاؤُ الْجَبْرُوتِ بِفَيْضِ أَنْوَارِهِ مُتَدَقِّقَةٌ

Ve hıyâdu’l ceberûti bi-feyzi envârihî mütedeffikatün⁶⁶

Ceberût ‘âlem-i esmâ ve sıfâtdır. Ve ‘âlem-i mücerredâta dahî derler. Ya’nî ebdândan mücerred zevât ki onlarda ne latîf ve ne kesîf cism yoktur. Ya’nî ‘âlem-i ‘azamet ve ‘âlem-i mücerredâtın hıyâzı onun feyz-i envârıyla tedeffuk eylemiştir, ya’nî dökülmüştür. Maksûd, “ol hıyâza dökülen onun feyz-i envâridir,” demektir. Pes bunda dahî ceberûtu hıyâza ve Fahr-i ‘Âlemin, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, feyz-i envârını âba teşbîh vardır. Ve tedeffukdaki sür‘at-i seyelânda işâret vardır ki ibtidâ-i ‘âlem-i esmâ ve sıfâtın zuhûru ve mücerredâtın husûlü, bu feyzle olmuştur ve bu ‘âleme feyz, cümleden mukaddem gelmiştir. Ba’dezâ ‘âlem-i ceberût ‘âlem-i emrin nûrâniyyetinden ihtirâ’a karîb olmakla, feyz-i envâr isbât eyledi. Ve mücerredâtda hukemâ ile mütekellimîn arasında

kelâm vardır. Hukemâ ‘ukûl ve nüfûs-ı mücerredeyi melâike-i kerrûbî ile tefsîr eylemişlerdir. Velâkin ba‘zı sûfiyye-i muhakkıkîn katında ‘ukûl ve nüfûs mücerredâtıdan değildir. Kerrûbiyyûn dedikleri melâike-i müheymiyyûndur ki istiğrâk-ı müşâhededen nâşî, Âdem ve ‘âlemden fârîğ ve bî-haberlerdir. Ve bunlar Hazret-i Âdem ‘aleyhisselâma secde ile me’mûr olmamışlardır. Bunlardan mâ‘adâsı me’mûrlardır. Ve ervâh mücerredâtıdan olduğu sûretde, İmâm Muhammed Gazâlî, rahimehullâh, hukemâyâ mütâba‘at edip mütehayyiz değil ve ‘âlemin bir cihetinde dahî değil ve ebdânda dâhil ve ondan hâric dahî değil, demiştir. Feemmâ, birâderi Ahmed Gazâlî, kuddise sırruh, Sirâcu’l- ‘Ukûl nâm kitâbında, onu reddedip, mütehayyizdir demiştir. Zîrâ bizâtihî kâim olan nesne, ‘inde’l-mütekellimîn mütehayyizdir. Pes bunların katında cevâhir-i gayr-i mütehayyize yoktur. Hukemâ derler ki: ‘Arşın mâverâsı lâ halâ’ velâ melâ’⁶⁷ ‘âlemdir. Ve sûfiyye derler ki: Belki ‘âlem melâ’dır, zîrâ ervâhla doludur. Ve sûfiyyenin bu kelâmında ervâhın tahayyüzüne işâret vardır. Ve müheymiyyûn-i ‘âlem tedvîn ve tastîrin mâverâsındadır. ‘Âlem-i tedvînin evveli, heyem-i a‘lâdır. Ve hükemâ zâhib olduğu üzere mücerredâta kâ’il olmakda zarar budur ki kıdemine zehâb lâzım gelir, Hakk’dan gayrı ise kadîm yoktur. Ve ba‘zılar ‘akl-ı evveli melâikeden addedip, devâm-ı Hakk’la devâmına zâhib olmuşlardır. Mezâlik-i akdâmdan bir mahaldir. Bundan ziyâde mübâhase götürmez. Ve’l ilmu inda’llâhi teâlâ⁶⁸ Bu fakîre lâyih olan budur ki mücerredât ki mübdi‘ât dahî derler. Vücûdu maddeden değil ve müddet içinde dahî değildir. Pes müddet ve zamân içinde olmayan nesne ne vech ile mütehayyiz olur. Şu kadar vardır ki rûh cesedden müfâratıktan sonra sûret-i cism ile temessül eder. Pes mütehayyiz olmak lâzım gelir. Li-muharririhî;

Ne kadar olsa bir kişi ‘âlim
Yine bilmez nedir hakikat-i rûh
Her ne denli sahîh ise sühanı
Fi’l hakîka olupdürür mecrûh

وَلَا شَيْءَ إِلَّا وَهُوَ بِهِ مَنُوطٌ إِذْ لَوْلَا الْوَاسِطَةُ لَذَهَبَ كَمَا قِيلَ الْمَوْسُوطُ

**Velâ şey'e illâ ve huve bihî menûnun
iz levle'l-vâsitatu lezehebe kemâ kîle'l-mevsûtu⁶⁹**

Ya'nî, bir nesne yokdur mevcûdâtndan ki Fahr-i 'Âleme, sallallâhu 'aleyhi ve sellem, menûn ve merbûn olmaya. Zîrâ denilmiştir ki eğer vâsita olmasa mevsûn helâk olur ve fenâ bulurdu. Mevcûdât ise vücûd-ı hâricî ile mevcûdlar ve bekâ-i zât ile muttasıflardır. Pes bu bekâda elbette bir vâsitaya te'alluk etmişler ve bir feyz-i hâssla nemâ bulup bitmişlerdir. Ve ol vâsita, Fahr-i 'Âlemdir sallallâhu 'aleyhi ve sellem. Zîrâ Hakk ile halk arasında, ondan gayrı vâsita-i feyz-i vücûd yokdur. Tafsîli budur ki Allâh Te'âlâ 'avâlimin cismâniyât ve rûhâniyâtını müteselsil kılmıştır ve hakikat-i muhammediyyeden cemî'-i eşyânın hissesi vardır, gerek cüz'î gerek küllî. Ve bu hisse ile o hakîkate mürtebit olmuşlardır. Şöyle ki bu te'alluk ve irtibât olmasa, vücudları mün'adim olurdu. Zîrâ vücûdun bekâsı, feyz-i dâim ve muttasıla menûn ve tecellî-i müte'âkibe merbûndur.

Bu feyz ise, vesâtat-ı hakikat-ı muhammediyye ile olur. Zîrâ herkesin vücûdu, cemî'-i merâtibde bi'z-zât Hakk'dan müstefiz olmağa müsta'id değildir. Ve illâ, irsâl-i rusule hâcet kalmazdı. Bu ma'nâya binâen, irtibât lâzım geldi. Bu mes'elenin hâricde nezâiri çokdur. Meselâ vezîr-i a'zam olan kimse padişâh ile halk arasında vâsitadır. Eğer bu vâsita olmasa mesâlih-i nâs bitmezdi. Zîrâ padişâhın şânı, bi-hasebi'l gâlib, ihticâbdır. Ve her maslahat ki vezîr-i a'zam yüzünden biter, pâdişâha müsteniddir. Ve gudrûf dedikleri nesne 'azm ve lahm arasında vâsitadır. Eğer olmasa lahmnden 'azme gıdâ vâsıl olmaz ve 'azm lahm gibi terbiye bulmazdı. Zîrâ mâbeynde cihet-i câmi'a yokdur. Pes o zü'l-vecheyn olan gudrûf, 'azmin nemâ ve bekâsına sebep oldu. Ve kezâlik kalb-i insânî, rûhla cesed arasında vâsitadır. Zîrâ cihet-i letâfeti ile pertev-i rûhu ahz ve cihet-i keşâfeti ile cânib-i cesede feyz eder. Bu vesâtatla, rûh ile cism arasında izdivâc ve nizâm-ı vücûd hâsıl olur. Ve kezâlik ecrâm-ı 'ulviyye ile harekâtı

arasında, nüfûs-ı nâtika-i felekiyye vâsıtaadır. Eğer o muharrikât olmasa, eflâk dahî âsiyâb-ı bî-âb gibi mu‘attal olurdu. Ve rûy-i deryâda seffîne-
nin cereyânı amûda menûtdur. Zîrâ ne kadar ersân var ise ona mürtebit
ve bâdbân dahî ersâna mûte‘allik ve muttasıldır. Eğer bu irtibât olmasa
seffîneden maksûd hâsıl olmaz ve mevsût vücûd bulmazdı. Nitekim bi-
zim hâmemiz bu tahrîre vâsıtaadır ve ba‘zı mükâşifler başları üzerinde
âsumâna peyveste rişte gibi nesne müşâhede ederlermiş. Maksûd, ‘âlem-i
hakîkate olan irtibâtı tasvîrdır. Bu fakîre irtibât-ı mezkûr, gayri uslûb ile
temessül etmişdir. Pes irtibât hâli ma‘lûm oldukda, vâsıtaya şûkr lâzım
geldi, onun için enbiyâ ve evliyâ ve ‘ulemânın hukûku, hukuku ebevey-
nden ziyâdedir.

صَلَاةٌ تَلِيْقُ بِكَ مِنْكَ اِلَيْهِ كَمَا هُوَ اَهْلُهُ

Salâten telîku bike minke ileyhi kemâ hüve ehluhû ⁷⁰

Ya‘nî Fahr-i ‘Âlem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, üzerine sana lâyıık
olan salât ile salât eyle ki o salavâtın ibtidâsı senden ve intihâsı ona ola.
Ya‘nî salavâtın onun rûh-i pâkine vâsıl ola ve ol salavâtı onun ehliyetine
göre eyle. Velâkin onun ehliyetine göre olan salât-ı lâyııkanın ma‘nâsını,
fî’l-hakîka kendi ile Allâh Te‘âlâ’dan gayrı kimse bilmez. Zîrâ Allâh
Te‘âlâ’nın ‘ibâd üzerine salavâtı vücûh-ı muhtelife üzerinedir ki her-
kesin makâmına göredir. Ya‘nî kimine rahmet ve mağfîret ve kimine
bereket ve kimine keşf ve kimine müşâhede ve kimine cezbe ve kimine
kurbet ve kimine vuslat ve kimine fenâ ve kimine bekâ ve kimine dahî
gayri ma‘nâya mahmûldür. Zâhirde nazîri salât ve atâyâ-yı sultâniyyedir
ki herkesin istihkâkına göre verilir. Her gedâyâ bir uğurdan bir hazîne
verilmez ve kable tahsîli’l-isti‘dâd, sadr-ı vezârete tasdîr olunmaz. Her
nesnede endâze mer‘îdir. Onun için Kur‘ân-ı Kerîmde, inzâl-i mîzân
ile imtinân vâki‘ olmuşdur. Çünkü Fahr-i ‘Âlemin, sallallâhu ‘aleyhi ve
sellem, ‘inde’l-halâik makâmı mechûldür. Sultan-ı a‘zâmin reâyâ katında
hâli mübhem olduğu gibi. Pes ona ifâza olunan hakîkat-i salâtı, kimse

idrâk etmek mümkün değildir ve bu ma'nâyı müeyyed hadîs-i şerîfde gelir **"Lî meallâhi vaktün lâ yes'uni fîhi melekün mukarrabun velâ nebiyyün murselun"**⁷¹ 'Ulemânın salât hakkında eyledikleri tefsîr, hakikat-i salavâtın levâzımındandır. Yoksa hakikatde murâdî ta'yîn değildir. Zîrâ insân vâkıf olmadığı 'ilimden haber vermek cehldir. Ba'dezâ bu kelâmda Fahr-i 'Âlemin sallallâhu 'aleyhi ve sellem, ziyâde 'inâyet-i Hakk'a ihtisâsını beyân vardır. Zîrâ efrâd-ı mevcûdâtıdan bir mevcûdatın, onun ehil olduğu ma'nâya ehil olmamıştır. Onun için onun mertebesinde salâta müstehak değildir. Ve Kur'ânda gelir: **"Hüvellezî yusallî 'aleyküm ve melâiketuhû liyuhriceküm mine'z-zulumâti ile'n-nûr"**⁷² Burada nâs üzerine olan tasliye ihrâc ile ta'lîl olundu. Zîrâ efrâd-ı ümmetden her ferdin hâline göre terakkî ve tenezzül vardır. Feemmâ Fahr-i 'Âlem sallallâhu 'aleyhi ve sellem, üzerine olan tasliye, mutlak zikrolundu. Nitekim Kur'ân'da gelir **"İnnallâhe ve melâiketehû yusallune 'ale'n-nebiyy"**⁷³ Zîrâ Fahr-i 'Âlem, sallallâhu 'aleyhi ve sellem, makâmât-ı terakkînin zirvesindedir. Pes o zevk-i terakkî nedir kimse tatmamıştır. Ve Kur'ân'da gelir: **"Asâ en yeb'aseke rabbüke makâmen mahmûdâ"**⁷⁴ "Makâm-ı Mahmûd"dan murâd, yalnız şefâ'at-i 'uzmâ makâmı değildir. Belki cemî'-i makâmâtın külliyetinden ibâret olan, bir makâm-ı 'âlîdir ki şefâ'at-i uzmâ makâmı onun efrâdındandır. Pes bundan dahî sırr-ı salavât fehmolundu. Li-muharririhî;

Çünkü her vechile oldun mahmûd
Sana feyz oldu makâm-ı mahmûd
Enbiyâ ümmetinden olmuştur.
Evliyâ bendelerinden ma'dûd

اللَّهُمَّ إِنَّهُ سِرُّكَ الْجَامِعُ الدَّالُّ بِكَ عَلَيْكَ

Allâhümme innehû sırruke'l-câmiu'd-dâllü bike 'aleyke⁷⁵

Ma'lûm ola ki esrâr çokdur. Zîrâ her nev'in ve her sınıfın ve ferdin,

esrâr-ı hâssası vardır. Onun için sırr-ı beşere melek ve sırr-ı mülûka reâyâ ve sırr-ı enbiyâyâ evliyâ ve sırr-ı ulemâyâ ümmiyyûn ve sırr-ı havâssa ‘avâm vâkıf ve muttali’ değillerdir. Zîrâ vech-i hâssdandır. Allâh Te‘âlâ ile kendileri arasındadır. Ve husûs üzerine iki sırr-ı ‘azîm vardır ki biri sırr-ı insân ve biri sırr-ı Hakk’dır. Sırr-ı insân hakikat-i insâniyyeden ibâretedir ki hakikat-i ilâhiyye sûreti üzerine zâhir olmuştur. Nitekim hadîs-i şerîfde gelir: “**Halakallâhu Âdeme ‘alâ sûretihî**”⁷⁶ Sûret-i ilâhiyyeden murâd sıfât-ı seba‘ mürettebedir ki hayât ve ‘ilim ve irâdet ve kudret ve sem‘ ve basar ve kelâmdır. Pes sûret-i Âdem bu sûret-i ilâhiyye üzerine gelmiştir. Zîrâ bi’l-fiil mazhardır ve insânın sırrı, sırr-ı Hakk’ın zâhiri ve sûretidir. Ve emmâ Hakk’ın sırrı, sırr-ı insânın bâtını ve hakikatidir. Ve bu sırr-ı ilâhî, ism-i a‘zamdan ibâret olan kâf’a izâfet olundu, onun için câmi‘ denildi. Zîrâ cemî‘-i esrârı câmi‘ ve cümle hakâika şâmindir. Ve Fahr-i ‘Âlem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, onun hakikati ile zuhûr eylemiştir ki dâldir. Zîrâ ‘avâlim içinde hakikat-i muhammediyye ‘âlem-i a‘lâdır ve zât-ı Hakk’a delâlet eden eşyâda, hakikat-i muhammediyyeden evsa‘ ve evlâ yokdur. Onun için bu hakikatin feleği hayatdır. Pes hayatda felek-i ‘arş gibi ihâta-i tâmmeye vardır. Zîrâ cümleye sârîdir. Kiminde hakkânî ve kiminde sûrîdir. Pes hayatdan evsa‘ yokdur, cemâd demek, i‘tibâr-ı zâhirledir. Meselâ meyyitin hayât-ı hakkâniyyesi vardır ki mükâşefe ile bilinir, eğerçi ki zâhiri cemâddır. Ve hacerin dahî bu ma‘nâca hayâtı vardır. Onun için Hazret-i Mûsâ’nın salavâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyh, sevbini alıp firâr eyledi. Nitekim tefâsîrde mübeyyendir. Bu sebebdendir ki kıyâmet gününde mü’ezzinin savtını işiten ratb ve yâbis şehâdet etse gerekdir. Nitekim hadîsde musarrahdır, şehâdet ise hayât ve ‘ilm ehline mahsûsdur. Ve me’kûlât ve meşrûbâtın sıhhat-i vücûd ve bekâ-yı beden hâsıl olmak hayatdandır. Zîrâ mahz-ı cemâddan nemâ hâsıl olmaz. Ve bu bir sırr-ı ‘azîmdir ki ehlullâh bilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîmde gelir “**Ve inne’d-dâra’l-âhirete lehiye’l-hayevân**”⁷⁷ Dâr-ı âhirette eşyânın hayâtı zâhir ve dâr-ı dünyâda mestûrdur. Sırrı budur ki dünya kalıb ve âhiret kalb gibidir ki biri kesîf cismânî ve biri latîf rûhânî ve âhirette kalp,

kalıb sûretiyle tasavvur eylese gerekdir. Onun için âhirete ‘âlem-i sıfât demişlerdir. Zîrâ dünyâda olan sıfât-ı kalbiyye orada sûret-i kalıbiyyeye duhûl eder. Nitekim Kur’ân-ı Kerîmde gelir: “**Fete’tûne efvâcâ**”⁷⁸ Bu ‘âlemde o hayâtın zuhûruna, kesâfet-i mizâc mâni’ olmuşdur. Ehlullâhın kemâl-i letâfetleri olmakla idrâk ederler. Ve bu mevtında rû’yetden men’ olunmak dahî bu sırr üzerine mebnîdir. Onun için erbâb-ı basîret bâtın ve vicedân ile idrâk ve şuhûda kâni’lerdir. Fa’rif vağtenim⁷⁹ Li-muharririhî;

Hâsıl olsa dile tecellî-i Hakk
Rûşen olurdu hânesi mutlak
Hâne kim revzenesi yokdur ânın
Nûr-ı hurşidden olupdur muğlak

ve lehû;

Görür her cism ü cân içre
Bir özge cânı can ehli
Bilir bu remzi ey Hakkî
Hayât-ı câvidân ehli

وَحِجَابُكَ الْأَعْظَمُ الْقَائِمُ لَكَ بَيْنَ يَدَيْكَ

Ve hicâbuke’l-a‘zamu’l-kâimu leke beyne yedeyke⁸⁰

Bâlâda vâsita ibâretine enseb olan budur ki burada hicâb, hâcib ma’nâsına ola. Zîrâ hâcib ya’ni bevvâb ki perdedâr dahî derler. Dâhil ile medhûlün’aleyhin vâsitasıdır. Velâkin tahkîki budur ki hicâb-ı a‘zam, hadîs-i rû’yetde musarrah olan, ridâ’-i kibriyâyâ işâretidir ki hakîkatî rütbe-i mazhardır. Ve bu rütbe âyine-i misâl olmakla rû’yet ona menût oldu. Basarla görünen ridâ’ ve basîretle görünen o ridâ’ ile mürtedî olandır. Nitekim âdet-i ‘arabdır ki başdan ayağa dek ridâ’ ile bürünür, görünen ridâdır kendi değil. Nitekim çekirdek ağaç sûretiyle zâhir olur. Çeşm-i zâhirle görünen, ağaçdır. Çekirdek dîde-i bâtınla müşâhede olunur ve bu rütbe-i mazhardır ki zikrolundu. Herkese göre hakîkat-i muham-

mediyyeden hâsıl olan hissedir. Ve her bir hisse mazhara göre hicâb-ı cüz'îdir. Pes hakîkat-ı muhammediyye, hicâb-ı küllî ve a'zam olur. Bu hod ma'lûmdur ki âyine, râiye hicâb olmaz. Belki vâsıta-i rü'yet olur. Nitekim ridâ mürtedîye göre hicâb değildir. Belki hâricde nazar edene göre hicâbdır. Ve kelâm-ı mezkûrda, hicâbı Hakk'a izâfet etmeden murâd, Hakk'a hicâb isbât etmek değildir. Zîrâ hicâb ile mahcûb olmak mahdûdun sıfatıdır. Hakk ise muhîtdir ve ihâtasının nihâyeti yokdur. Belki Fahr-i 'Âlemin sallallâhu 'aleyhi ve sellem, halkla Hakk arasında hicâb ve vâsıta ve rü'yete âyine olduğunu beyândır. Nitekim sadr-ı a'zam dahî reâyâ ile sultân arasında hicâb-ı a'zamdır. Ve Hakka göre hicâb ihticâbdır. Ya'nî Hakk Te'âlâ hâricden hicâb ile mahcûb ve mestûr değildir. Belki kendi sıfâtıyla muhtecibdir. Pes hicâb ile ihticâbın miyânında fark zâhîr oldu. Ve çünkü rü'yet ebedîdir. Hicâb dahî kâimdir. Onun için "elkâimu leke" dedi. Ya'nî seni rü'yete mir'ât olsun için kâim ve sâbitdir ve dâimâ huzûrdadır. Zîrâ miyânede vâsıta yokdur. Fefhem cidden ve leyse verâ'i 'abâdâni karyetün⁸¹ Li-muharririhî;

Çeşmine zâhir iken ol dîdâr
Görmeyip ânı görürsün kuru dâr
Var ilâc eyle çeşmine erken
Nice bir hâb-ı gaflet ol bîdâr

اللَّهُمَّ الْحَقِّقْنِي بِنَسَبِهِ وَحَقِّقْنِي بِحَسَبِهِ

Allâhümme elhıkñî bi-nesebihî ve hakkıkñî bi-hasebihî⁸²

Neseb, ebeveyn cihetinden olan iştirakdir. Ya'nî vilâdet-i karîbe râcî' olan nesnedir. Haseb, kişinin kendi nefsinde ve âbâ ve ecdâdında olan mefâhirdir. Ve hadîs-i şerîfde gelir: "**Küllü sebebin ve nesebin yenkatı'u yevme'l-kıyâmeti illâ sebebî ve nesebî**"⁸³Ma'lûm ola ki Allâh te'âlâ, insânı cinseyn-i muhtelifeynden terkîb etmiştir. Sûreti, 'âlem-i halkdan ve rûhu, 'âlem-i emrdendir. Pes insânın nesebi rûhunadır ve rûhun dahî

intisâbı Cenâb-ı Allâha ve Hazret-i Rasûlullâhadır. Nitekim Kur’ân-ı Mübîninde gelir: **“Ve nefahtu fîhi min rûhî”**⁸⁴ Ve hadîs-i şerîfde gelir: **“Ene minallâhi ve’l mü’mînûne minnî ey min feyzi nûrî”**⁸⁵ Havâss-ı ‘ibâd bu neseb ehline gâlib olan, havâss-ı rûhâniyettir. Şevk ve muhabbet ve taleb ve hilm ve kerem ve takvâ-yı hakîkî gibi ki derecât-ı ‘âliyyeye incizâb bununla hâsıl olur.

Ve insânın sûreti ve beşeriyyeti tînden halk olunmuşdur. Nitekim Kur’ân-ı ‘Azîmde gelir: **“Hüvellezî halakaküm min tîn”**⁸⁶ ‘Avâm-ı nâsa gâlib olan, havâss-ı beşeriyyettir. Hırs ve şehvet ve hevâ ve gadab ve meyl-i mâsivâ ki derecât-ı sâfileye inhitât, bunların sebebiyledir. Pes mu‘teber olan, neseb-i ma‘nevî ve neseb-i takvâdır, neseb-i sûrî ve tînî değildir. Onun için Hadis-i Şerîf’de gelir: **“Yâ benî hâşim ye’tîni’n-nâsu bi-a’mâlihîm ve te’tûnî bi-ensâbiküm”** Ve ni‘me mâ kîle **“vemâ yenfe’u’l-aslu min hâşimin izâ kâneti’n-nefsü bâhileh”**⁸⁷ Ve “haseb” ile murâd, hakîkatde ahlâk-ı nebeviyyedir. Nitekim Âişe radiyallâhu ‘anhâ’dan hulk-ı nebî suâl olundukda **“Kâne hulkuhu’l-Kur’ân”**⁸⁸ diye cevâb verdi. Ya’nî zevâhir-i Kur’ân ile ‘âmil olduğundan mâ‘adâ, bevâtî-nına dahî mâlik ve sıfat-ı Hakk’la kâim ve iftikâr-ı hakîkî makâmında dâim idi ki insân-ı kâmile şeref-i hakîkî bu ma‘nâ ile hâsıl olur. Nitekim insân-ı nâkîsa, mefâhir-i nefsâniyye ve ‘ârızıyye iledir. Ve bu kelâmda ilhâk, tahkîk üzerine takdîm eyledi. Zîrâ bu emrin ibtidâsı te‘alluk ve vasatı tehalluk ve intihâsı tahakkukdur. Ce‘alenallâhu ve iyyâküm mine’l mütehakkıkîne bi-fadlihî ve keremihî⁸⁹ Li-muharrihî;

Nazm-ı Kur’ânı mücerred sanma kim ezber gerek
Âdem-i kâmilde Hakkî hulk-ı peygamber gerek

وَعَرَّفَنِي إِيَّاهُ مَعْرِفَةً أَسْلَمَ بِهَا مِنْ مَوَارِدِ الْجَهْلِ

Ve ‘arrifnî. iyyâhu ma‘rifeten eslemu bihâ min mevâridi’l cehli⁹⁰

Ta‘rîf iki vechiledir. Biri vâsita iledir. Kitâblardan ve efvâh-ı üstâd-

dan ahzolunan bunda dâhildir. Buna vech-i ‘âmmıdan olan ta‘rîf derler. Ve biri dahî bî-vâsıta olan ta‘rîfdir. ‘İlim-i zarûrî ve cihet-i ilhâm ile hâsıl olan bunda mündericidir. Buna vech-i hâssıdan olan ta‘rîf derler. Evvelkiye işâret eserde gelir : **“Huzû’l-‘ilme min efvâhi’r-ricâl”**⁹¹ ve haberde gelir : **“İzâ eşkele ‘aleyhim emrun ferî‘û ile’l-Kur’âni ve’s-Sünneti”**⁹² Ve ikinciye işâret Kur’ân-ı Kerîmde gelir : **“Vettekullâhe ve yu‘alli-mükümullâh”**⁹³ Pes bi’z-zât olan ta‘rîf, bi’l-vâsıta olan ta‘rîfden efdal olmakla, kelâm-ı mezkûrda ta‘rîfi Hakk’a nisbet eyledi.

Ve Ebû Yezîd Bestâmî kuddise sırruhû, kelimâtında gelir : “Ehaztüm ‘ilmeküm meyyiten ‘an meyyitin ve ehaznâ ‘ilmenâ ‘ani’l-hayyillezî lâ-yemût”⁹⁴ Ve maksûd-ı Fahr-i ‘Âlemin sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, zât ve sıfât ve ef‘âl ve akvâl ve ahvâlini ma‘rifet olmakla, mevâridi, cemi‘ îrâd eyledi. Ve ‘ilm ve ma‘rifet, ‘inde’l-mütekellimîn birdir. Egerçi ki ‘inde’l-felâsife miyânında fark-ı kesîr vardır. Pes ehl-i zâhire ‘ulemâ ve ehl-i hakîkate ‘urefâ demek, mücerred temyîz içindir. Ve ba‘zı hukemâ-ı ilâhiyye dahî farkedip demişlerdir ki ‘âlim ‘ârifden mertebe cihetinden erfa’dır. Zîrâ ‘ilim tasdîk ve ma‘rifet tasavvur kabîlindendir. Pes ‘ilim, hakâik ve levâzımı idrâk ve ma‘rifet, mücerred hasâis ve fâzâili idrâkdir. Ve Kur’ân-ı Kerîmde gelir : **“Hel yestevillezîne ya‘lemûne vellezîne lâ ya‘lemûn”**⁹⁵ Ya‘nî ‘ilim şerefine binâen tahsîs olundu. Ve hadîs-i şerîfde : **“Ene medînetü’l-‘ilmi ve ‘aliyyün bâbuhâ”**⁹⁶ Nitekim Câmi‘-i Tirmizî rahmetullah’da mezkûrdur. Ve bir hadîs-i şerîfde dahî gelir : **“Ene mîzânü’l-hikmeti ve ‘aliyyün lisânuhû”**⁹⁷ Nitekim İmam Gazalî’nin Risâle-i ‘Akliyye’sinde mestûrdur. Pes Şeyhin kuddise sırruh, ma‘rifet ile murâdı ‘ilimdir. Onun için cehl mukâbelesinde îrâd eyledi. Cehlin küllîsi, ‘ilim ile zâil olur. Yoksa tasavvur kabîlinden olan ma‘rifet ile olmaz. Velâkin bu lisânın ıstılâhı üzere ma‘rifet ile ta‘bîr eyledi. Ma‘lûm ola ki ‘ulûm ve me‘ârif iki nev‘idir; biri hakkânî ve biri şeytânî. Hakkânî olan, zâhirde kitâb ve sünnete muvâfık ve bâtında zevk-i erbâb-ı hakâika mutâbık olandır. Bundan mâ‘adâsı şeytânîdir. Husûsan ‘amele mukârin olmayan ‘ilim dahî mu‘teber değildir. Zîrâ gayr-ı nâfi‘dir. Ma‘nâ-yı kelâm

budur ki bana Fahr-i ‘Âlemi sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, bir ta‘rîf ile ta‘rîf eyle ki mevârid ve mesâlik-i cehliden onunla selâmet bulayım ve her mevtın ve mevzı‘a göre, kemâ yenbagî, ehl-i ‘ilim olayım. Ve mine’l-ımdâdi li-tahsîli ‘ulûmî’n-nâfı‘atı’l- cemmeti⁹⁸ Li-muharririhî;

Mürg-i câna uçmağa ‘ilm ü ‘ameldir iki per
Yoksa olurdu hevâ-yı cehlde zîr u zeber

وَأَكْرَعُ بِهَا مِنْ مَّوَارِدِ الْفَضْلِ

Ve ekrau bihâ min mevâridi’l fazli⁹⁹

Ker‘, suyu eliyle veya zarfla tenâvül etmeyip, mevzi‘inden ağzıyla içmektir. Fazl, kesbin gayrı tarîkle hâsıl olan ‘atiyye-i ilâhiyyeye derler. Bunda fazlı âba ve mahallini mevrîd-i âba ve ahz ü ittisâfı ker‘e teşbîh vardır. Maksûd ma‘rifet-i nebeviyye ile ehl-i fazl ve ‘atâ olduğun talebdır. Onun için ker‘le ta‘bîr eyledi. Zîrâ ker‘de vâsıta yoktur. Yed veyâ zarf vâsıta kabîlindendir. Fazl ise bî-vâsıta ve bilâ-kesb olandır ve bu teşbîhde nükte budur ki şûrbde cemî‘-i ‘urûka sereyân vardır ve bundan râsihu fi’l-‘ilm olmak lâzım gelir ki sıfat-ı ehl-i tahkîkdir. Ve mevâridi cemî‘ îrâd eyledi. Zîrâ ‘atâyâ-yı ilâhiyye bisyârdır. Husûsan yukarıda olan ma‘nâ-yı cem‘iyyet burada dahî melhûzdur.

وَأَحْمِلْنِي عَلَى سَبِيلِهِ إِلَى حَضْرَتِكَ

Va’hmilnî alâ sebîlihî ilâ hazretike hamlen mahfûfen bi-nusratike¹⁰⁰

Sebîl, mu‘tâdü’s-sülûk olan tarîka derler. İzâfetden maksûd sebîl-i ma‘hûdu ta‘rîfdır ki tevhîd ve tecrîd ve tefrîddir. Huzûr, gaybetin hilâfidır. Gaybet, hicâb-ı ekvân ve huzûr, bu hicâbı keşf ve izâle ile olur. “Hazret” ibâreti, Hakk Te‘âlâ’dan kinâyedir. Nitekim “es-silmü ilâ hazretihi’l-mukaddeseti”¹⁰¹ derler. Zîrâ hazretin sâhib-i hazrete te‘alluku vardır. Ve bu makûle kinâyât, âdâbdandır. Pes izâfet-i beyâniyye olur. Meğer hazret

kurb ma'nâsına mahmûl ola. "Tekûlu küntü bi-hadreti'd-dâr ey bi-kur-bihâ"¹⁰² Nusret def'-i zarara mahsûsdur. Ma'ûnet ve i'ânet e'ammdır. Zîrâ selb-i mazarrât ve celb-i menfa'âtın mecmû'unda müsta'meldir. Nitekim cünd harb için i'dâd olunan askere derler, mutlak askere demezler. Ma'nâ-yı kelâm budur ki beni o hazretin tarîk-i mahsûsu üzerine, senin hazretine bir haml ile haml eyle ki nusretin ile muhât ola. Nusret zikrinin fâ'idesi budur ki bu tarîkin mehâvif ve mehâliki çok ve a'dâ-i zâhire ve bâtınası hadden artıktır. Nitekim Hoca Hâfız dîvânında gelir ki;

Behergâm derân reh hatarî nîst ki nîst¹⁰³

Bunda işâret vardır ki gerçi her sâlik-i Hakk, ism-i mahsûsu yüzünden hazrete vâsıl ve sırrı onun sırrına mütevâsıldır. Nitekim derler: "Et-turuku ilallâhi bi-adedi enfâsi'l-halâik"¹⁰⁴ Velâkin tarîk-i nebevîde külliyyet vardır ve bi'l-fiil zuhûr ile bi'l-kuvve isti'dâdın miyânında fark mukarrerdir. Bu sebebdendir ki vâris-i ekmel-i Muhammedî olanın sinni dahî bi-hasebi'l-gâlib, sinn-i peygamberi sallallâhu aleyhi ve sellem tecâvüz etmez. Zîrâ muhâzât-ı kâmile vardır. Pes 'ulûm ve ezvâkına bi-kaderi'l-isti'dâd vâris olduğu gibi, ömrüne dahî vâris olur. Onun için Şeyh kuddise sırruh "ilâ hazretike" dedi, mutlak söyledi. Maksûd ism-i a'zâmın külliyyeti makâmıdır ki cennet-i 'adn ve vesîle bunun sûreti ve merkad-i münîr husûs üzerine vesîlenin icmâlidir. Fefhem cidden. Ve huzûr ki makâm-ı 'indiyyetdir. Cümle makâmâtın fevkindedir. Onun için Kur'ân-ı Kerîmde gelir: "**İnde melikin muktedir**"¹⁰⁵ Li-muharririhî;

Sırrım ererse makâm-ı vasla
Bula cânım o makâm içre huzûr
Bu huzûra nice cân vermeyeyim
'Âşıkım 'âşık olupdur ma'zûr

Ba'dezâ haml lafzında, cezbeye işâret vardır. Zîrâ sülûk-ı mevsûf cezbeye mevkûfdur. Nitekim Molla Câmi dîvânında gelir;

Sâlikân-ı bî-keşîş dost-ı becâyî neresent
Sâlehâ gerçi der îñ râh tek ü pûy künend¹⁰⁶

Li-muharririhî;

Cezbeden düzmese şehper sâlik
Olamaz lâne-i vasla mâlik
Kim ki bî-cezbe sülûk سde Hakk’a
‘Âkıbet olur bu yolda hâlik

وَ أَقْذِفْ بِي عَلَى الْبَاطِلِ فَأَذْمَعُهُ

Vakzif bî ‘ale’l-bâtılı feedmegahû¹⁰⁷

Bâtıl, nefsinde vücûd ve sübût ve tahakkuku olmayana derler. Lisân-ı sûfiyyede iki kısımdır; evvelki kısma, bâtil-ı hakîkî derler ki ne ‘âlem-i ‘ilimde ve ne ‘âlem-i ‘aynda onunla tecellî vâki’ olmamıştır. ‘Adem-i hakîkî dahî derler. Pes ‘adem-i hakîkî, vücûd-ı hakîkiye mukâbil olduğu gibi, bâtil-ı hakîkî dahî mukâbildir. Zîrâ müterâdifdir. Ve ikinci kısmına bâtil-ı izâfî derler ki onunla tecellî vâki’ olan mevcûdât-ı hâriciyyedir ve ‘adem-i izâfî dahî derler. Pes ‘adem-i izâfî, vücûd-ı izâfiye mukâbil olduğu gibi, bâtil-ı izâfî dahî mukâbildir. Zîrâ müterâdifdir. Ve vücûd-ı izâfî hakk-ı mecâzı olduğu gibi, ‘adem-i izâfî dahî bâtil-ı mecâzıdır. Butlânı nefsinde ma‘dûd olduğu içindir. Nitekim denilmiştir; “Elâ küllü şey’in mâ halallâhe bâtilün”¹⁰⁸ Ve mecâz olduğu, vücûd-ı izâfiye meclâ ve mir’ât olduğu içindir. Pes şu âyete ki Kur’ân-ı Kerîmde gelir: “**Bel nakzifu bi’l-hakkı ‘ale’l-bâtılı feyedmeguhû fe izâ hüve zâhikun**”¹⁰⁹ Onun bi-tarîki’l-işâret ma‘nâsı budur ki mevcûdâtı halk eyledik. Vücûd-ı Hakkı ‘adem-i bâtil üzerine kazf ve remy edici olduğumuz halde. Pes Hakk bâtil dâmiğ ve dârib oldu ve bâtil dahî enfûs ve âfâkdan zâhik ve zâil oldu. Ya’nî mevcûdât zulmet-i bâtıldan nûr-ı Hakk’a hurûc eyledi. Pes vücûd-ı hakîkî Allâh Te’âlâ’nın vücûdu ve vücûd-ı izâfî mâsivânın vücûdu ve mâsivâ bâtil-ı izâfî oldu. Onun için Hüdâyî kuddise sırruh kelimâtında gelir;

Mevcûdudur vücûdu ola ânın hakîkî
Yoksa vücûdu zâil bir vehm-i bâtil ancak

Pes Şeyh-i Musallî kuddise sırruh, demek ister ki bende müstecen olan vücûd-ı hakîkînin âsârını, bâtil olan vücûd-ı izâfî üzerine tarh ve remy eyle tâ ki ben o bâtilı demğ ve darb ve şecc edeyim. Ya'nî izhâk ve izâle edeyim ve vücûd-ı mecâzî ile ittisâfdan ve kendime kevn izâfetinden halâs olayım. Hâsılı kesret-i mevhûme zâil ve vahdet-i ma'lûme bâkî ola ve bi'l-fiil zuhûr bula. Pes bu ma'nâ "feedmeğahû" lafzı "feen edmeğahû" takdîrinde olmağa göredir ve câizdir ki fâ âtîfa ve "edmiğ" emir olup, "feedmuğhu bî" takdîrinde ola.¹¹⁰ Velâkin evvelki ma'nâ, nass-ı mezkûra mutâbıktır. Zîrâ demğ onda hakka mesneddir. Fa'ref zâlike.

وَزَجَّيْ فِي بَحَارِ الْأَحَدِيَّةِ

Ve züccebî fî bihârî'l-ehadiyeti¹¹¹

Ve beni sevâhil-i kesretten bihâr-ı ehadiyyete remy ve ilkâ eyle tâ ki müstağrak-ı bihâr-ı ehadiyyet olayım. Ma'lûm ola ki ehadiyyet zâtın ve vâhidiyyet sıfâtındır. Mertebe-i ehadiyyet, cemî'i hakâikî câmi' ve cümle kesrâtın onda müstehlek olduğı zâtdır ki te'ayyün-i ilâhînin evvelidir. Onun için ona, hakîkatü'l-hakâik ve hazret-i cem' ve hazret-i vücûd derler. Bihârı cemi' îrâd eyledi. Ehadiyyetin nihâyeti olmadığına işâretidir. Veyâhud ehadiyyetin mebd'e-i kesret olduğuna göredir. Pes her kesretde bir ehadiyyet vardır ki her ehadiyyet bir derya ve her kesret bir sâhil gibidir. Bundan maksûd, kesrât-ı hâriciyye mutazammın olduğı vahdani, dîde-i basîretle mütâla'ayı talebidir. Ve bu vahdâniyyetin bi-hasebi'l-kesrât kesretinden nefsü'l-emrde dahî kesreti lâzım gelmez. Hıssas-ı hakîkat-ı muhammediyye gibidir. Nitekim insân-ı küllîye kesret-i eşhâsdan kesret lâzım gelmez. Belki insân nefsinde, emr-i vâhiddir. Ve rûh ve sâirler dahî böyledir. Şemsin pertevi intişâr hasebiyle müte'addid görünür velâkin nûr-ı vâhiddir ki şemse muzâfdır ve sâye nûrun 'aynı olmadığı gibi vü-

cûd-ı izâfî dahî vücûd-ı hakîkînin ‘aynı değildir ve illâ ‘abd, Hakk olmak iktizâ eder, bu ise muhâldir. El-hâsıl şemsin in‘ikâs-ı envârından sâye hâsıl olur ve sâye ‘ârız olmakla zevâl bulup tevehhüm olunan isneyniyet münmahî ve şems nûriyle bâkî kalır. Kavs-ı imkânda olan hatt-ı mütevehhim fi’l-hakîka dâireyi tensîf etmez. Anın hâricde vücûdu mevhûmdur, egerçi ki mahsûsdur. Pes vahdet ve ehadiyyet münkeşif olmağa, umûr-ı ‘ârızadan nâşî olan kesretten nazarı kat‘ etmekledir.

Çü bendî ez tasârîf-i şuûnçeşm
Türâ masdar nümâyed ayn-ı müştak¹¹²

Ba‘dezâ âb, sebeb-i hayât olduğu gibi ‘ilim dahî sebeb-i hayâtdır. Onun için ehadiyyeti deryâyâ teşbîh eyledi. Zîrâ maksûd-ı ehadiyyet ‘ilimdir. Ve âb, her nesnenin aslı olduğu gibi. Nitekim Nazm-ı Celîl’de gelir: **“Ve ce‘alnâ mine’l-mâi külle şey’in hayy”**¹¹³ Ehadiyyet dahî her kesretin mebd’e’idir. Bundan kesret yere teşbîh olunmak lâzım geldi. Fa’ref zâlîke. Li-muharririhî;

Olabildinse bu bahre gavvâs
Oldu kâmiller içre nâmın hâs

وَأَنْشُلْنِي مِنْ أَوْحَالِ التَّوْحِيدِ

Venşülnî min evhâlî’t tevhîdi¹¹⁴

“Neşl”, bir nesneyi sür‘atle nez‘ etmeğe derler. “Evhâl”, “vahl”in cemi’dır; “tîn-i rakîk” ma’nâsına. “Evhâl”den murâd, berâzih ve kuyûddur. Ya’nî beni tevhîd berâzihinden çıkar ve kuyûdundan nez‘ eyle. Zîrâ tevhîd, isbât-ı vahdet etmektir ki tevehhüm kesretten nâşîdir. Onun için aşağıda “hattâ lâ erâ” der. Ve denilmiştir ki “Et-tevhîdü ıskâtü’l-izâfât”¹¹⁵ Ya’nî zât-ı Hakk’ı nisbet-i izâfâtdan tecrîddir. Ve bu zikrolunan ‘avâm-ı ehl-i tevhîd mertebesidir. Onun için **“Kul hüvallâhu ehad”**¹¹⁶ vârid oldu ve **“Lâ ilâhe illallâh”** denildi. Ve illâ kesretin vücûd-ı mevhûmu,

müzmahil olsa vahdetden gayrı kalmaz. Pes hakîkatde kesret olmayınca muvahhid neyi nefyeder? Ve bunda işâret vardır ki tevhîdin verâsında tecrîd ve tecrîdin verâsında dahî tefrîd vardır ki Kur’ân-ı Kerîmde gelir: **“Ve’s- sâbikûne’s-sâbikûn. Ulâike’l-mukarrabûn”**¹¹⁷ Ve hadîs-i şerîfde gelir: **“Sebeka’l-müferridûn”**¹¹⁸ Ya’nî tefrîd ehli, tecrîd ehlini sebkate etdi. Nitekim tecrîd ehli dahî, tevhîd ehlini mertebede geçdi. Zîrâ ebrâr ile mukarrabîn berâber değildir; biri sıfâtî ve biri zâtîdir. Li-muharririhî;

Reh-i ‘aşka sülûk eden âdem
Sanmasın bu yolda yokdurur vasl
Her ki kahretti ‘aşkla nefse
Teaccüb olsa lutf-i Hakk’a mahal

وَاعْرِقْنِي فِي عَيْنِ بَحْرِ الْوَحْدَةِ
حَتَّى لَا أَرَى وَلَا أَسْمَعَ وَلَا أَجِدَ وَلَا أَحِسَّ إِلَّا بِهَا

**Ve ağrıkñî fî ‘ayni bahri’l-vahdeti
hattâ lâ erâ velâ esme’a velâ ecide velâ uhisse illâ bihâ**¹¹⁹

‘Ayn-ı zikr, letâfetden hâlî değildir. “Ayn” dedi zîrâ cismin verâsında, rûh-ı mücerred ve sırrın verâsında, ‘ayn-ı mücerred vardır. Sâlik, bu ‘ayn-ı mücerrede mertebesine vâsıl olmadıkça, hakîkat-i vahdet ona zuhûr etmez. Onun için bu makâmda “vahdet” dedi, tevhîd demedi. Zîrâ tevhîd ‘abde ve vahdet Hakka göredir. Kezâlik “bahr”i müfred îrâd eyledi. Zîrâ vahdet, ehadiyyet gibi değildir. Pes bu vahdet ile murâd vahdet-i hakîkiyyedir ki, kesrete mukâbil olan vahdetin mebd’e’idir. Zîrâ kesrete mukâbil olan vahdet mebd’e’-i kesret-i hakîkiyyedir. Vahdet-i hakîkiyye ise, mebd’e’-i kesret-i ‘tibâriyyedir. Ya’nî bi’l-kuvve kesretin mebd’e’idir, bi’l-fiil değil. Ve bi’l-kuvve ile bi’l-fiil beyinde furkân-ı beyyin vardır. Zîrâ kesret-i bi’l-kuvve, nüvâtta olan kesret-i bi’l-kuvve gibidir. Ve kesret-i bi’l-fiil, şecerde olan kesret-i bi’l-fiil gibidir. Ve vahdet-i hakîkiyye, vahdet-i nüvât gibidir. Ve vahdet-i izâfiyye ki, kesret-i bi’l-fiilin

mebde'idir, vahdet beden-i şecere gibidir. Pes iki vahdetin ve iki kesretin miyânında fark vardır. Ve bu kesret, gece gibidir ki, nehâr vahdete îlâc olunmuştur. Onun için zulmeti, nûr-ı vahdetde ihfâ olunmuştur. Ve gâh olur ki, nehâr-ı vahdet, leyl-i kesrete îlâc olunur. Pes bu sûretde nûr-ı vahdet, zulmet-i kesretde ihfâ olundu. Bu tafsîl ma'lûm oldu ise "**Lâ ilâhe illâllâh vahdehû lâ şerîke leh**"¹²⁰ makâlesinde olan vahdetin sırrı dahî zâhir oldu. Ya'nî bu vahdet ile murâd, vahdet-i hakîkiyyedir ki, nefy-i şirkete mukâbil olan vahdetdir ki, kesrete mukâbil olan vahdetin mebde'idir; yoksa vahdet-i izâfîye değildir. Zîrâ vahdet-i izâfîye kesret gibi mahlûkdur. Nitekim Meşârik-i Şerîf üzerine olan Şerh-i Kümmel'de musarrahdır. Ve Yûnus Emre, kuddise sırruh, kelimâtında gelir;

Yûsufum yitirdim Ken'ân ilinde

Yûsufum bulundu Ken'ân bulunmaz

Ya'nî Yûsuf, vahdete evvel muttali' değil idi. Gördüğü hep kesret idi. Ve vahdet bunun neresidir derdi. Zîrâ sülûk-ı sahîh ile 'âlem-i terkîbden müfâratat etmemiş ve cânib-i vahdete sefer edip gitmemiş idi. Sonra mükâşefe ile Yûsuf vahdeti buldu, Ken'ân-ı kesret görünmez oldu. Ya'nî her nesnede vahdeti mütâla'aya kâdir oldu. Nitekim hiddet ile şemse nazar edip, basarı müteferrik olanın gözüne, eşyâ-yı hâriciyye girmediği gibi. Ve bu bir garîb sırrıdır ki, mükâşif bilir. Zîrâ her yerde cârîdir. Nazar olunsa, herkesin fenn-i aslı ne ise, dünyâda müşâhede ettiği âsârda onu görür, gayrıyla görmez. Meselâ bir kimse, 'ilm-i mîzânda mütefennin ve dâimâ mütâla'a ve müzâkeresine ikbâb eder olsa, her gördüğü nesneyi şekl-i evvel sûreti üzerine ihrâc eder. Meselâ kitâbı görür "Hâzâ kitâbun ve küllü kitâbin yentefi'u bi-'ilmihi"¹²¹ der, ve hubzu görür "Hâzâ hubzun ve küllü hubzin yu'kelu"¹²² der ve feresi görür "Hâzâ feresün ve küllü feresin yurkebu"¹²³ Pes cümlesini, şekl-i evvel üzerine cem' eder ve onun nazarında şekl-i evvelden gayri kalmaz. Ve sâir kavâid ve fûnûnu dahî buna kıyâs eyle. Bu vahdetin içinde olan kimse, 'acebdir ki bî-basar gibi vahdeti görmez ve elvâh-ı kâinâtı okuyup bu sırra ermez. Li-muharririhî;

Niçün görmezler ey dil mâhîler deryâda deryâyı
Garîk-i bahr-i ‘ilm iken olurlar şöyle sahrâyî
Zuhûru gözlere girmiş yine yok ânı bir görmüş
Bu sırra var mı hiç ermiş bilip bu özge ma’nâyı
Nedendir kesret-i esmâ, nedendir vahdet-i mevlâ
Haber ver cümlesin cânâ eğer bildinse mevlâyı
Sor aksin görüp aldanma ey gâfil hayâlâta
Eğer nûr-i hakîkî ister isen gökde gör âyı
Bu menzil herkesin tîr-i murâdına hedef olmaz
Erişmek ister isen Hakkıyâ çek ‘aşkla yâyı

Ma’nâ-yı kelâm-ı Şeyh budur ki beni ‘ayn-ı deryâ-yı vahdete igrâk
eyle tâ ki senden gayrıya nazarım te‘alluk etmeye. Nitekim Hüdâyî,
kuddise sirruhû, buyurur;

Ol kadar hayretde olsun cân u dil
Kande bakarsam efendim sanayın

Ve senin kelâmında gayrıyı ısgâ etmeyeyim. Nitekim Hüseyin
Nessâca bir kimse rastgelip, “sen benim memlûkümsün” dedi. O dahî
makâm-ı sem‘de olmakla “ne‘am”¹²⁴ deyip, varıp o kimsenin hânesinde
nice müddet hizmet eyledi. Zîrâ o kelâmı hakîkatde Hakktan işitmiş
idi. Pes kâilini tekzîb etmedi. Velâkin “İşrebi‘l hamr”¹²⁵ diye hitâb
olunsa, muhakkak bu kelâmı hakk-ı hakîkîden istimâ‘ etmez, tâ ki
mazmûnuyla ‘amel lâzım gele. Zîrâ Hakk, nehyetdiği nesne ile emret-
mez. Cümle menhiyyât böyledir ve bu makâm mezâlik-i akdâmdandır.
Ba‘zı riyâzetkeş adamlara rastgeldim, imâma iktidâ etmez, infirâd ile
me’mûruz derler. Bu makûle haleb, riyâzât-i mücerredenin hurâfât ve
hayâlâtındandır. Şeytân tavassut etmiştir. Zîrâ mihrâb ‘âmme yeridir
ve hadîs-i şerîfde gelir “**Sallû halfe külli berrin ve fâcirin**”¹²⁶ Bu hadîs
gerçi aslında imâmet-i kübrâya göredir, feemmâ imâmet-i suğrâ dahî
bunda dâhildir. Pes ehl-i sünnetin arkasında namâz kılmayan bir alay
‘âmî ve riyâzî ve câhil ve dâll ve karîn-i şeytân sergürûh-ı idlâldir.

Ve vicdânımla senden gayrıyı bulmayayım. Zîrâ **“kulillâhu sümme zerhum”**¹²⁷ buyruldu. Maksûd, mücerred kavî-i tevhîd değildir. Belki şuhûd ile dahî vahdete vusûldür; şöyle ki levh-i dilde resm-i mâsivâ kalmaya. Nitekim Hazret-i İbrâhîm, salavâtullâhî ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyh, **“Eslemtü li-rabbi’l-‘âlemîn”**¹²⁸ dedi. Bu islâm kavlinin hakîkatî, âteş-i Nemrûda tarh olunduklarında zâhir olan teslîmdir. Ve senden gayrıyı his ve idrâk etmeyeyim. Hâsılı eğer zâhir, eğer bâtın cümle ahvâlîm vahdetle olsun, kesretten eser kalmasın. Ba‘dezâ Şeyh, kudise sırruh, şuhûd-ı vahdetin beyânında olmakla, rû’yeti sem‘ üzerine takdîm eyledi ve illâ tertîb-i tabî‘î hasebiyle ‘akis lâzım idi. Nitekim ehl-i fehme mestûr değildir.

وَاجْعَلِ الْحِجَابَ الْأَعْظَمَ حَيَاةَ رُوحِي

Vec‘ali’l-hicâbe’l-a‘zame hayâte rûhî¹²⁹

Ya‘nî Fahr-i ‘Âlemi, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, hayât-ı rûhum kıl; ya‘nî imdâd-ı feyzî eyle. Ve hadîs-i şerîfde gelir **“Ene minallâhi ve’l-mü’minûne minnî”**¹³⁰ Pes bir rûh yokdur ki o rûh-ı a‘zamdan müstefâd olmaya ve bekâsında ondan imdâd bulmaya ve bu hayât, ibtidâ rûhun sâniyen bedenindir. Bedenin hayâtına i‘tibâr olmamakla, hayâtı rûha muzâf kıldı. Husûsan o makûle hayât-ı ‘azîme sebeb olan vücûd-ı şerîfî, hayât-ı hakîre vesîle etmek edebden hâricdir. Pes işâret olunduğu üzere Fahr-i ‘Âlem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, ebü’l ervâh ve hayâtü’l ervâh oldu. Onun için ba‘zı kibâr buyurmuşlardır “Fahr-i ‘Âlem cedd-i ‘Îsâdır” ‘aleyhimü’s salavâtu ve’s selâm. Zîrâ Hazret-i ‘Îsâ, nefh-i rûhü’l kudsden ve rûhü’l kuds nûr-i Fahr-i ‘Âlemden, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, me’hûzdur. Fefhem cidden. Ve ‘ilm ve şuhûd ile hissiyât-ı rûh hâsıl olmadıkça insân meyyit hükmündedir. Zîrâ hayât-ı rûh, hayât-ı maksûdedir; hayât-ı nefh-i hayvânî böyle değildir. Ve kelimât-ı Fuzûlî merhûmda gelir;

Şehîd-i ‘aşk olup feyz-i bekâ kesb eylemek hoşdur
Ne hâsıl bî-vefâ dehrin hayât-ı müste‘ârından

Ya‘nî şehâdetde hayât-ı bâkiyye vardır ki hayât-ı fânîyyeden ef-
daldır. Ve bu hayât sebebiyledir ki mü‘minler ve velîler hakkında vârid
olmuşdur “Evliyâullâhi lâ yemûtûne velâkin yenkulûne min dârin ilâ
dâr”¹³¹ Ve ba‘zı rivâyâtta, evliyâullâhdan bedel el-mü‘minûn düşmüş-
dür. Meâli birdir, zîrâ maksûd mü‘min-i kâmilidir. Bu hayât-ı bâkiyye
sebebiyledir ki, ebdân-ı kümmel tefessüh etmez. Zîrâ ‘ilm-i hakîkî ve
şuhûd-ı hakkâniyle tefessühü mûcib olan ufûnâtdan münakkâlardır.
Li-muharririhî;

Çürümek istemez isen sen de
Olagör feyz-i ‘ilm ile zinde

وَرُوحُهُ سِرِّ حَقِيقَتِي

Ve rûhahû sırra hakîkatı¹³²

Zâhir olan budur ki mâ kablini beyândır. Ve beyâna vâv-ı âtîfe mâni‘
değildir. Zîrâ fi‘l-cümle mugâyeret kâfidir. Nitekim Kur‘ân-ı Kerîm‘de
gelir “**Velâkin ce‘alnâhu nûran nehdî bihî men neşâu min ‘ibâdinâ ve
ineke letehdi ilâ sırâtin müstakîm**”¹³³ Müfessirler “**ve inneke tehdî**”
âyetini hidâyet-i Hakk‘ı takrîr ve keyfiyetini beyâna hamletmişlerdir. Pes
bu makâmda takdîr-i kelâm “Vec‘al rûha hicâbi‘l a‘zami hayâte rûhî ve
sırra hakîkatı”¹³⁴ demekdir. Aslı budur ki rûh-i muhammedîde iki ma‘nâ
melhûzdur. Biri hayâtü‘l-ervâh ve biri sırrü‘l-hakâik olmak. Ve hakîkatde
hayât ile sırr birdir. Zîrâ herkesde olan hakîkat-i muhammediyye hissesi
zikrolunan hayât ile mütehakkık olmuşdur. Fe‘fhem. Ve câizdir ki “rûh”la
murâd rûhu‘n-nübüvvet ola. Pes ma‘nâ demek olur ki onun kurbetini ve
semere-i kurbet olan safâsını ve şuhûdunu benim sırr-ı hakîkatim kıl. Pes
bu sûretde takdîr ve te‘vîle hâcet kalmaz. Fa‘ref.

وَحَقِيقَتُهُ جَامِعَ عَوَالِمِي بِتَحْقِيقِ الْحَقِّ الْأَوَّلِ

Ve hakîkatehû câmi‘a ‘avâlimî bi-tahkîki’l hakki’l evveli¹³⁵

Ma‘lûm ola ki, Fahr-i ‘Âlemin, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem, hakîkati ism-i a‘zamdır. Zîrâ ism-i a‘zam, cemî‘-i esmâyı câmi‘ olduğu gibi, hakîkat-i muhammediyye dahî cemî‘-i hakâikı câmi‘dir. Ve hakka’l yakînin hakîkati ve bâtını bu hakîkata mahsûsdur. “‘Avâlim”den murâd, ‘avâlim-i seyrâniyyedir ki üç yüz altmış bindir. Gayb ve şehâdetde nüzûlen ve ‘urûcan merâtibi çokdur. Cemî‘-i ‘avâlimde hakîkat-i muhammediyyenin şuhûdu üzerine devr etmek ise rûtb-i ‘uzmâdır. Onun için “bi-tahkîki’l-hakki’l-evvel” deyip tefrîde işâret eder. Zîrâ “hakk-ı evvel”, te‘ayyün-i evvel mertebesi olan hüviyyet-i zâtiyyedir. Bu mertebeye “hakk-ı evvel” dedi, zîrâ eğer ‘ilimde ve eğer hâricde olan merâtib-i tecelliyât bunun tafsîlidir. Pes her fer‘inde aslı müşâhede etmek vahdetdendir, şecerde nûvât müşâhede olunduğu gibi. Fefhem cidden feinnehû ‘ilmun celîl¹³⁶

يَا أَوَّلُ. يَا آخِرُ. يَا ظَاهِرُ. يَا بَاطِنُ

Yâ Evvelu¹³⁷

Bi-i‘tibârî’s seyri nüzûlen¹³⁸

Yâ Âhiru¹³⁹

Bi-i‘tibârî hatmi’s seyri ‘urûcen¹⁴⁰

Yâ Zâhiru¹⁴¹

Bi-hasebi’n nazari ilâ vücûdi’l hakki¹⁴²

Yâ Bâtînu¹⁴³

Bi-hasebi’n nazari ilâ vücûdi’l halki¹⁴⁴

Ve bu esmâ-yı erba‘a ki ümmehât-ı esmâ-yı ilâhiyyedir. Bundan gayrı mehâmil-i kesîresi dahî vardır. Lâkin makâma mülâyim olan me‘ânî ile iktifâ olundu.

إِسْمَعْ نِدَائِي بِمَا سَمِعْتَ بِهِ نِدَاءَ عَبْدِكَ زَكْرِيَّا

İsma‘ nidâi bimâ semi‘te bihî nidâe ‘abdi ke zekeriyyâ¹⁴⁵

Ya‘nî kulun Zekeriyyâ’nın, ‘aleyhi’s salâtu ve’s selâm, du‘âsını işitdiğin sem‘-i kabûl ile benim dahî du‘âmı işit ve zikrolunan hâcetimi revâ et. Ba‘dezâ “nidâ” ibâreti, Kur’âna muvâfakat içindir. Nitekim gelir “**İz nâdâ rabbehû nidâen hafîyyâ**”¹⁴⁶ Ve illâ nidâ, ref‘-i savtdır. Ve sâha-i huzûrda olan, ref‘-i savtdan memnû’dur. Şu kadar var ki nidâdan murâd, du‘âdır. Velâkin makâm-ı ‘abdiyyetden nefsinî teb‘îd edip, “nidâ” lafzı ile ta‘bîr eyledi.

وَأَنْصُرْنِي بِكَ لَكَ

Vensurnî bike leke¹⁴⁷

Bana nusret eyle, nefsim üzerine senin ile ve senin için. Ya‘nî benim maksûdum mansûr olup sana vusûldur. Velâkin bana olan nusreti, bi’z-zât sen eyle ve sen benim umûruma tevellâ kıl ki kuvvet ve nusret bundadır. Ve senin için eyle, benim için eyleme. Zîrâ benim murâdım, fenâ-yı tâmmedir. Fenâ-yı tâmmde mülâhazât-ı vücûdiyye kalmaz ve sana fevz hâsıl olur.

وَأَيِّدْنِي بِكَ لَكَ

Ve eyyidnî bike leke¹⁴⁸

Ve beni, imdâd-ı melekûtî ve ifâza-i lâhûtî eyle. Kuvâ-yı vehmiyye ve hayâliyyeyi kahr üzerine te’yîd ve takviyet eyle; tâ ki nefsim ‘âlem-i

zulumâta meyliden müncezib olup, ‘âlem-i envârı müşâhedeye terakkî eyleye. Ve bu sebeble istikmâl-i nefis ve istiğrâk-ı şuhûd hâsıl ola. Bu ise nûr-i fârik ile olur. Ya‘nî mâ yenbağî ve mâ lâ yenbağîyi¹⁴⁹ ve Hakk’la mâsivâyı birbirinden fark ve teşhîs eder. Nûr-ı kavî ve burhân-ı celî ve inşirâh-ı sadr ve infitâh-ı kalb gerekdir. Ve bu ma‘nâyı dahî senin için eyle, zîrâ maksûd seninle mansûr ve seninle yine sana müeyyid olmakdır. Ve hadîs-i kudsîde gelir **“Halaktu’l-halka liyerbehû ‘aleyye lâ lierbeha ‘aleyhim”**¹⁵⁰ Fenzur bi’t-tevfîki litekûne ‘alâ tarîki’t-tahkîki¹⁵¹

وَأَجْمَعُ بَيْنِي وَبَيْنَكَ

Vecma‘ beynî ve beyneke¹⁵²

Ya‘nî aradan hıceb-i ekvânı ve sebep-i firkat olan umûru izâle edip, cem‘iyyet ve şuhûd ihsân eyle. Şeyh Üftâde, kuddise sırruh, buyurur;

Ehl-i ‘irfân dediler sen çıkmayınca aradan
Bilemezsin kimdürür kendüyi pinhân eyleyen

Bu “sen”den murâd, izâfet-i kevniyyedir ve “çıkma”dan murâd, izâfet-i kevniyyeyi ıskâtdır. Pes izâfet-i kevniyye ki vücûd ve zât ve sıfat ve fi‘lin izâfetinden ibâretedir; sâkıt olunca, pinhân olan âşıkâre olur. Ya‘nî hakikat-i ‘abd ile hüviyyetin miyânında olan i‘tibârât ve izâfât müzmahil olup, ‘âşık ma‘şûka ve muhib mahbûba vâsıl olur. Ve bu cümle hıceb ve berâzih, bir “sen”den ibâretedir, hâsılı gafletdir. Li-muharririhî;

Gaflet-i dil perdedir dîdâr-ı mevlâdan yana
Perde zâil oldu ise cân gözüyle bak sana

وَحَلَّ بَيْنِي وَبَيْنَ قَيْرِكَ

Ve halli beynî ve beyne gayrike¹⁵³

Mâsivâya “gayr” dedi. Zîrâ Hakk izâfîdir, min vech yâr ve min vech ağyârdır. Ve Molla Câmîden, kuddise sırruh, suâl olunmuş ki çünkû fi’l-hakîka mâsivânın vücûdu yokdur. Pes du’âda “Allâhümmeşgûlnâ bike mimmen sivâke”¹⁵⁴ makâlesinin ma’nâsı nedir? Cevâb vermiş ki; kâf zâta işâretidir, ya’nî beni zâtına meşgûl kıl, gayri zâtından ki sıfât ve ef’âldir. Velâkin bu sûretde sıfâta gayr demek min vechdir. Zîrâ ehl-i sünnet katında sıfât-ı Bârî hakkında lâ hüve vela gayr¹⁵⁵ denilmiştir. Tahkîki budur ki esmâ-yı zâtîyye müsemmânın ‘aynıdır. Bu esmâdan murâd, ‘âleme te’alluku olmayan esmâdır. Bu esmâya mefâtih-i evvel derler. Ve esmâ-ı sıfâtîyye, hakîkat-i ehadiyye cihetinden müsemmânın ‘aynı ve sûret-i vâhidiyye cihetinden müsemmânın gayrıdır. Ve bu esmâ-ı sıfâtîyyeye mefâtih-i sevânî derler. Bu esmânın ‘âleme te’alluku vardır. Mefâtih-i sevâlis olan esmâ-ı ef’âl gibi. Ya’nî esmâ-ı sıfâtîyye-i zâtîyye ve esmâ-ı sıfâtîyye-i fi’liyye bu ma’nâda müştereklerdir. Ehl-i kelâmın bahsettiği esmâ-ı sıfâtîyyedir, esmâ-ı zâtîyye değildir. Zîrâ esmâ-ı zâtîyyenin hakîkatine ittîlâ’ ve şuhûd-ı tâmm kümmel-i evliyâyâ mahsûsdur. Li-muharririh;

Ehl-i fark u ihticâb isen eğer
Oldu sahrâ sana deryâdan yakın
Ermeyince bu şuhûda Hakk’la
Uçma bu deryâ kenârından sakın

الله الله الله

Allah Allah Allah

Teslîs eyledi; zât ve sıfât ve ef’âle işâret ve hakk-ı evveli beyân için. Ve câizdir ki evvelkisi îkâz-ı gâfilîn ve ikincisi ta’rîf-i ârifîn ve üçüncüsü telzîz-i vâsılîn için ola. Ba’dezâ bu lafza-i celâle ism-i a’zamdır ki cemî’-i esmâyı câmi’dir; egerçi ki esmâ-yı hüsnânın cümlesi fi’l hakîka a’zamdır. Velâkin ba’zı esmâda ba’zı hasâis i’tibârîyle ism-i a’zam demişlerdir. Hayy ve Kayyûm dahî bu kabîldendir. Tafsîli mahallinde mübeyyendir.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأْدُكَ إِلَىٰ مَعَادٍ

İnnellezî farada ‘aleyke‘l-kur’âne lerâddüke ilâ me‘âd¹⁵⁶

Bu kelâmın mâ kabline münâsebet-i tâmmesi vardır. Zîrâ “me‘âd” ile gerek âhîret ve gerek Mekke murâd olunsun Hakk‘a rücû‘a işâretidir. Zîrâ Kâ‘be makâm-ı zâta remzdir ve câizdir ki “me‘âd” ‘âlem-i ‘ademe işâret ola. Bu ‘âleme reddolunmak zât ve sıfât ve ef‘âlden fenâ ileidir. Bu fenâda hod zât ve sıfâtta ve ef‘âl-i Hakk‘la bekâ vardır. Pes **“Hubbû‘l-vatani mine‘l-îmân”**¹⁵⁷ mûcibince, sâlik-i Hakk bu fenâ ve bekâyâ tâlib olmak gerekdir. Li-muharririhî;

Vatanından cüdâ olup ey dil
Nice bir gurbet ellere düşesin
Bu bisât-ı fenâyı tayy eyle
Hakk sana mehd-i bekâyı döşesin

رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

**Rabbenâ âtinâ min ledünke rahmeten ve
heyyi’ lenâ min emrinâ raşedâ¹⁵⁸**

“Rahmet”den murâd, rahmet-i hâssadır ki hikmet ve ma‘rifet ve tev-hîd-i ‘azîzdir. Nitekim “min ledünke” ona karînedir. Ve “emr”den murâd, emr-i muhabbetdir. “Rüşd”den murâd, isâbet-i Hakkdır. Ba‘dezâ elif ile hatmeyledi, bed’ etdiği gibi. Zîrâ denilmiştir ki; “En-nihâyetü hiye’r-rü-cû‘u ile’l bidâyeti”¹⁵⁹ Elif asıldır, hemze müstahdes-dir; müteharriki sâkinden temyîz içindir. Onun için hurûf-ı teheccîde hemze yoktur. Ve elif hakkında kelâm-ı ‘arîz vardır, mahallinde mübeyyendir.

Selâse merrât¹⁶⁰

Suâl olunursa ki, bâlâda zikrolundu ki feyz-i ilâhî on bir mertebeden nüzûl etmekle, bir hadîsde on bir salavât tahsîs olundu. Pes burada üçe

tahsîsin vechi nedir? Cevâb budur ki ; merâtib-i külliyye i'tibâriyledir. Ya'nî 'âlem-i nâsûta nüzûl eden feyz-i ilâhî, 'âlem-i melekût ve ceberût ve lâhût mertebelerindendir. Pes merâtib üzerine temeşşi edenlere kâr rûşendir. Zîrâ her nesnenin bidâyetinden nihâyetine dek etvâr-ı muhtelifedir; eğerçi ki hakikatde ezel ve ebed ve evvel ve âhir birdir.

Temmeti'r-risâletu bi-'avnillâhi'l-meliki'l-muîn¹⁶¹

NOTLAR

1. Bu salât, ehhlâlûl iltizâm etdiği salavât-ı şerifelerden olup, Cenâb-ı Hakk tarafından, Şâzelî olarak bilinen, Abdülcebâr oğlu eş-şeyh ebi'l Hasen Ali oğlu Meşîş oğlu Abdüsselâm el-Haseni'nin kalbine ilham edilmiş bir virdir. Bu zât, rabbani bir âlim ve samedâni bir arif olup, birçok menkabelerin ve iftihar edilecek hallerin sahibidir. Hem öncekiler hem de sonrakiler arasında övülmüştür. Allah onun ve diğer aktâb ve ricâlullâhın ve onlara yaya ve atlı tabî olanların da surlarını mukaddes kılsın. Fakîr, İsmail aleyhisselâm ismi ile isimlendirilen, şeyh İsmail Hakki Bursevî, Allah onu dîni üzere sabit ve kararlı kılsın, onun sânine inanıp bazı mümin kardeşlerinin iltiması ile, eserden bu diyarda umumî olarak istifade edilebilsin diye, onu türkçe lisanı üzerine şerhetmiştir. Yâ rabbi, seçilmiş habîbin ve seçkin nebîn hürmetine, ki sevdiği, saygılar ve razı olduğu selâmlar onun üzerine olsun, insanların kalbini bu şerhin kabesine ve bu fethin bahçesine meylettir ki, hem benim için hem de insanlar için hayırlı olsun. Cenâb-ı Peygamberin buyurduğu gibi “Yâ Ali ! Allanın seninle bir kişiye hidâyet etmesi, muhakkak senin için kırmızı develerden daha hayırlıdır” Nimetlerin sahibi Allandır ve doğru yola irşâd ermesinden dolayı hamd ona mahsusdur.
2. Sûfiyye indinde “yokdan var olmak” değil “zuhur” esasdır. Yani bütün varlıklar, Hakkın zuhurundan neş’et etmiştir. Hakîkatde varlık birdir, o da Hakkın varlığıdır. Bununla birlikde, varlığın birçok mertebesi vardır ki bunlar için sûfiler farklı tasnifler yapmışlardır. Öyle ki dört, beş ve yedi mertebe üzerine olan tasnifler vardır. Ancak bunların hepsi i’tibâridir. Yedi mertebe üzerine olan tasnife göre, ilk mertebe “ehadiyyet” mertebesi olup “la te’ayyün” de denir. Bu mertebede varlık bütün kayıt ve sıfatlardan münezzehtir. Bu mertebe Hakk te’âlânın künhüdür ki, bunun üstünde başka bir mertebe yoktur. İkincisi “te’ayyün-i evvel” de denir “hakîkat-i muhammediyye” mertebesidir. Bu mertebe Hakk te’âlânın kendi zâtını ve sıfatını ve bi’l cümle mevcudatı, biri diğerinden mümtaz olmamak üzere, icmâlen bilmesinden ibârettir ki buna mertebe-i vahdet dahî derler. Te’ayyün-i evvel, “hakîkat-i muhammediyye”den ibaret olduğu için “hakîkat-i muhammediyye” bütün hakikatleri toplayıcıdır ve rahmet-i ilâhiyye bütün hakikatlere bu makamdan dağatılır ki efendimize salât ü selâm etmenin sim da buradadır. Diğer mertebeler de sırası ile vâhidîyyet, ervah, misâl, şehâdet ve insân-ı kâmil mertebeleridir.
3. Sûre-i Hacc, 47. Ayetin son kısmıdır ve meali şöyledir “bununla beraber,, rabbinin katında bir gün muhakkak sizin sayacaklarınızdan bin sene gibidir”
4. “İyice anla ve hayr ümîd et ve hayr hakkında soru sorma”
5. “Yâ rabbi! Bütün sırların kendisinden zuhura geldiği zâta salât et”
6. “Allâhın ilk yarattığı benim rûhumdur”

7. “Âdem su ile toprak arasında iken ya’nî ‘ilm ile ‘ayn arasında iken ben peygamber idim”
8. “Biz sonradan geldik ise de sabıkız”
9. Sûre-i Mü’minûn,14. Âyetin son kısmıdır ve meali şöyledir; “Bak ne şanlı o Allah, yaradanların en güzeli!”
10. Senedi zayıf olmakla beraber keşfen sahîh olan kudsî bir hadîsin ilk iki kelimeleridir. Bu kudsî hadîsde Allah “Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi istediğim için kâinatı yarattım” buyurmaktadır.
11. Sûre-i Şu’arâ,193. Âyet ile 194. Âyetin baş kısmıdır. Meali şöyledir; “Onu Rûhü’l Emîn (Cebrâîl) indirdi senin kalbin üzerine”
12. “iyice anla ve mertebeler üzerine yürü ki maksadlarına ulaşsın”
13. “bütün nurlar onun nurundan zuhura geldi”
14. “Allâhın ilk yarattığı benim nûrumdur”
15. Sûre-i Mâide,15.Âyetin bir kısmıdır ve meali şöyledir; “Allâhdan size bir nur geldi”
16. Sûre-i Nûr,35.Âyetin baş tarafıdır ve meali şöyledir; “Allah göklerin ve yerin nurudur”
17. Bu farsça beytin tercümesi şöyledir; “Sen bu güzel yüz ile görüldüğünden beri dîn erbabı, insanın melekden daha efdal olduğunda ittifak etdiler”
18. Sure-i Ahzâb, 46.Âyetin son kısmıdır ve âyetin meali şöyledir; “ve Allâha, onun izniyle, bir davetçi ve nurlar saçan bir ışık”
19. “Allah beni nur kıldı”
20. “bu ümmetin ‘âlimleri, benî isrâîl peygamberleri gibidir”
21. “bir bakımdan”, “bir yönden”, “bir cihetden” ma’nâsına gelen arapça ifâde.
22. Muhammediyye, Hacı Bayram Velî hazretlerinin meşhur halîfelerinden Yazıcıoğlu Muhammed Efendi hazretlerinin mühim bir eseridir. Fahr-i ‘Âlem, *sallallâhu ‘aleyhi vesellem*, efendimiz hakkındadır.
23. “gecenin ve gündüzün olmadığı ‘âlem” ta’biriyle sözü edilen nurların dünyâyâ âid olmadığı ifade edilmektedir.
24. Sûre-i En’âm,76. Ayetin son kısmıdır ki Hazret-i İbrâhîm ‘aleyhisselâmın sözüdür. Meali şöyledir; “Ben öyle batanları sevmem”
25. “iki gözüm uyur ama kalbim uyumaz”
26. “hakikatler onun varlığında toplandı”
27. “toplandı”, “biraraya geldi” ma’nâsında arapça ifade.
28. Sûre-i En’âm, 75. Âyetin baş kısmıdır ki meali şöyledir; “Bu suretle ibrahîme göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk”
29. “Muhakkak siz rabbinizi, ayın ondördü gecesi kameri gördüğünüz gibi göreceksiniz”

30. Sûre-i Vâkı'a, 79. Ayet. Meali şöyledir; "Ona tertemiz temizlenmiş olanlardan başkası el süremez"
31. Sûre-i Âl-i İmrân, 19. Ayetin baş kısmıdır ve meali şöyledir; "Doğrusu Allah indinde dîn islâmdır"
32. "Allâhın 'âlemi bir fertde toplaması inkâr edilemez"
33. "Rasûlullâhın, *sallallâhu aleyhi vesellem*, kalbine Âdeme âid ilimleri yerleştirmiştir"
34. "Rasûlullâhın, *sallallâhu 'aleyhi vesellem*, kalbine insana hass olan bütün yüce ilimler yerleştirilmiştir"
35. "ilimde derinleşenler"
36. "Bana evvelkilerin ve sonrakilerin ilimleri öğretildi"
37. "Evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerine vâris kıldıktan sonra ilâve ilimler dahi öğretildi"
38. Sûre-i Nisa, 113. Ayetin son kısmıdır ve meali şöyledir; "hem Allâhın senin üzerinde fazlî (lütfü) çok büyük bulunuyor"
39. Sûre-i Bakara, 31. Ayetin baş kısmıdır ve meali şöyledir; "ve Âdeme bütün isimleri öğretti"
40. "Yâ rabbi! bize eşyanın hakikatini göster"
41. "eşyanın hakikati sâbitdir ve o eşyanın hakikatlerine dâir bilgi de mevcûddur"
42. "Allâhın kapalı bıraktığını kapalı tutun, tafsîl etdiğini açıklayınız"
43. "Muhakkak Kur'ânın zahiri ve bâtını vardır"
44. Sûre-i En'âm, 59. Âyetin son kısmıdır ve meali şöyledir; "ne bir yaş, ne de bir kuru yokdur ki her hâl bir kitâb-ı mübînde (ilm-i ilâhîde) olmasın"
45. "tavuk pazarında deve satılmaz"
46. "keder vereni bırak, safa vereni al"
47. "Seni şüpheye düşüreni bırak şüphesize yapış"
48. "Allah Âdemi yarattı ve Âdemde tecellî etdi ya'nî bütün cemâl ve celâl isimleri ile"
49. "Yâ rabbi! Beni sana muhtaç olmakla zengin kıl"
50. "Ey kardeşim! nihayetsiz bir dergâhıdır"
51. Sûre-i İsrâ, 1. Âyetin baş kısmıdır ve *meâlî şöyledir; "Tenzih o Sübhâna ki kulumu bir gece yürütdü"
52. "Mahlûkâtul'âciz kıldı"
53. "Yâ Nebiyyallâh! niçin sen hepimizden daha fazla fasahat sahibisin?"
54. "Bana Cibril geldi ve babam İsmâîlin lûgatini öğretti"
55. "İyice anla ve sakın tenkid ehlinden olma. Çünkü bu Allah katında makbul ve mu'teber değildir"
56. "İlm taleb etmek her müslüman üzerine farzdır"
57. "Hazîne ve yılan, gül ve diken, gam ve neş'e beraberdir"
58. "Cenâb-ı Hakkın kahrına mazhar olmakdan Allâha sığınınız"
59. "İdrâkler 'âciz kaldı. Bizden öncekiler ve sonrakiler onu idrâk edemedi"
60. Sûre-i Fecr, 30. Âyetdir ve meali şöyledir; "Gir cennetime"
61. Sûre-i Necm, 9. Âyetde geçen "*ev ednâ*" ta'bîrine atfedilen bu makama, sûfiyye katında "hakikat-i muhammediyye" de denilmektedir.
62. "Yüce Allâha sığınınız"
63. "Melekût bahçesi onun cemâlinin çiçeği ile şenlenmiştir"

64. Sûre-i Yâsîn, 83. Âyetin baş tarafıdır ve mealî şöyledir; “Artık tesbîh edilmez mi öyle herşeyin melekûtu elinde bulunan Sübhâna”
65. Bu farsça beytin ma’nâsı şöyledir; “Ey sevgili! Kâtib-i sun’ (Allah) senin yanağının etrafına hâlis misk ile hüsn ve melâhat senin içindir diye yazdı”
66. “Ceberut âleminin havuzları onun nurlarının feyzi ile fişkırışdır”
67. “ne boş ne de dolu”
68. “ilm Allah katındadır”
69. “hiçbir şey yoktur ki ona bağılı olmasın, eğer vâsıta olmazsa denildiği gibi mevsût gider”
70. “senin şânına lâıyk bir salât ile, senden ona, onun ehil olduğu gibi”
71. “Benim için Allah ile öyle bir vakit vardır ki, ne bir mukarreb melek ve ne de bir mürsel peygamber yetişemez”
72. Sûre-i Ahzâb, 43. Âyetin baş tarafıdır ve mealî şöyledir; “Odur ki O, sizleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize feyz ü bereket indiriyor”
73. Sûre-i Ahzâb, Sö. Âyetin baş tarafıdır ve mealî şöyledir; “Muhakkak ki Allah ve melekleri peygambere hep hep salât ile tekrim ederler”
74. Sûre-i İsrâ, 79. Âyetin son kısmıdır ve mealî şöyledir; “Yakındır ki rabbın seni bir makâm-t mahmûda vâdır”
75. “Yâ rabbi! Muhakkak O (Fahr-i ‘Âlem sallallâhu ‘aleyhi vesellem) sana delâlet eden toplayıcı olan sırrındır”
76. “Allah Âdemo kendi sureti (sıfatları) üzerine yaratmışdır”
77. Sûre-i ‘Ankebût, 64. Âyetin bir kısmıdır ve mealî şöyledir; “ve hakîkaten son yurt (dâr-ı âhiret) işte hâlis hayât ol!”
78. Sûre-i Neb’e, 18. Âyetin son kısmıdır ve mealî şöyledir; “derken gelirsiniz fevc fevc (ümme ümme)”
79. “bil ve ganimet say”
80. “senin önünde duran en büyük hicâbdır”
81. “iyice anla, Abâdandan öte köy yoktur”
82. “beni resûlullâhın nesebine ilhak eyle, şerefının hakikatine vâkıf eyle”
83. “Kıyamet gününde sâdece benim alâkam ve nesebim müstesna bütün alâka ve nesebler kesilir”
84. Sûre-i Hicr, 29. Âyetin ve Sûre-i Sad, 72. Âyetin bir kısmıdır ve mealî şöyledir; “ve içine ruhumdan nefh eylediğim (üflediğim) vakit”
85. “ben Allâhdanım, mü’minler de bendendir veya benim feyzimin nûrundandır”
86. Sûre-i En’âm, 2. Âyetin baş tarafıdır ve mealî şöyledir; “O, o hâlikdir ki sizi bir çamurdan yarattı”
87. “Yâ benî Hâşim! İnsanlar bana ‘amelleri ile gelecekler, siz ise nesebleriniz ile geleceksiniz’ Söylenen ne güzeldir; ‘bir kişi kötü olduğu takdirde Hâşimî asıllı olmak fayda etmez”
88. “Onun ahlâkı Kur’ândır”
89. “Allah bizi ve sizi onun keremi ve fazlı ile hakikatlere vâkıf olanlardan eylesin”
90. “Yâ rabbi! Onu bana öyle bildir ki cehl yollarından selâmetde olayım”
91. “ilmi ricâlullâhın ağzından alınız”

92. “bir müşkiliniz olunca Kur’âna ve Sünnete mürâca’at ediniz”
93. Sûre-i Bakara, 282. Ayetin son kısmıdır ve meali şöyledir; “Allâhdan korkun, Allah size ilim öğretiyor”
94. “Siz ilminizi şu, şu ölüden aldınız. Biz ise ilmimizi ölümsüz bir hayata sahib olandan (Allah) aldık”
95. Sûre-i Zümer, 9. Âyetin bir kısmıdır ve meali şöyledir; “hiç bilenlerle bilmezler bir olur mu?”
96. “Ben ‘ilim şehriyim, ‘Alî kapısıdır”
97. “Ben hikmetin terâzisiyim, ‘Alî onun dilidir”
98. “bana bütün faydalı ilimlerin tahsilinde yardım eyle”
99. “Fazlın geleceği yerlerden vasıtasız olarak o salavât ile içeyim”
100. “Onun yolu üzerine sana kulluk etme yükünü senin yardımınla bana yükle”
101. “Selâmet mukaddes zâtındadır”
102. Ben evin “hazret”indeyim ya’nî yakınındayım dersin.
103. “O yolda her adımda bir tehlike vardır”
104. “Allâha giden yollar, mahlûkâtın nefesleri sayısındadır”
105. Sûre-i Kamer, 55. Âyetin son kısmıdır ve meali şöyledir; “kudretine nihayet olmayan bir şehinşâhın yüce huzurunda”
106. “Sâlikler dosta meczûb olmadan hiçbir yere varamazlar, yıllarca bu yolda riyâzât yapsalar dahî”
107. “beni bâtil üzerine fırlat tâ ki bâtili izâle edeyim”
108. “Uyan! Allâhdan gayrı herşey batıldır”
109. Sûre-i Enbiyâ, 18. Âyetin ilk kısmıdır ve meali şöyledir; “Hayır! Biz hakkı bâtilin tepesine fırlatırız da beynini parçalar, bir de bakarsın o anda mahvolmuştur”
110. *Fe en edmeğahû*, “izâle edeyim” demektir. *Feedmuğhu bâ* ise, “benimle onu izâle et” demektir.
111. “beni ehadiyyet denizlerine ilkâ eyle”
112. “Hallerin tasniflerine gözünü kapattığında sana masdar türemiş gibi görünür”
113. Sûre-i Enbiyâ, 30. Âyetin bir kısmıdır ve meali şöyledir; “hayâtı olan herşeyi sudan yaptık”
114. “beni sûratle tevhidin çamurlarından çıkar”
115. “Tevhîd, izafetlerin kaldırılmasıdır”
116. Sûre-i İhlâs, 1. Âyet olup meali şöyledir; “De; O Allah tek birdir”
117. Sûre-i Vâkı’a, 10 ve 11. Âyetlerdir ve meali şöyledir; “İlerde sâbikûn (Hakka kuullukda en öne geçenler), işte o sâbikûn”
118. “Tefrîd ehli öne geçdi”
119. “beni vahdet denizinin ‘aynında öyle bir gark eyle ki; yalnız onunla göreyim, işiteyim, bulayım ve idrâk edeyim”
120. “Allâhdan başka ilâh yoktur, O birdir, Onun ortağı da yoktur”
121. “Bu kitabdır ve her kitabın ilminden yararlanılır”
122. “Bu ekmektir ve her ekmek yenir”

123. “Bu atdır ve her ata binilir”
124. “evet”, “olur” ma’nâsma gelen arapça kelime.
125. “Şarap iç!”
126. “İyinin de günahkârın da arkasında namaz kılın!”
127. Sûre-i En’âm, 91. Âyetin bir kısmıdır ve meali şöyledir; “Allah de; sonra bırak onlan”
128. Sûre-i Bakara, Isl.Âyetin bir kısmıdır ve meali şöyledir; “teslim oldum rabbü’l ‘âlemine”
129. “Hicâb-ı a’zamı (Resûlullâh) benim ruhumun hayâtı kıl”
130. “Ben Allâhdanım, mü’minler de bendendir”
131. “Evliyâullâh ölmezler; bir diyardan başka bir diyara naklolunurlar”
132. “Onun ruhunu benim hakikatimin sırrı kıl”
133. Sûre-i Şûra, 52.Âyetin son kısmıdır ve meali şöyledir; “velâkin biz onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimize hidâyet vereceğiz ve emin ol sen her halde doğru bir yola çağırıyorsun (kılavuzluk ediyorsun).
134. “Hicâb-ı a’zamin (Resûlullâh) ruhunu ruhumun hayâtı ve hakikatimin sırrı kıl”
135. “Hakkı’l Evvelin hakkı ile (onun yüzüsuyu hürmetine) onun hakikatini ‘âlemlerime cami’ kıl”
136. İyice anla; bu büyük bir ilmdir.
137. Esmâ-i Hüsnâdandır. Ma’nâsı: İlk, herşeyden önce olan, varlığının öncesi olmayan, herşeyin varlığı kendisinden başlayan.
138. İniş seyri i’tibâriyle. İniş seyri, mutlak varlığın mukayyed varlığın zuhuru için seyridir. Bu, ehadiyyetin imkân kesretleri mertebesine nüzulü demektir.
139. Esmâ-i Hüsnâdandır. Ma’nâsı: Son, herşeyin varlığı kendisinde son bulan, herşey son bulunca sâdece kendisi var olarak kalan.
140. Çıkış seyrinin tamamlanması itibâriyle. Çıkış seyrinden kasıt, mukayyeden mutlakta yok olmak için seyirdir. Bu seyir, insan mertebesinden mutlaka kadardır.
141. Esmâ-i Hüsnâdandır. Ma’nâsı: Aşikâr, varlığında hiçbir şüphe olmayan, varlığı herşeyden aşikâr olan.
142. Hakkın varlığına göre.
143. Esmâ-i Hüsnâdandır. Ma’nâsı: Gizli, varlığı gizli olan.
144. Halkın varlığına göre.
145. “Kulun Zekeriyâ’nın duasını neyle kabul etmiş isen benim du’âmı kabul buyur”
146. Sûre-i Meryem, 3. Âyetdir ve meali şöyledir; “O vakit ki rabbine nida etmişdi”
147. “Bana, seninle ve senin için, yardım eyle”
148. “Beni, seninle ve senin için, te’yîd eyle”
149. “matlûb olanı” ve “matlûb olmayanı”
150. “Mahlûkâtı kendi kârım için değil onların kârı için yarattım”
151. “Doğru yolda olmak için tevfik ile bak”
152. “Kendinle beni cem’ eyle”
153. “Senden gayrısını ile aramızı ayır”
154. “Allâhım! Beni senden gayrısını ile değil seninle meşgul eyle!”
155. Ne O’dur ne de gayrıdır.

156. Sûre-i Kasas, 85.Âyetin baş kısmıdır ve meali şöyledir; “Her halde sana o Kur’ânı farz kılan seni muhakkak bir me’âda kadar geri getirecektir”
157. “Vatan sevgisi îmândandır”
158. Sûre-i Kehf, 10.Ayetin son kısmıdır ve meali şöyledir; “Ey rabbimiz! Bizlere ledünnünderi (tarafından) bir rahmet ihsan eyle ve bizim için işimizden bir muvaffakiyyet hazırla”
159. “Son, başa dönüşdür”
160. Üçkerre.
161. Allâhın yardımıyla risale tamam oldu.

L U G A T Ç E

- A -

âb: su
âba ü ecdâd: babalar ve dedeler
‘abd: kul
‘abdiyyet: kulluk
‘âcizen: çaresiz, zayıf
a’dâ: düşmanlar
a’dâd: adedler, sayılar
‘adem: yokluk
âfâk: etraf, enfüsün zıddı
âluâd: birler, birden dokuza kadar sayılar
ahar: diğeri, başkası, gayn
âhirin: sonrakiler
alisen: daha iyi, daha güzel
âhû: ceylan
ahvâl: hâller
alız etmek: almak, tutmak
‘akâid: i’tikâda dâir esâslar
akdem: önce, daha evvel
a ‘la: en yüksek, en büyük, pek iyi, dalı a iyi
‘âlem-ijânî: dünyâ
‘âlern-i melekût: ‘âlemin iç yüzü, ruhlar ‘âlemi, hakikatler ‘âlemi
‘âlem-i mülk: görünen ‘âlem, ‘âlemin dış yüzü, dünyâ
‘âmî: câhil
‘âmil: ‘amel eden
‘âmm: ‘umûmî, genel, herkese ait
‘amûd: direk
‘anâsır: unsurlar, bir şeyi meydana getiren esaslar

‘arızî: zatî ve esasdan olmayıp sonradan olan
‘ârif-i billâh: Allâhı bilenler, ma’rifete erenler
‘arîz: geniş
‘ark: nesil, zürriyet, soy
‘arz-ı lâcât: ihtiyaçların bildirilmesi
asan: kolay
asar: eserler,
asuman: gök
âsyâb-ı bî-âb: susuz değirmen
‘aşerat: onlar, iki basamaklı sayılar
‘ata: bağışlama, lutf, ihsan
‘ataya: ihsanlar, lutflar, hediyeler
‘avalim: ‘âlemler
‘avamın: sıradan insanlar
a’yân: ‘aynlar, eşyanın hakikatleri
ayal: ayetler
âyine: ayna
‘ayn: zât, bir şeyin hakikati
a ‘zâ: ‘uzvlar, organlar
‘azamet: ululuk, büyüklük
‘azm: kemik

- B -

bâdbân: gemi yelkeni
ba’dezâ: bundan sonra
bahr: deniz
bâlâ: yukan
basiret: anlayış
bâtun: iç, içyüz, sırr, künh, zahirin zıddı
bed’: başlamak
bedriyyet: dolunay hâli

belâ: güzellik, süs
beka: devamlılık, ebedî olmak,
 Allâhın sıfatlarından biri
belagat: güzel söz söyleme sanatı
belfîğ: meramını noksansız ve güzel
 sözlerle anlatmağa muktedir olan
berâzih: sıkıntılı yerler, geçitler, engeller
berr: toprak, yeryüzü
beş: kâfi, yeter
beşer: inşân
bevâtın: bâtın kelimesinin çoğulu
bevvâb: kapıcı
beyn: arası, arasında, iki şeyin arası
bîdâr: uyumayan, uyanık
bî-haber: habersiz
bi-hâlihâ: olduğu gibi, kendi hâlinde
bihâr: denizler
bihâr-ı seb 'a: yedi deniz
bi-hasbi't teşahhus: belirlenme ve
 ta'rif edilebilir hâle gelme
 bakımından
bi-kadri'l isti'dâd: kâbiliyeti
 nisbetinde
bi-kadri'l kâbiliyye: kâbiliyeti
 nisbetinde, kâbiliyeti kadar
bi'l-fl'l: sırf kendisi, başkası
 karışmadan
bi'lgayr: başkası ile
bi'l vâsita: vasıtalı, aracı ile
binâen: ...den dolayı
binâen 'âlâ hazâ: bundan dolayı,
 buna binâen
bisât: döşek
bisyâr: çok
bi-tarîki'l ilham: ilham yoluyla

bi-tarîki'l hikâye: hikâye yoluyla
bi-tarîki'l mükâşefe: raûkâşefe
 yoluyla
bî-vâsita: aracısız
bî-vefa: vefasız
bi'z zât: kendisi, kendi zâtı ile
bu 'd-i Hakk: Allâhdan uzaklaşma
butlan: bâtıl olma, abes olma

- C-Ç -

câlis: oturan
camî': toplayıcı, içine alan, toplamış
 bulunan
cânib: taiof, yön
câvidân: sonu olmayan, sonsuz
celâl: 'azamet; hışım; Allâhın
 kahrının ve 'azametinin tecellisi
cehl: bilgisizlik, cahillik
celb: kendi tarafına çekmek
celî: açık, aşikâr, gizli olmayan
cemâd: cansız cisimler
cemâl: yüz güzelliği; Allâhın lutf ve
 ihsanı ile tecellisi
cemî': çoğul
cemV: tüm, hepsi
cerh: fikri çürütmek; söğmek
cevahir: cevherler
cezbe: kendinden geçme hâli
cihât: cihetler, yönler
cinseyn: iki cins
cûlus: oturma
cühela: câhiller
cünd: ordu
cüz': bütünün parçası, kısım, parça
çeşm: göz
çûu: gibi

- D -

dâhil: giren; iç **dakâyık:** incelikler
dâim: devamlı
dâir olan: devreden, dönüp dolaşan
dalâlet: sapıklık **dâll:** işaret eden, delâlet eden
dâmiğ: gâlib **dar:** yer, konak, mekân
darb: vurmak, dövmek **dârib:** döven
def: uzaklaştırmak, savmak
demğ: gâlib gelmek
derekâl: en aşağı mertebeler
dergâh-ı vâlâ-yı kibriyâ: Allâhın yüce kapısı ma'nâsına bir ta'bîr
derketmek: iyice anlamak
dîdâr: yüz, çehre
dîde: göz
duhûl: girme, dâhil olma

- E -

e'amm: daha 'umûmî
ebdân: bedenler
ebeveyn: ana baba
ebrâr: iyiler, birr sahihleri
ebu'l beşer: "inşân babası"
ma'nâsına gelen Âdem 'aleyhisselâm için kullanılan isim
eb Yaz: beyaz
ecsâm: cisimler
ecza: cüzler, parçalar
ednâ: en aşağı, en alt
efâl: fiiller
efdal: daha faziletli
efdalü 'l mahlûkât: yaratılmışların en faziletlisi
eflâk: felekler, gökler
efrâd: ferdler, insanlar

efvâh: ağızlar

eğerci:... ise de, her ne kadar, ...olsa da

ehadiyyet: birlik, teklik, zât bakımından birlik; vahdet-i vücûd telakkisinde öyle bir mertebedir ki Hakkın zatından gayrı mevcûd tasavvur edilemez.

ehl-i tahkik: ehlullâh için kullanılan bir ta'bîr

ekâbir: en büyükler, ileri gelenler

ekmel: daha olgun

ekmeliyyet: mükemmellik

ekvân: 'âlemler, varlıklar

elfâz: lafz kelimesinin çoğulu, kelimeler

el-'iyâzu billâh: "Allah korusun" anlamına gelen arapça ifâde

elif: arab alfabesinin ilk harfî

elsine: lisan kelimesinin çoğulu, lisanlar, diller

elvâh: levhalar

emmâ: lâkin, ancak, şu kadar var ki ma'nâsına gelen şart edatı

endaze: hesâb, ölçü

enftis: nefisler, canlar

enseb: en lâyük, çok yerinde

envâr: nurlar

erba'a: dört

erfa': daha yüksek

ersân: halatlar, ipler

ervah: ruhlar

esma: isimler

esmâ-i ilâhiyye: ilâhî isimler, Allâhın isimleri

esrar: sırlar, gizli hikmetler,
bilinmeyen şeyler
esrâr-ı ilâhiyye: ilâhî sırlar
esrâr-ı kevnîyye: var oluşa ait sırlar
esrâr-ı mermûze: örtülü sırlar,
remzlerle gizlenen sırlar
esved: siyah
eşhas: şahıslar
etvâr: tavırlar, haller
evâil: baş taraflar, başlangıçlar
evlâ: başda gelen, birinci
evsa': en geniş, çok geniş
evvelin: öncekiler
ezmine: zamanlar
ezvâk: ma'nevî hazlar

- F -

facir: günâh işleyen *faik*: üstün *fa'ref*:
anla ü /*arık*: ayırdeden *fariğ*: alâkasını
kesmiş *fasık*: alenen günâh işleyen
fasih: açık ve güzel ifâde ile konuşan
fazâil: faziletler
fe-emmâ: buna gince, kaldı ki,
amma
feftlem: anla !!
fehmeylemek: anlamak
felâsife: filozoflar, felsefe ile
uğraşanlar
felek: dünyâ, 'âlem
fena: yokluk, yok olma, bekanın
zıddı; tasavvufda bir makam
fenn: hüner, sanat, ilim
fer': şube, kol, ikinci derecede olan
ferd-i vâhid: tek bir ferd
ferik: inşân bölüp
ferzend: yavru, çocuk

fesahat: açık ve güzel ifadeli
konuşma
fetk: yarma, ayırma
fevâid: faydalar, faydalı şeyler
fevk: üst, yukarı
fevz: kurtuluş, zafer, muvaffakiyyet
fırka-i nâciyye: kurtuluşa eren
insanlar
fısk: günâh
fî'lhakîka: hakîkatde, aslında,
doğrusu
firkat: ayrılık
fücur: günâh
fühûm: anlayışlar
fünûn: hünerler, sanatlar, ilimler

- G -

gafilin: gafiller, Allâlı unutanlar
galebe-i hiss: hissin ağır basması
gauem: koyun
gavvâs: dalgıç
gaybet: hâzır olmamak, başka bir
yerde olmak
gayet: gaye, nihayet
gayr-ı nâfi': faydasız
gedâ: fakir
gerd: gam, tasa, keder
gudrûf: kıkırdak
gurûb: batma, gözden kaybolma
güncâyış: sığma
güzer: geçiş, geçme

- H -

hâb-ı gaflet: gaflet uykusu
hacer: taş
hâcib: kapıcı

hafî: gizli
hakâik: hakikatler
hakkânî: Allâha âid
halâik: yaratılmışlar, kullar
halet: hâl, keyfiyyet
halik: helak olan
hâme: yontulmuş kalem
hamî: yük
har: diken
harf-i vâhid: tek harf
hasâis: hassalar, bir şeye hâss olan keyfiyyetler
haseb: şeref, sân, haysiyet
hasebiyle: sebebiyle, yüzünden
hasis: bir şeye mahsûs
hâss: husûsî, ‘umûmî olmayan
hâtemü’l enbiyâ: nebilerin sonuncusu
hatmeylemek: sonlandırmak
hattan ve resmen: yazılış ve şekil bakımından
havâss: hassalar, özellikler; seçkin insanlar
havf: korku
hayret-efzâ: hayret arttıran
hayy: diri, canlı, sağ
hazelân: alçaklık
helâhil: öldürücü zehir
hemze: elif yerine kullanılan işaret
heyâkil: şekiller
hezâr: bülbul
hurfet: geçinmeğe sebep olan iş, san’at
hurmârı: mahrûmiyyet; ümitsizlik
lutâyâ: havuzlar

hicâb: perde, örtü
itilâf: ters, karşı, zıd
hilkat: yaratılış
lûlm: huy yumuşaklığı
liifye: suret, görünüş; güzel sıfatlar
hod: kendi
hukemâ: ‘âlimler, hikmet sahihleri
hukuk: haklar
lulk: huy
hulkî: huy ile ilgili
hurûf: harfler
husûsan: özellikle
huşunet: sertlik
huzur: hâzır olmak, mevcûd bulunmak
hüdâ: hidâyet, doğruluk
hüsn-i cemâl: yüz güzelliği
hüsn-i rûy: yüz güzelliği
hüviyyet: asıl, mâhiyet, kimlik
hüviyyet-i zâtîyye: bu ta’bîr vahdet-i vücûd telakkisinde ilâhın zâtından başka mevcûd olmadığı ilk mertebeyi ifade eder.

- I-İ -

ısgâ: söz dinleme
iskât: hükümsüz bırakmak, silmek
utâle: zemmetmek, yermek; sözü uzatmak
utlak: isim koymak; salıvermek, serbest bırakmak
uttila’: öğrenmek, haberli olmak
i’ânet: yardım etmek
’ibâd: kullar
’ibare: söz
ibhâm: kapalı bırakmak, kolayca

anlaşılmayacak şekilde bırakmak

iẖṯida: başlangıç

ic̱mal: özet, muhtasar, hülâsa edilmiş

i'dâd: hazırlamak, yetiştirmek

ijakat: ayılma, iyileşme

if̱aza: bol bol dağıtmak, yayılmak, feyz vermek

ifṯikâr: fakirliğini açığa vurmak; tasavvufda bir hâl

iẖata: kuşatmak, sarmak

iẖticâb: gizlenmek, saklanmak

iẖtira': bilinmeyen bir şeyi keşfetmek

iḵâmet etmek: yerine getirmek

iḵân: yakînen bilmek, îmânın bir mertebesi

iḵbâb: bir şeyin üzerine fazla düşmek

iḵtidâ: uymak

iḵtifa etmek: yetinmek, yeter bulmak

iḵtizâ: gerekme, ihtiyaç olma

iḻâc: içeri sokma, girdirme

ilẖâd: dinsizlik, dinden çıkmak

ilẖak: eklemek, karmak

ilḵâ: koymak, bırakmak

ilḻâ: ancak ma'nâsına gelen arapça istisna edatıdır

'ilm-i vehbî: Allah tarafından verilen ilim

iltiyâm: kapanma; cem' olma

imâmet-i kübrâ: devlet başkanlığı

im̱tinân: minnet

'inayet: yardım, lütuf

incizâb: cezbedilme, çekilme

'inde'l haldik: kullar katında

'inde'l mütekellimîn: kelâm âlimleri katında

infirâd: tek kalmak

infitâh: açılma, fetholma

inhisar: kısıtlanma, yalnız bir şeye mahsûs olma

inhibitat: düşmek, inmek

in 'ikâs: aksetmek, yansımak

inşikâk: yayılma; parlama; parçalanma

inşirah: ferahlanmak

intiha: son

intisâb: bağlanma, bir yere veya bir kimseye mensûb olma

intişâ: gelişme, yetişme, neşv ü nümâ bulma

intişâr etmek: yayılmak

irâe: göstermek, göstererek öğretmek

irsâl-i rusul: peygamberler göndermek

irtifak: birleşme, kapanma

isrn-i mahsûs: özel isim, kendine has isim

isneyniyyet: ikilik

isticmâ': toplama, bir araya getirme

isticmâ 'ı şerait: şartların bir araya getirilmesi

isti'dâd: kâbiliyyet

istiğrak: dalmak; kendinden geçmek

istihkak: hak etmek

istikmâl: eksiksiz ve tam oluş, kâmil olma

istimâ': işitmek, dinlemek
isti'mâl: kullanmak
istirsâlât:
iştigâl: bir iş işlemek, çalışmak, meşgul olmak
i'tidâl: uygunluk, ifrat ve tefrit derecesinde olmama
itminan: inanmak, mutlak olarak bilmek
iftihâd: birleşmek, birlik, aynı fikirde olmak
ittisâf: vasıflanmak
izâfet: bir şeye nisbet etmek
izâle: ortadan kaldırmak, gidermek
izdiyâd: artma, çoğalma
izhâk: helak etmek

- J -

jengâr: pas, kir

- K -

kabîh: çirkin
kable tahsûli'l isti'dâd: kâbiliyyet kazanmadan önce
kabza: el, pençe
kaçan: “ne zaman” anlamına gelen edat
kadem: adım, ayak; uğur
kadîm: ezeli, evveli olmayan
kâf: ‘arab alfabesinin 22. harfi, kelimelerin sonuna geldiğinde “sen” zamiri yerine geçer
kail: söyleyen
kâim: mevcûd, duran
kamer: dünyânın uydusu ay
kande: nerede **kani'**: inanmış
karâr kılmak: gitmeyip kalmak
karîb: yakın

karın: yakın, arkadaş
kasır: eksik, noksan
hasretmek: kısaltmak, birisini bir işe tahsîs etmek
katı: çok, pek
kat' etmek: kesmek
kat'-ı nazar: i'tibâr ermemek
kavâid: kaideler
kavî: sağlam
kavli: söze ait, sözle ilgili
kazf: atmak
kemâyenbagi: lâıyk olduğu gibi, münâsib olduğu şekilde
kerem: şeref, izzet, ihsan
kerrûbiyyûn: Allâha en yakın melekler
kesâfet: yoğunluk
kisb: çalışmak, çalışarak kazanmak, .edinmek
kesîf: yoğun
kesîr: çok
kesret: çokluk
kevâkib: yıldızlar
kevkeb: yıldız
kevn: varlık, ‘âlem, kâinat
kezâlik: bunun gibi, böylece, bu da böyle
kudem: evveli bulunmamak, ezeli olmak, Aliâhın sıfatlarından biri
fcinâyât: kinayeler
kinaye: maksadı dolayısı ile anlatan söz
kuddise sırruhu: Allah sırrım muaazzet ve müşerrefkulsın
ma'nâsua, evliyâullâh için kullanılan

arapça bir dua ve saygı ifâdesi
kudüm etmek: ayak basmak,
dünyâya gelmek
kurb: yakınlık
kutb: evliyânı en büyüklerine
verilen bir sıfat, tasavvufda belirli bir
mertebeye erenlere verilen unvan;
bazen kutbü'l aktâb yerine de
kullanılır
kutbiyyet: tasavvufda bir makam
kutbu 7 aktâb: kutublann başı olan
bu zât dünyâ üzerinde tek olup
hakikat-i muhammediyyenin mazhan
ve nübüvvet-i muhammediy'enin
vârisidir.
kuvvâ: kuvvetler
kuyûd: kaydlar, bağlar
küffâr: kâfirler
Mil: bütün
külliyet: bütünlük
künîmel: kâmiller, olgunlar
küuh: bir şeyin aslı, öz
kiirât: küreler
küşûf: keşifler
kütüb-i erba 'a-i üâhiyye: dört ilâhî
kitâb, Tevrât/Zebûr/İncîl/ Kur'ân

- L -

lafz-ı vâhid: tek söz, tek kelime
lâhuk: yetişen, ulaşan, sonradan katılan
lâlût: ilâhî 'âlem, ulûhiyyet 'âlemi
lalım: et **iane:** ev, yuva
lâyih: hatıra gelen
ledünnî: Allah katından gelen veya Allah
katında olan
lems: dokunmak, ellemek

letafet: kesafetin zıddı, cismi olmama
levamî': parıldayan şeyler,
panldamalar
levn: renk **leyi:** gece
leyyin: yumuşak
li-muharririhî: yazara ait
ma'nâsma gelen arapça bir ta'bîr
olup kendisinden hemen sonra gelen
nazımlar için kullanılmıştır.

- M -

mâ'âdâ: başka, bundan gayn
ma'a hazâ: bununla beraber, bununla
birlikde
mâder: anne
ma 'dûd: sayılan
mahbûb: sevgili
mahdûd: sınırlı, hudutlu
mâhî: balık
mahlûk: yaratılmış
mahmil: bir ibareye hamledilen
ma'nâ ihtimallerinden herbiri
mahmûd: övülen
mahmul: hamlolunmuş, yüklenilmiş
mahsûs: hissedilen
mahsûsât: hissedilenler
ma'hûd: sözü geçen, belli olan
malız .': katıksız, saf, ta kendisi
mâ kabl: önceki, evvelki
makâm-ı 'âlf: yüce makam
maksûd: kasdedilen
makûle: çeşit, takım
ma'lûm: bilinen
ma'rîfet: bilme
ma'rfîf: bilinen
mâsivâ: Allâhdan gaynı; dünya ile

alâkalı şeyler

maslahat: iş

ma'sûk: kendisine 'âşık olunan

matlûb: istenen, taleb edilen

ma 'ûnet: yardım, imdâd

mavera: gerisinde, arkasında

mazârr: zararlar

mazarrat: zararlı şeyler

ma 'zûr: özürlü olan, özürlü

ine'ad: dönüp gidilecek yer; âliiret

meal: anlam, kısaca ma'nâ

me'ânî: ma'nâ kelimesinin çoğulu,

ma'nâlar

me'ârif: ma'rifetler

mebde': başlangıç; kaynak, kök,

temel, esas

mebnî: yapılmış, kurulmuş, bir şeye

dayanan, -den dolayı, ~e binâen

meb'ûs: nebî olarak gönderilmiş

mecânîn: mecnûnlar, deliler

mecmu': tamamı, cümlesi

mecruh: yaralanmış; fikri

çürütülmüş

medhûlûu 'aleyh: üzerine girilen

medh ü sena: övgü

medlul: işaret olunan, delâlet

olunan, gösterilen; ma'nâ, mefhûm

mefahir: övünülecek şeyler

meFdûl: üstün gelen

mehâlik: tehlikler

mehâmil: ma'nâ ihtimalleri

mehâvif: korkulu yerler

mehd: beşik

me'hûz: alınmış, ahzedilmiş

mektûb: yazılı, yazılmış

me'kûlât: yenilen şeyler

melâike-i kerrubî: büyük melekler

melekût: ruhlar 'âlemi, hakikatler
'âlemi

melfûf: sanılmış, devşirilmiş

melhuz: akla gelen, olabilen

me'lûf: alışılmış, yakınlaşmış,

ünsiyyet edilmiş; alışık

memâlik: memleketler

memlûk: köle

memnu': yasaklanmış, yasak, men'
edilmiş

menâfi': faydalar, menfa'atlar

menâzü: menziller, konaklar,,

duraklar

menfa'at: fayda

menhiyyât: yasak edilen şeyler

mensur: yardım edilmiş

menşe': esas, kök, bir şeyin çıktığı
yer

menût: bağlı, merbut; asılı

merâtib: mertebeler, dereceler,
kademeler

merâüb-i a'dâd: sayıların

mertebeleri

merbut: bağlı

merdûd: reddedilmiş

mergûb: istenen, sevilen, rağbet
edilen

tnerhûn: belirli müddetle bir şeye
bağlı olan

iner'î: görülen

mer'î: geçerli, hükmü geçen

mermi: atılan

mesâlih: işler, maslahatlar

mesâlik: meslekler, tutulan yollar
mess etmek: dokunmak, el sürmek
mestur: gizli, setredihniş
meşrubat: içilen şeyler
mevâlid: mevcûdlar; doğmuşlar
mevârid: varacak yerler, bir yere varacak yollar
mevâzî': mevzî'ler, yerler
mevkuf: bağlı
mevlâ: efendi
mevrid: yer
mevhum: vehmedilen, olmadığı halde var zannedilen
mevsûf: vasfedilen
mevsût: ortada, vasat olan
mevtin: vatan, yurt
mevzî': bir şey konulacak yer
meyyit: ölü
mezâhir: mazharlar; "Allâhın isimlerinin ve sıfatlarının zuhura geldiği (göründüğü) şeyler"
ma'nâsına gelen tasavvufî bir ta'bîrdir
meiâk: zevk
mezâük-i akdâm: ayakların kayacağı yerler
mezmûm: yerilmiş, zemmedilmiş
mezkûr: zikî' edilen, adı geçen
me'zûn: izin verilmiş
miat: yüzler, yüz sayılan
min dûnihî: onun altındakiler, aşağısındakiler
mir'ât: ayna
mişkât: kandil
miyân: orta, ara

mizaç: huy, fitrat, bünye
mua/ilir: sona bırakan
mu'attal: işsiz; kullanılmaz olmuş, 'âtıl kalmış
mûcebince: gereğince
mu'cib: hayrete düşüren, şaşkınlık veren
mugâyeret: gaynlık, başka türlü olma, aykırılık
muğlak: kapalı
muhakkik: hakikati araştırıp bulan, iç yüzüne vâkıf olan; tasavvufda "mukallid" kelimesinin zıddı olarak kullanılır
muhal: imkansız
muharrikât: harekete geçirenler
muhaf: çevrili, sanlı, kuşatılmış
muhâzât: aynı hizada olma
muhib: seven
muhîr: ihata eden, etrafını kuşatan
muhtass olmak: bir kimseye veya bir şeye hass olmak
muhtecib: saklanan, gizlenen
mukaddem: önce, evvel
mukaddim: öne geçiren
mukallid: taklîd eden
mukârin: yalan olan, bitişen, ulaşan
mukarrebîn: Allâha yaklaşmış olanlar
mukarrer: muhakkak olan, anlatılmış, bildirilmiş
mukâsât: zahmet ve eziyet çekme
mukatta'ât: bitişik oknayan harfler
mukayyed: kayıtlı, bağlı, serbest olmayan

muktebisân: faydalananlar, faydalanmak üzere alanlar
mûnik: beğenilen, hoşâ giden
musarraḥ: açıklanmış
mushaf-ı kavî: sözlü kitâb, “Kur’ân” ma’nâsma bir ta’bîr
mushaf-ıfî’K: fî’lî kitâb, bu ta’bîr efendimizin canlı Kur’ân olduğunu beyân için kullanılmıştır
mu ‘tâd: alışılmış, adet edilen
muttali’ olmak: bilgisi olmak, vâkıf olmak, haberdâr olmak
muttasıf: sıfatlanmış
muttasıl: bitişik
muvaḥakat: uygunluk
muvaḥık: uygun
muvaḥhid: tevhîd eden, Allâhın birliğine inanan
muẕâf: izafe edilen
muẕî: ziya veren, ıfık veren, aydınlatan
mübâhase: konuşma
mübeşşirât: müjdeli haberler verenler
mübeyyen: açıklanmış
mübhem: kapalı, anlaşılmaz
mücein: parlaklık veren, cila veren
mücerred: yalnız, tek, katışıksız; soyut
mücerredât: müşahhas olmayan şeyler, mefhûmlar
müctemi’: toplanmış
müdrık: akli eren, anlayan
müevvel: te’vîl olunmuş, görünen ma’nâsından başka ma’nâ verilmiş

müeyyed: te’yîd edihniş, doğrulanmış, sağlamlaştırılmış
müeyyid: doğrulayan
müfârakat: ayrılmak, aynlık
mükâşefe: bir hususu keşf yoluyla anlamak, ilâhî sırları keşfetmek
mülâhaza: iyice düşünüp bir işin hakikatini araştırmak
mûlayim: uygun
mülhid: dinden çıkmış, dinsiz
mülteim: toplanan, cem’olan
mülûk: melikler, pâdişâhlar, krallar
münâcât: dua, Allâha yalvarmak
münâfi: zıt, uymayan, aykırı
mümted: uzayan, devam eden
mün’adim: yok olan
münakkâ: temiz, hâlis
münderic: bir şeyin içine konulmuş bulunan, içinde olan
münfelik: açılan, yayılan, görülen
münîrât: nur veren, ıfık saçan şeyler
münkati’: kesilmiş
münker ve nekir: kabirde sorgu yapan meleklerin adları
münşakk olmak: yayıknak; parlamak; parçalanmak
müretbî: irtibatlı, bağlantılı
müretdî: ridâ giymiş
mürg: kuş
mürtefi’: kaldırılmış
mürtetik: bir araya gelmiş, toplanmış
mürur: geçmek, gitmek
müsavat: denklik, eşitlik

müsehhar: ele geçirilmiş,
 zaptedilmiş
müsemâmâ: ismin sahibi
müsemmeyât: isim verilenler
müstahdes: sonradan çıkanhnış
müstakim: dosdoğru, istikâmet
 üzere
muşta ‘mel: kullanılan
müstecin: hapsolmuş
müstefâd olan: istifâde eden
müstejîz: feyz alan
müste’îd: isti’dâdı olan, kâbiliyyetli
müstenid: dayanan, istinâd eden
müşâhed: görülen, müşahede
 olunan
müşg: misk
müştemil: içine alan, saran,
 kavrayan
 mütâba’at: uymak, tâbi’ olmak
müteahhir: sonra gelen, sonraki
müte’âkib: birbiri arkasından gelen,
 ta’kîb eden
müte’ayyin: belli olan, meydânda
 olan, te’ayyün eden
mütecellî olmak: tecellî eden,
 meydana çıkan, görünen
mütefassıl: tafsilâtlı hâle gelen
müteferrik: dağınık
mütehakkık: tahakkuk eden,
 doğruluğu ortaya çıkan
müteharrik: harekeli harf
mütehayyiren: şaşmış halde,
 hayretde kahmş halde
mütehayyiz: yer tutan
mütekaddim: öne geçen, önce

gelen, önceki
mtitekellimîn: kelâm ikniyle
 uğraşanlar, kelâm ‘âlimleri
mütelebbis: karışmış
mütemehkin: yerleşen, ikâmet eden
mütenevvi’: çeşitli, türlü türlü,
 değişik
müteradif: aynı ma’nâya gelen
müterekkib: birleşmiş, terkîb hâline
 gelmiş
müteselsil: zincirleme, birbirini
 ta’kîb eden
müteşâbihât: teşbîh yoluyla kullanılan
 ifâdele
mütevassıl: ulaşan, erişen
mütevehhem: varsayılan, vehmedilen
mütezammin: kavrayan, içine alan
müttefekun ‘aleyh: “üzerinde ittifak
 edilmiş” demek olan arapça ifâde
inüvelledât: sonradan olan varlıklar
müzâhame: birbirine zahmet ve sıkıntı
 verme, sıkıştırma
müzmahil: perişan olmuş, çökmüş

- N -

nâfe: misk kokusu
nâfi’: faydalı nâr: ateş, cehennem
 ateşi
nass: Kur’ân ve hadîsden kesin ve
 açık beyân
nazır: benzer, eş
nazm-ı mübîn: bu ifâde ile Kur’ân
 kasdediliyor
ne’am: evet necat: kurtuluş
nefs-i natîka: inşân ruhu, inşân aklı
nefsü ‘l emr: işin hakîkati, işin özü

nehâr: gündüz **nehy:** yasaklamak
nema: gelişme, büyüme, artma
neseb: soy, sülâle, hısımlık **neş'et-i**
insâniyye: insanlığın meydâna geliş-i
neş'et-i 'unsuriyye: "unsurların
meydâna geliş-i
nesi: kendine çekmek **nesli:**
hükümsüz bırakmak, kaldırmak, iptal
etmek
netâyic: neticeler, sonuçlar
ne'ûzübillâhi te'âlâ: "Allâha
sığınırız" ma'nâsına arapça ifâde
nez': çekip koparmak, çekip almak
nezâir: misâller, benzerler
nida: bağırma, seslenmek
nikât: nükteler, ince ma'nâlar, ince
ma'nâlı sözler
nûr-i hurşîd: güneş ışığı
nusret: yardım
nübüvvet: peygamberlik, nebî olma
nücûm-ı neyyire: nurlu, parlak
yıldızlar
nüdemâ: nedimler, sohbet
arkadaştan
nüfûs: nefsler
nükte: incelik
nüvât: çekirdekler, nüveler
nüzul: inme, alçalma

- P -

per: kanat
pertev: ziya, ışık pes: öyle ise...,
imdi...
pestpâye: derecesi aşağı olan
peyveste: ulaşmış, bitişik
pinhân: gizli **pûşîde:** örtülmüş, gizli

- R -

râci': dâir, alâkası olan
râî: gören
râmî: atan
râsihunfi'l 'ilm: engin 'ilm sahibi,
'ilmde derinleşmiş
ratb ve y abis: yaş ve kuru; herşey
re'ay â: kullar; halk
ref-i savt: sesi yükseltmek
refî': yüce, yüksek
reh: yol
rehâbîne: râhibler
remy: atmak
revzene: pencere
resm-i hatt: yazının şekli
reşk: kıskanma
ridâ: örtü, belden yıkan örtülen şey
rîh: koku
rişte: tel, iplik
riyâz: bahçeler, ağaçlık yerler
rûhânîyyet-i nebeviyye: peygamber
efendimizin rûhânîyyeti
rûşen: belli, aşikâr; parlak, aydınlık
rûy: yüz, çehre
rûchân: üstünlük, yükseklik, fazîlet
rûcû': dönüş
rûsûh: ilmin derinliğine vukûfiyet
rû 'yet: görmek

- S-Ş -

sa 'b: zor, güç, çetin
sabık: zamanca önde olan, önceki
sad: yüz sayısı
sâdır olmak: çıkmak, meydâna
gelmek
sadr: göğüs, kalb

sadr-ı vezâret: vezirlik makamının başı
sâfile: dip, alt taraf, bir şeyin aşağısı
sahv: ayıklık; tasavvufda bir hâl
sakıt: sükût eden
sakin: harekesi olmayan harf
salât: du'â, tebrik, tezkiye
salavât: salât kelimesinin çoğulu
salavât-ı mütedâvile: elden ele, dilden dile geçen salâtlar
sâlik: bir yol tutup giden, tasavvufda bir tanka bende olan
sânı: ikinci
saniyen: ikinci olarak
sârî: sirayet eden, geçen
savt: ses
saye: gölge
sayrûret: bir şeyin bir şeye dönmesi, olmak
sebîl: yol
sebk etmek: ileri geçmek, öne geçmek
sefine: gemi
sekr: sarhoşluk; tasavvufda bir hâl
selb: giderme, kaldırma
selef: eski, evvel
sem': işitmek
semâvât-t seb'a: yedi kat semâ
semere: meyve, netice
semm: zehir
sereyân: yayılma, dağılma
setretmek: örtmek, gizlemek
sevâhll: sahiller
sevâlis: üçüncü derece olanlar
sevânî: ikinci derece olanlar

sevb: elbise
seyelân: akış
seyrân: gezme, hareket etme
sırr-ı 'âlem-cû: 'âlemin sırrını arayan
sıyânet: korumak
sinn: yaş, yaşanmış olan zaman
sirâc: kandil
sû-i hatime: imansız ölmek
sûrî: görünüşe âid, hakîkî olmayan
su 'ûbet: zorluk
suver: suretler, şekiller
süfliyye: alçaklık, aşağılık
sühan: söz, kelâm
sülûk: bir yolu ta'kîb etme
sû ver: sûreler
şecc: yannak
şecere: ağaç
şecere-i tûbâ: cennetdeki meşhur ağaç
şedâid: meşakkatli hâller
sefa 'at-i 'uzmâ: sâdece efendimize hâss olan en büyük şefâ'at makamı
şehâdet: şahidlik
şemail: huylar, tabi'atlar
şenim: koklamak
şems: güneş
şerâyi': şerî'atlar
şulûd: görme, müşahede etme
şu 'le: ışık, alev
şuûn: işler, hâdiseler
şüyu': yayılma, herkes tarafından duyulma
şükûfe: çiçek

şûrb: içme

- T -

tab': tabî'at, karakter

tahtie: bir kimseye hatâ isnâd etmek

ta'm: yeme

ta'n: kötülemek

tafsil: etraflıca bildirme

tahkik: doğruluğunu öğrenmek

tahrîr: yazmak

taht: alt

tahzîr: korkutmak

takdim: öne almak

takrir: ifâde, anlatış

takviye: kuvvetlendirmek

tâli: uyan, tabî olan

ta'lîm: öğretmek

tarh: uzaklaştırmak

ta'rîf: bildirmek, tanıtmak

tarîk: yol

târî olmak: gelmek, olmak

tasavvur: bir şeyi zihinde

şekillendirmek

tasdik: doğrulamak

tasdîr: başa geçirme, çıkartma

- U-Ü -

'ukûl: akıllar

'ulemâ-yı rûsum: zahiri ilmlerle

uğraşan 'âlimler

ulûf: binler, bin sayılan

'ulûm: 'ilmler

'ulviyye: yükseklik

umur: işler

'urefâ: 'arifler, 'irfan sâhibleri

'urûc: yükselme

'uruk: damarlar

'uzmâ: pek büyük, çok ulu

ûlfet: alışma, ünsiyyet, ahibblik

ümem: ümmetler

ümem-i sâlîfe: geçmiş ümmetler

ümmehât: analar; esaslar

ümmîyyûn: ümmîler; câhiller

- V -

vahdet: birlik

vahi: balçık, çamur

vârid olmak: bir şey hakkında
söylenmek

vâsıl olmak: kavuşmak, ulaşmak,
âşğın sevdiğine kavuşması

vâsî': geniş, engin

vech: tarz, suret, sebep, cihet

velayet: velilik, velî olma, Allâha
dost olma hâli

verâ: arka, geri, öte

vesâtat: vâsıta olma, aracılık yapma

vilâdet: doğum

vusul: kavuşma

vücûd: varlık, var olmak

vücûh: yönler, şekiller, vechler

- Y -

yed: el

- Z -

zâhib olmak: zanna kapılan; yanlış
düşünceye kapılan

zâlutk: helak olmuş, perişan

zahir: dış yüz, görünüş, suret;
görünen, belli

zahir olmak: meydana çıkmak,
görünmek

zaide: fazla

zail olmak: tükenmek, geçmek,
devamlı olmamak

zarf: kap

zâtî: kendisine ait, kendisinden
kaynaklanan

zayi': kaybolan, yitik

zebûn: zayıf, güçsüz

zehâb: zann; yanlış düşünce

zehî: aferin, ne iyi

zevahir: zahir kelimesinin çoğulu

zındık: dinsiz

zîr ü zeber: altüst, karmakarışık,
darmadağın

zulmet: karanlık

zulümât: karanlıklar

zu'l vecheyn: iki yönlü, iki taraflı

zünnâr: hristiyânlık 'alâmeti,
hristiyânların bele bağladıkları kuşak

بِمَحَقِّ الْحَقِّ الْأَوَّلِ ❀ يَا أَوَّلُ ❀ يَا آخِرُ ❀ يَا ظَاهِرُ ❀
 يَا بَاطِنُ ❀ اسْمِعْ نِدَائِي بِمَا سَمِعْتَ بِهِ نِدَاءَ عَبْدِكَ زَكْرِيَّا
 وَأَنْصُرْنِي بِكَ لَكَ وَآيِنِي بِكَ لَكَ وَاجْمَعْ بَيْنِي وَبَيْنَكَ وَحَلِّ
 بَيْنِي وَبَيْنَ غَيْرِكَ ❀ اللَّهُ اوجِ كره اِنْ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ
 الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ اِلَى مَعَادٍ ❀ اوجِ كره رَبَّنَا اِنَّا مِنْ
 لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ❀ اوجِ كره
 اِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
 صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ❀

الْمَوْسُوطُ صَلَاةٌ تَلْقُ بِكَ مِنْكَ إِلَهٌ كَاهُ وَكَاهْلُهُ
 ❁ اللَّهُمَّ إِنَّهُ سِرُّكَ الْجَامِعُ الدَّالُّ عَلَيْكَ وَجِبَابُكَ
 الْأَعْظَمُ الْقَائِمُ لَكَ بَيْنَ يَدَيْكَ ❁ اللَّهُمَّ احْفَظْنِي
 بِنَسَبِهِ وَحَقِيقَتِي بِحَسَبِهِ وَعَرِّفْنِي إِيَّاهُ مَعْرِفَةً أَسْلَمُ بِهَا
 مِنْ مَوَارِدِ الْجَهْلِ وَاكْرَعْ بِهَا مِنْ مَوَارِدِ الْفَضْلِ
 وَاحْمِلْنِي عَلَى سَبِيلِهِ إِلَى حَضْرَتِكَ حَمْلًا مَخْفُوفًا نُصْرَتِكَ
 وَاقْدِفْ بِي عَلَى الْبَاطِلِ فَادْمَغْهُ وَزُجِّجْ بِي فِي بَحَارِ
 الْأَحَدِيَّةِ وَانْشُلْنِي مِنْ أَوْحَالِ التَّوْحِيدِ وَاعْرِفْنِي فِي
 عَيْنِ بَحْرِ الْوَحْدَةِ حَتَّى لَا أَرَى وَلَا أَسْمَعَ وَلَا أَجِدَ وَلَا
 أَحْسَسَ إِلَّا بِهَا وَاجْعَلْ الْحِجَابَ الْأَعْظَمَ حَيَاةَ رُوحِي
 وَرُوحَهُ سِرَّ حَقِيقَتِي وَحَقِيقَتَهُ جَامِعَ عَوَالِمِي

صَلَاةُ السَّيِّدِ عَبْدُ السَّلَامِ
ابْنِ مِشْكِيشٍ قُدِّسَ سِرُّهُ الْعَزِيزِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مَنْ مِنْهُ انْشَقَّتِ الْأَسْرَارُ وَانْفَلَقَتِ
الْأَنْوَارُ وَفِيهِ ارْتَقَتْ الْحَقَائِقُ وَتَنَزَّلَتْ عُلُومُ آدَمَ
فَأَعْجَزَ الْخَلَائِقُ وَلَهُ تَضَاءَلَتِ الْفُهُومُ فَلَمْ يُدْرِكْهُ مِنَّا
سَابِقٌ وَلَا لَاحِقٌ فَرِيَاضُ الْمَلَكُوتِ بِزَهْرِ جَمَالِهِ مُوْنِقَةٌ
وَحِيَاضُ الْجَبَرُوتِ بِقَيْضِ كُنُوزِهِ مُتَدَفِّقَةٌ وَلَا شَيْءُ
إِلَّا وَهُوَ بِهِ مَنْوُطٌ إِذْ لَوْلَا الْوَاسِطَةُ لَذَهَبَ كَمَا قِيلَ

صَلَاةُ
مَشْرِيقِ

SALÂT-I MEŞİŞİYE ŞERHİ

SADELEŞTİRİLMİŞ METİN

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Bu salât, ehlullahın gerekli gördükleri salavât-ı şerîfelerden olup, Cenab-ı Hakk tarafından Şâzelî olarak bilinen Abdülcebâr oğlu eş-Şeyh Ebi'l-Hasen Ali oğlu Meşîş oğlu Abdüsselâm el-Hasenî'nin kalbine ilham edilmiş bir virddir. Bu zât rabbânî bir âlim ve semedânî bir ârif olup birçok menkibelerin ve iftihâr edilecek hallerin sahibidir. Hem öncekiler hem de sonrakiler arasında övülmüştür. Allah onun ve diğer kutupların ve ricâlullâhın ve onlara yaya ve atlı tâbî olanların da sırlarını takdis etsin. Fakîr, İsmâîl Aleyhisselâm ismi ile isimlendirilen, Şeyh İsmâîl Hakkî Bursavî, Allah onu dîni üzere sâbit ve kararlı kılsın, onun şânına inanıp bazı mü'min kardeşlerinin arzu ve istekleri üzerine eserden bu diyarda umumî olarak istifade edilsin diye onu Türkçe olarak açıklamıştır.

Yâ Rabbî seçilmiş Habîb'in ve seçkin Nebîn hürmetine ki sevdiği saygılar ve razı olduğu selâmlar onun üzerine olsun, insanların kalbini bu açıklamanın kabesine ve bu fethin bahçesine meylettir ki hem benim hem de insanlar için hayırlı olsun. Cenab-ı Peygamberin buyurduğu gibi: "Yâ Ali! Allah'ın seninle bir kişiye hidâyet etmesi muhakkak senin için kızıl develerden daha hayırlıdır." Nimetlerin sahibi Allah'dır ve doğru yola irşâd etmesinden dolayı hamd ona mahsustur.

Mahlukâtın dillerinde söylenen salâvât-ı şerîfeler nihayetsizdir. Zira her varlığın kendine has ismi sebebiyle Hakk’a özel bir yönelişi ve Hakîkat-i Muhammediyye’den¹ hissesi miktarı ruhaniyet-i nebeviyyeye tabi olma kabiliyeti vardır. Bu yönelme sebebiyle Cenab-ı Hakk’a o mertebeden yalvararak ihtiyaçlarını arz eder. Ruhanî ve kalbî bağıllık ile yakınlığı nisbetinde kabiliyeti kadar medh ve senâ eder.

Ancak Şeyh Saadeddîn Hamavî, Kuddise Sırruh, on iki bin salavât-ı şerîfenin mevcut olduğunu bildirmektedir. Bunların bazıısı Peygamber Aleyhi’s-Salâtu ve’s-Selâm Efendimiz tarafından öğretilmiştir. Bazısı Arş’da yazılı olduğu üzere meleklerin levhalarından alınmıştır. Bazısı ehlullah ilham yolu ile gelmiştir.

Bu farklılık sırrına şimdi işaret ve on iki bin salavat-ı şerîfenin yaygın ve tahsisine sebep budur ki insanın kalbine doğan ilâhî lütuflar on bir mertebeden gelir. Bunlar Levh, Kâlem, Arş, Kürsî ve yedi semâdır. Bunların toplamının ehadiyyeti dikkate alındığında adet on iki olur. Her mertebede bin bir adet esmâ-i ilâhiyenin tecellî etmesi hasebiyle okunan salâtlar on iki bin adede ulaşacak tarzda tafsilatlı hale gelmiştir.

-
1. Sofiye görüşünde “yoktan var olmak” değil “zuhur” esastır. Yani bütün varlıklar Hakk’ın zuhurundan meydana gelmiştir. Hakikatte varlık birdir. O da Hakk’ın varlığıdır. Bununla birlikte varlığın bir çok mertebesi vardır ki bunlar için sûfler farklı tasnifler yapmışlardır. Ancak bunların hepsi i’tibârîdir. Yedi mertebe üzerine olan tasnife göre ilk mertebe “ehadiyyet” mertebesi olup “lâ teayyün” de denir. Bu mertebede varlık bütün kayıt ve sıfatlardan münezzehdir. Bu mertebe Hakk Teâlâ’nın kühüdür ki bunun üstünde başka bir mertebe yoktur. İkincisi “teayyün-i evvel” de denen “Hakikat-i Muhammediyye” mertebesidir. Bu mertebe Hakk Teâlâ’nın kendi zâtını ve sıfatını ve bütün mevcudatı biri diğerinden mümtaz olmamak üzere topluca bilmesinden ibarettir. Buna vahdet mertebesi de derler. Teayyün-i evvel hakikat-i muhammediyyeden ibaret olduğu için “hakikat-i muhammediyye” bütün hakikatleri toplayıcıdır. İlâhi rahmet bütün hakikatlere bu makamdan dağıtılır ki Efendimize salât ve selâm etmenin sırrı buradadır. Diğer mertebeler de sırası ile vâhidiyyet, ervâh, misâl, şehâdet ve insan-ı kâmil mertebeleridir.

Hakikat-i Muhammediyye'nin her isimle devr etmesi ve her birinin sureti ile zahir olması sebebiyle mertebelerin hakikatlerini gözetmek ve mukayeseyi tam olarak yapabilmek için uçsuz bucaksız sayıyı sınırlamak gerekti. Diğer taraftan **“lâ ilâhe illallah”** kelimesi on iki harf olduğu gibi **“Muhammedü'r-Rasulullah”** kelimesi dahi böyledir. Her harfe karşılık bin adet salavât belirlendi. Zira basit bileşik olsa en azı iki cüzden ve en çok bin cüzün birleşmesinden olur. Çünkü bin sayıların son derecesidir. Onun için birler, onlar, yüzler ve binler derler. Bu sebeptendir ki insan için dört derece tayin olunup bunlara nefis, kalb, ruh ve sırr denilmiştir. Bu sırra işaret olarak Kurân-ı Kerim Sure-i Hacc 47. Ayetin son kısmında mealen: **Bununla beraber Rabbinin katında bir gün muhakkak sizin sayacaklarınızdan bin sene gibidir, buyrulmaktadır.**

Netice itibariyle manalar sözler içinde bulunduğu gibi hakikatler de suretlerin içine yerleştirilmiştir. Hakikatler âlem-i melekûtdan ve suretler âlem-i mülkdendir. Melekût mülkden geniş olduğu gibi hakikatler de şekil ve suretlerden ziyadedir. Yani her surette esma-i ilahiyye adedince bin hakikat mevcuttur. Bu nedenle bir sözde ilk mana ile yetinmezler. Belki kâdir olanlar, işaretlerden anlayanlar ikinci ve üçüncü manalar beyan ederler. “Nüktelerde birbirine sıkıntı vermek yoktur” derler. İşaret olunan sırlar bu salavât-ı şerîfe’de bulunan gizli ve zor anlaşılır sözlerin içinde bulunmaktadır. “İyice anla ve hayır ümit et ve hayır hakkında soru sorma”

Olsa mana ile gönül me'lûf
Harf-i Vahid olur yanında ulûf
Lafz-ı vahid misal-i boğçadır.
Sad kumaş oldu içinde melfûf

(İsmail Hakkı Bursavî)

(Gönül mana ile yakınlaşmış olsa, Bir tek harf onun yanında binler olur. Bir söz bohça gibidir. İçinde sarılmış yüz kumaş vardır.)

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مَنْ مِنْهُ أَنْشَقَّتِ الْأَسْرَارُ

“Allahümme salli alâ men minhu’nşakkati’l-esraru”

Meali: Ya Rabbi bütün sırların kendisinden zuhura geldiği zata salat et.

Ya Allah cemî kevnî ve ilahi sırlar kendisinden zuhura gelmiş, hasıl olmuş ve parlayarak yayılmış olan o şerefli nebînin varlığı üzerine salat eyle. Zira teayyün-i ilahinin evveli hüviyyet-i zatiyye ve ahiri kelâmdır. Ve taayyün-i kevninin evveli Ruh-i Muhammedî ve sonuncusu insanlığın meydana gelişidir. Yani bütün kainatın zuhurunda başlangıç, meydana geliş noktası Fahr-i Âlem Aleyhi’s-Salâtu ve’s-Selâm’dır. Kainatdan murad ruhlar ve cisimlerdir. Ruhlar ve cisimlerin her biri bir hakikati kapsar ve bir sırrı içinde barındırır. Zira esmâ ve sıfatın mazharlarıdır. Allah’ın isimlerinin ve sıfatlarının zuhura geldiği şeylerdir. Bu kadar sırlar ki varlık âlemi o sırları içine alır. Cümlesi Peygamberimizin zatından meydana gelmiştir. Açıkçası Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in bir ruhanî bir de cismanî yönü vardır. Ruhanî yönü yaratılışta her şeyden evveldir. Nitekim Hadis-i Şerif’de mealen: **“Allahın ilk yarattığı benim ruhumdur”** buyrulmuştur. Bu nedenle her ne kadar ruhanî sırlar varsa hepsi Peygamberimizin ruhaniyetinden zahir olup meydana gelmiştir. Zira nebilerin, velilerin ve sairlerin ruhları o başlangıca tabidir. Onun için Sultan-ı Enbiya Efendimiz buyurur: (Mealen) **“Âdem su ile toprak arasında iken yani ilim ile ayn arasında iken ben peygamberdim.”** Ve bu nübüvvet bi’l-fiil nübüvvettir. Sair nübüvvet ise bazı şartların mevcudiyeti dolayısıyla belirli müddetle o şartlara bağlıdır. Cismanî yönünün şan ve şerefle belirlenip görülmesi daha sonradır. Nitekim buyurur: (Mealen) **“Biz sonradan geldik ise de sabıkız.”** Velakin teayyün-i mutlak hasebiyle en evveldir. Zira Arş-ı Alâ’dan mukaddem cism-i küll vardır ki ona eşyanın tamamının aslı derler. Çünkü cümle feleklerin, unsurların ve bütün mevcutların esasıdır. Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in ruhaniyeti bütün cisimler âlemine göre başlangıç olup, o cism-i küllî suretiyle teayyün bulmuştur.

Bu itibarla cismaniyetleri yönüyle dahi cümleden evveldir. Bu sebebdendir ki Arş ve Arş'ın kuşattığı ne kadar cisimler var ise cümlesinin esrarı Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in cismani yönünden meydana gelmiştir. Bununla beraber kendilerine has özellikleri ile âleme gelişi ve bu özellikleri ile yeniden zuhur etmedikçe cismaniyet hakikat alemleri üzerine tamam olmadı. Zira ruhları, ruh-i cami olduğu gibi cisimleri dahi cism-i kâmil idi. Gerek ahlakî ve gerekse vücudunun ve cemâlinin güzelliği kemal derecede olup bütün iyilik ve güzellikleri sairiden ziyade zatında toplamıştır. Onun için bu kadar mükemmel bir peygamber gelmemiştir. (Fetebarekallahü ahsenü'l-halikîn) Meali: **Bak ne şanlı o Allah, yaratanların en güzeli dir.** (Sure-i Mü'minun ayet 14) Bundan anlaşılır ki Peygamber Efendimiz Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm'ın bu kainatın suret ve mana bakımından sırlarını kendisinde toplayan ve hakikatlerine başlangıcı olduğu gibi, âlem-i ilahiye göre dahi zât, sıfat, esma ve fiillerin zuhuruna menşe ve kemalâtın cümlesine mazhar olmuştur. Başkaları dahi bu hakikatlerden ve sırlardan onun sayesinde haberdar oldular ve bu neticelerin suretlerini onun cemâlinin aynasında gördüler.

Kim görürdü cemâl-i esrarı
Gelmeyeydi Muhammedün Arabî
O vücûd-ı şerîfdir hakkan
Küntü kenzin zuhurunun sebebi

İ. Hakkı Bursavî

İlahi sırlar üç kısımdır. Felekler, nefisler ve Kurân'dır. Bu üç kitabın başlangıcı ve aslı Rahman olan Allah'ın hakikatleridir. Dört ilahi kitap bu dört nüshaya işarettir. Ârif-i billah olanlar tespit üzere bu nüshaları okurlar ve hakikatini anlarlar. Salavât-ı şerîfi yazan Abdüsselâm b. Meşîş Hazretleri sırların zuhurunun başlangıç ve esasını Kur'ân değil de niçin hüviyyet-i peygamberi olduğunu buyurdu? Cevabı budur ki: Kur'ân görüldüğü üzere sözlü, kavli mushafdır. Fakat Rasulullah Sallallahu Aleyhi

ve Sellem fiilî mushafdır. Söz ise fiile bağlıdır. Onun için Kurân'da gelir: (Mealen) **“Onu senin kalbine Cebrâîl Aleyhi's-Selâm indirdi.”** (Sure-i Şuarâ 193ve 194 ayetler.) Yani Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in kalbi Kurân kelâmının indirildiği mahaldir. Eğer bu kalp olmasa kimse Kur'ân ve Kur'ân'ın sırlarının ne olduğunu bilmezdi. Netice olarak kalb-i nebevî sırların açıklanmasına mahsus mahal olduğu anlaşıldı. Bu çeşit makamlarda kalp ve hüviyyet birdir. Zira istenilen görüleni beyandır. Sırların kısaca ve özet olarak açıklanmasının mahalli Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in hüviyyetidir. Ayrıntılı bir açıklama görünen ve görünmeyen alemler ise de gerçekte Hakk'ın hüviyyetidir. Cidden çok iyi anla ve mertebeler üzerine yürü ki maksatlarına ulaşsın.

Ravza-i esrârdır bu âlem-i hejdeh hezar
Sırr-ı âlem-cu isen aşk ile zâr ol çün hezar

İ. Hakkı Bursavî

(Sırlar bahçesidir bu on sekiz bin âlem. Âlemin sırrını bilmek istersen bülbül gibi aşk ile ah-ü figan ederek ağla.)

وَانْفَلَقَتِ الْأَنْوَارُ

“Ve'nfelekatî'l-envaru”

Meali: Bütün nurlar onun zatından zuhura geldi.

Güneş, ay ve yıldızların ışıkları gibi gerek zahirî nurlar olsun gerekse ruhun, aklın, imanın, hissi kuvvetlerin, Kurân'ın ve birçok tecelliya-tın nuru gibi bâtınî nurlar olsun bütün nurlar onun zatından fişkıarak yayılmıştır. Nitekim Hadis-i Şerîf'de mealen buyrulur: **“Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur.”** Ve Sure-i Maide 15. ayette mealen: **“Allah'dan size bir nur geldi”** buyrulmaktadır. Bilinmeyeni anlama-ğa ve keşfetmeğe yakın olduğu için yüceliklere de nuranilikler denir. Bu sebebdendir ki genelde ilk evlat nurânî olur. Şüphesiz geçerli bir

nikah olması şartıyladır. Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in nurundan evvel mahluk olmaması sebebiyle esmanın nurları ziyadesiyle kendine tahsis edilmiş oldu. Rabbü'l-Âlemin Celle ve Ala, nur kelimesini kendi zatına isim olarak seçmiştir. Nitekim Sure-i Nur 15. ayette mealen buyrulur: **“Allah göklerin ve yerin nurudur.”** Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e dahi nur dedi. Zira hem evveliyeti ve hem mazhariyeti var idi. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem mahlukatın en üstünü ve en yücesidir. Zira nurların madeni olan küllî nur kendisinden faydalanıp ve istifade ederek cüzî nur sahibi olan güneş ve yıldızlardan daha yücedir. Ancak burada Tefsîr-i Vesia'da Yusuf Aleyhi's-Selâm'ın yüzünün güzelliği Kürsî'nin nurundan ve Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem E-fendimiz'in cemalinin güzelliği Arş'ın nurundandır, denilmiştir diye bir sual akla gelebilir. Bununla beraber gerçek olan Arş ve onun ihata ettiği bütün cisimler ve nurlar Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in nurundan yaratılmıştır. Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem nurunu Arş'ın nurundan almıştır demek doğru değildir. Burada cevaben denilir ki: Arş-ı Ala onun zatının nurundan yaratılmıştır. Ancak nur sıfatı arşın nur sıfatından alınmıştır. O halde unsurları ve ortaya çıkışı bakımından Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in nur sıfatı Arş'ın nur sıfatından alınmış olabilir. Gerçekte Arş'dan alınan nur kendi nurlarıdır. Çünkü arş o ilave nuru Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in zuhurundan ve Hakk'ın ona ihsan ettiği çok çeşitli tecellilerden buldu. Eğer Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem bu yaratılışa gelinceye kadar çeşitli devirler ve mertebelerden geçerken mertebe-i Arş'da bulunmasalardı Arş o nuru nereden bulurdu? Netice itibariyle Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in aldığı nur kendi emanetidir. Hariçden nur yoktur. Beyt:

Ta şudî zahir be îñ hüsn-i cemâl erbâb-ı dîn
Müttefik geçtend der tafdîl-i insan ber melek.

Meali: Sen bu güzel yüz ile göründüğünden beri insanın melekten daha üstün olduğu hususunda din erbabı ittifak ettiler.

* * *

Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e Sure-i Ahzab 46. ayette melalen: **“Nurlar saçan bir ışıık”** buyurulmaktadır. Zira gizli olan hakikatler onun nuru ile aydınlanır. O nur ne kadar yayılırsa ve ne kadar feyz verirse versin zerresi eksilmez ve ışıık kesilmez. Yani şariat ilimleri, tarikatın faideleri, mârifetin nurları ve hakikatin sırları bu ümmetin âlimlerine onunla zahir olup, Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem yine olduğu gibidir. Kendisinden bir şey eksilmez ve ışıığın nuru gibi her cihetten aydınlık verir. Nitekim Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Allah beni nur kıldı”** buyurduğu buna delalet eder. Gene bu sebeptendir ki namazda maverada olanı seyir ederdi. Çünkü bütün yönleri göz olmuş idi.

Çünkü birdir yanında cümle cihat
Her yanından görürsün afakı
Seni görsün seni cihan içre
İsteyen sırr-ı nur-ı Hallâkı

İ. Hakki Bursavî

Sultan-ı Enbiya Efendimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in kendisine has olan iki hakiki nurundan biri nübüvvet nuru diğeri de velîlik nurudur. Bu fani âleme veda ettiklerinde nübüvvet nurunun zahirî mertebesi temiz ve yüce islâm hukukunda kaldı. Bu mana ile Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem halen ümmeti arasında demektir. Onun için başka bir peygamber gelmez. Zira kendisi hayy ve şeriatî bâkîdir. Bâtına ait mertebesi hakikat-i muhammediyye ile dir. Bu husus yukarıda izah edilmişti. Velîlik nuru peygamberliğin bâtınıdır. Bu dahi kutublar kutbu olan zevat ile devr eder. Kutubdan gayri evliya çoktur amma hepsinin nurları bu nurdandır. Zira kutub feyz vasıtasıdır.

Tutagör aşk-ı pak ile bir kâr

Eyleme evliyayı hem inkar
Eyler inkar âdemi merdud
Tutar inkar ile dili jengâr.

İ.Hakki Bursavî

Bir haberde mealen: **“Bu ümmetin âlimleri İsrail oğullarının peygamberleri gibidir.”** denilmiştir. Buradaki benzetme tek bir yöndendir. Geçmiş ümmetlerin evliyası enbiyasından ve enbiyası dahi nur ve feyzi Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den alırlardı. Bu ümmetin evliyası ise bizzat Cenab-ı Peygamber Aleyhi’s-Salâtu ve’s-Selâm’ın kandilinden aydınlandıkları için Benî İsrâil peygamberleri ile müşterek oldular. Böylece bu ümmetin evliyası geçmiş ümmetlerin evliyası üzerine bu sebepten fazilet ve üstünlük kazandılar. Yukarıda nice evliyanın kutubdan feyz aldıklarının açıklanmış olması durumu değiştirmez. Cevab budur: Asıl maksat kutbun bi’z-zat peygamberlik nurundan feyz alması, velilerin kutubdan nurlanması tıpkı peygamberlik kandilinden alması gibidir. Zira kutup peygamberin batınında fena bulmuştur. Bazılarına hatem-i evliya demişlerdir. Bu husus velilik mertebelerinde makamların ve mertebelerin bütününe mazhar olduğu kabul edildiğindendir. Ancak hatemü’l-enbiya ve’l-evliya yani son peygamber ve son evliya Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellemdir. Zira nübüvvet ve velilik ondan zuhur ettiği gibi kimsede görülmemiştir. Kamerin bedr-i tâmmı yani ayın on dördü gibidir. Sair zuhuratlar onun açıklaması ve beyan edilmesidir. Onun için velinin kerameti nebinin mucizesidir. Zira veli mazhardır. Hüküm zahirindir mazharın değildir. Onun için dava yasak olup yerilmiştir. Kemal meydana geldikte mazhariyete hamd ve sena lazımdır. Sultanın hanemize tenezzülü bize kafidir, yeterlidir. Bundan anlaşıldığına göre peygamberlik nuru asıl nur, velilik nuru ise ikinci derecededir. Nitekim güneş ve ay bu hususu açıkça göstermektedir. Güneşin ışığı zatıdır, asıdır. Kamerin nuru ise arızidir, yansımadır. Yansıma asıl gibi değildir. Ancak denklik veya üstün ve iyi vasıflar lazım gelir. Bu sırra, Hacı Bayram-ı Velî Kudûse Sırruh Hazretlerinin halifesi Yazıcıoğlu Muhammed Efendi Kudûse

Sırruh'un Muhammediye isimli kitabında işaret edilmiştir ki:

Eğer ismin okundunsa müsemmasın taleb eyle
Yücede istegil anı ki suret-i aksidir ednâ

Yazuoğlu Muhammed Efendi

Bu anlatılan manevi nurlara batmak ve gözden kaybolma yoktur. Bu nurlar dünyaya ait olmayıp gecenin ve gündüzün olmadığı âlemlerendir. Bu sırra işareten Hazret-i İbrahim Salavatullahi Aleyh'den hikaye yoluyla Sure-i Enam 76. ayetin son kısmında mealen: **“Ben batanları sevmem”** buyurulmaktadır. Doğrusu budur ki: İnsanda kalb yıldızının nuru, ruh kamerinin ışığı ve sırr güneşinin ziyası vardır. Ancak bunların tecelliyatı sürekli değildir. Yıldızların, ayın ve güneşin görülmesi daim olmadığı için filozofların ve rahiplerin keşif ve idraklerine itibar yoktur. Zira mukayyet mertebeden hasıl olmuştur. Geçerli olan Cenab-ı Hakk'ın tecellisidir. Çünkü o vakitte nefsani olan zât, sıfat ve fiiller fena bulup hakkanî olan zât, sıfat ve fiillerin nurları zuhur eder. Bu nurlar hiçbir şekilde yok olmaz. Bu sebepten Hadis-i Şerîf'de mealen: **“İki gözüm uyur ama kalbim uyumaz”** buyurulmuştur. Yani zahir nurun batmasından bâtin nurunun gurubu lazım gelmez. Gurûb eden bâtin nuru tecelli-yi zâtîden hariçdir. Onun için bütün veliler bu tecelliye ulaşmadıkça müsterih olmazlar ve bir makamda karar kılmazlar.

İter isen tecelli-i envâr
Var senden fena bulagör var
Bu fenaya erişmeye bir dem
Daima Hazret-i Hakk'a yalvar.

İ.Hakki Bursavî

وَفِيهِ ارْتَقَتْ الْحَقَائِقُ

“Ve fihi irtekati'l-hakâiku”

Meali: “Hakikatler onun varlığında toplandı.”

İrtitak cem olma, toplanma manasınadır. İfâl babından irtekat olursa toplandı, bir araya geldi demektir. Yarma ve ayırma retk kelimesinin zıddıdır. Yani bütün hakikatler onun hüviyyetinde toplandı. Bilindiği gibi hakikatler ikidir. Biri kevnî (kozmetik) diğeri ise ilahi hakikatlerdir. Kevnî hakikatler ruhların ve cisimlerin gerçekleridir. İlahi hakikatler ise zât, sıfat, fiiller ve isimlerin incelikleridir. Bu hakikatler mutlak bir şekilde keşf edilmedikçe velilik makamına adım atılamaz. Zira sünnet-i ilahiye böyledir. Hakk yolunun talibi ve yolcusu evvela seyyareler ve felekler âlemlerinin hakikatini keşf ettikten sonra ikinci olarak velayet ile bunları nefsinde gerçekleştirir. Şayet peygamber gelmesi sona ermemiş ise nübüvvet derecesine bile yükselebilir. Şimdi nübüvvet yolu kapanmıştır. Velayet ile nübüvvet arasında bir perde vardır ki genel olarak vahyin indirilmesidir. Ancak özel bir yönü ile ilhamın muhakkak olduğu bildirilmiştir. Bu kainatın keşfine işaret Kurân-ı Kerim’de vardır. Sure-i Enam 25. ayette mealen: **“Bu suretle İbrahime göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk”** buyrulmaktadır. Melekûtdan murad hakikatler, görülmeyen yönler ve sırlardır. Yani Habibim, yerde ve gökteki varlıkları, görünen şekilleri ve dönen, dolaşan kürelerin sırları ve hasılı bütün yaratılanların melekûtunu sana gösterdiğimiz gibi senden evvel tevhid-i zâta mazhar olan Ceddin Halil’e dahi gösterdik. Bundan maksat görme fiillerinin birbirine benzetilmesidir. Nitekim Hadis-i Şerîf’de buyrulur, mealen: **“Muhakkak siz Rabbinizi ayın on dördü gecesi kameri gördüğünüz gibi göreceksiniz.”** Bununla beraber görek şahit olmada farklılık vardır. Zira Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şahidliği en mükemmel derecededir. Nebiler Aleyhi’s-Selâm arasında bazı mertebelerde fazilet farkı olduğu gibi. Evliya arasında da farklılıklar vardır. Hasılı ve sözün özü Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin zatı öyle bir nüsha-i ilahidir ki Hakk’ın zatına, esmasına ve sıfatına mazhardır ve bütün bu sırları şahsında toplamıştır. Böylece zatî isimlerin harflerini, sıfat isimlerinin kelimelerini, fiillerin

isimlerinin ayetlerini ve eserlerin isimlerini suretlerini muhittir. Evvelkisi gölge varlıkların sırlarının ikincisi de hakiki varlığın gerçeklerinin kitabıdır. Bu mertebedeki faziletli ilimleri, mübarek ve şerefli hakikatleri varlığını açık ve gizli şirkten hakiki bir tevhid ile arıtarak ve gerçekten dünyadan soyunarak, hakkıyla dünyayı terk edip kendisini tertemiz yapmış kimseler bilebilir. Nitekim Kurân’da Sure-i Vakıa 79. ayette mealen: **“Ona tertemiz temizlenmiş olanlardan başkası el süremez.”** buyrulmaktadır. Bu hakikat zamanların, ümmetlerin ve şeriatlerin değişmesi ile değişmez ve bozulmaz. Zira hakikat dindir. Sure-i Al-i İmran 19. ayette mealen: **“Doğrusu Allah indinde din islâmdır.”** buyruluyor. Yani Hazret-i Âdem Aleyhi’s-Selâm’dan nihayete kadar usul-i din aynı olduğu gibi hakikatler dahi değişmeyip aynıdır. Yani hakikatler hiçbir zaman değişmez. Bir şey ki zatı ile vardır, başkası ile yok olmaz. Bu hakikatlerle insanlar arasındaki münasebet bütün ile parçalar arasında olan ilişki gibidir. İnsan ile organları arasında olan ilişki gibidir. Yoksa parça ile bütün arasında olan ilişki değildir. İnsan ile ferdler arasında olan münasebet gibidir. İnsanda azaların bütünlüğü olduğu gibi hakikatlerin dahi bütünlüğü vardır. Zira o hakikatler zatından hariç değildir. Allah’ın âlemi bir fertde toplamayı inkar edilemez.

Kimin ki ola zatında hakâik
Olur akran içinde merd-i fâik
Olupdur nafe-i müşğ ile ahu
Göre âlemde mergub-ı halaik

İ.Hakkı Bursavî

“Ve tenezzelet ulumu âdeme”

Meali: Âdeme ait ilimler (Resulullah’ın kalbine) indirilmiş ve yerleştirilmiştir.

Âdemden murad, insan cinsidir. Yani Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in kalbine insana has olan bütün yüce ilimler yerleştirilmiştir, demektir. İnsan ilimde derinleşip engin bir ilim sahibi olmadıkça malumun, bilinenin hakikatine ulaşamaz ve kalbine şifa ve itminan gelmez. Yani insanoğlu ile ilgili ve insana ait ne kadar ilmî gerçekler varsa hepsi onun kalbine indirildi. Nitekim Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Bana evvelkilerin ve sonrakilerin ilimleri öğretildi.”** Diğer bir rivayette mealen: **“Evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerine varis kılındıktan sonra ilave ilimler dahi öğretildi.”** buyrulmuştur. Demek oluyor ki evvelki ilimleri ve sonraki bilgileri öğrendikten başka daha fazla nice ilimler öğretilmiştir. Bundan anlaşılır ki Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in ilmi cümle enbiya ve evliyanın bildiklerinden ziyadedir. Onun için hakkında Sure-i Nisa 113. ayette mealen: **“Allah’ın senin üzerine fazlı, lutfu çok büyük bulunuyor.”** Denilmektedir. Zira ilim bütün melekelerin ve vasıfların içinde en kıymetlisi ve yücresi olduğundan doğru ve kesin bilgi kişinin fazileti ve üstünlüğüdür.

Ayrıca Âdem’den murad, insanlığın Babası Hazret-i Âdem Aleyhi’s-Selâm olabilir. Yani Âdem Aleyhi’s-Selâm’a ilimler onun şanından dolayı verildi. Zira Âdem Aleyhi’s-Selâm ve ondan sonrakiler başlangıç, Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem netice nihayettir. Onun için herkes o ilmi kabiliyeti kadar anladı. Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’de ise en üst seviyede zahir oldu. Sure-i Bakara 31. ayette mealen: **“Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti.”** Buyrulmaktadır. Bu âdem ile murat insanların babası olan Âdem Aleyhi’s-Selâm’dır. Hakikatte ise âdem-i hakikidir ki akl-ı evvel diye isimlendirilen Ruh-i Muhammedî’dir.

Esasen Âdem Aleyhi's-Selâm ikinci Âdem olup onun hakikatinden evvel ilk Âdem olan Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in ruhu gökleri ve meydana çıkanları devrederken hepsinin hakikatine vakıf olmuş ve tümünün bilgisine ulaşmıştır. Bu hakikatlerin her birini ismi ile isimlendirmiştir. Bahis konusu olan ayette geçen esmadan murat yalnızca ve soyut olarak isim değildir. Belki isimler, o isimlere ait nesneler ve hakikatlerin tamamıdır. Özellikle sofîye düşüncesinde isim bilinmek ve tanınmak manasınadır. Tanınan ve bilinenden murat onun hakikatidir. Nitekim Hadis-i Şerîf'de mealen: **“Ya Rabbî bize eşyanın hakikatini göster”** buyrulmaktadır. Şimdi bir kimse koyunun ismini bildikten sonra rengini dahi bilmesi gerekir ki genelde siyah ve beyazdır. Ayrıca onun sesini işitmek, kokusunu duymak, dokunarak yumuşaklığını ve sertliğini, hatta etinden yemek suretiyle onu tanımış olması gerekir. Gene onun ahlakı, özellikleri, faydaları ve zararları bilgisine ulaşmalıdır. O nesnenin bunların da ötesinde olan hakikatini anlamaya çalışılmalıdır. Şimdi bir koyunun hali böyle olunca diğer bütün varlıklar da buna kıyas olunur. Bütün nesnelerin hakikatlerini hem özet hem de ayrıntıları ile idrak edenin ne mertebeye ayak bastığını iyice düşünmek gerekir. Onun için akaid kitaplarında eşyanın hakikati sabittir ve o eşyanın hakikatlerine dair bilgi de mevcuttur, denilmiştir. Zahir uleması gaye, hakikatlerin cinsini anlatarak işaret etmektir dediler. Zira her birine ayrı bir işaret konulmamıştır. Ancak kolayca verilecek cevap şudur ki: Bütün eşyanın hakikatlerini bir kişinin bilmesi yeter. Hususan bu kadar kâmil veliler keşif yoluyla bilmişlerdir. Nice garip ilimleri dar görüşlü insanlara öğretmişlerdir. Bu eşyanın hakikati ilimle alakalı olmasa yaradılışı abes olur, Hakîm-i İlâhî'den ise abes nesne sadır olmaz. Onun için bazı surelerin başında olan mukattaa harflerinin hakikatleri ehlullaha keşf ile malum olmuştur. O harflerin nazil oluşu yalnız iman içindir, demek kusurludur. Ancak hakikatini anlatmağa izin olmadığı cihetle örterler sadece gerektiği kadar açıklarlar. Zira Kuran-ı Kerim'i tercüme eden en büyük müfessirler Allah'ın kapalı bıraktığını kapalı tutun tafsil ettiğini açıklayınız, buyurmuşlardır.

Bir şeyin gizli ve anlaşılmaması o şeyin yok olduğunu göstermez. Bu gizlilik bir çok dar görüşlü insanları korumak içindir. Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Muhakkak Kurân’ın zahiri ve bâtını vardır”** buyurmuşlardır. Kurân’ın zahiri manasını âlimler tefsir etmiş bâtinî manasını da tahkik ehli tevîl ederek açıklamışlardır. Ancak tevîlin kitap ve sünnete uygun olması gerekir. Kitap ve sünnetten iki şahidi olmayan hususları gerçek olarak ileri sürmek ilhad ve zındıklıktır. Zira Sure-i Enam 59. ayette mealen: **“Ne bir yaş ne de bir kuru yoktur ki kitab-ı mübînde olmasın.”** buyrulmaktadır. Bâtiniyye taifesinin red edilmesi Kurân’ın zahirini dikkate almadan bâtını dahi kendi hevâ ve heveslerine göre açıklamaya çalıştıklarındandır. Enbiya Aleyhi’s-Selâm niçin bâtin lisanı ile konuşmadıkları sorulursa cevaben denilir ki: Enbiya Aleyhi’s-Selâm avam ve havasın tamamına nebi olarak görevlendirilmiş olduğundan zahiri cihetini açıklayıp herkese bildirmeğe çalıştılar. Bâtin yönünü ise kinaye yoluyla belirtmişlerdir. Zira tavuk pazarında deve satılmaz sözü meşhurdur. Bu bâtinî manaların izahı sadedinde hicretin 600. yılına gelindiğinde ümmetin ileri gelenleri işaret ve rumuzlarla açıklamalar yapmışlardır. Çünkü tafsilatlı bir şekilde açıklamaya mezun değillerdi. Daha sonra büyük âlim ve ârif zatlar şartların ve zamanın icabı izinli olarak bâtin lisanı hakkında kitaplar yazdılar. Böyle iken anlamakta zorluk vardır. Zira bâtinî lisanı tatmak ve yaşamak gerekir. Kimya ilmi gibidir. Ne kadar izah edilse insanın o kadar hayreti artar. Bu sebepten keder vereni bırak sefa vereni al denilmiştir. Nihayet seni şüpheye düşüreni bırak şüphesize yapış, denilmiştir. Zira akla sığmayan ve anlaşılmayan nesne öldürücü zehir gibidir. Ancak hemen inkara acele etmeyip büyüklerin sözlerinin doğru olma ihtimalini dikkate alarak araştırmak ve öğrenmeğe çalışmak gerekir. Hiç olmazsa erbabı bilir diyerek meseleyi ehline bırakmak lazımdır. İmam-ı Gazali Kuddise Sırruh İhya-i Ulum isimli eserinde bazı ârif kişilerden naklederek der ki: “Bir kimsenin bu ilm-i vehbîden nasibi olmasa sonunun kötü olmasından korkulur.” Allah korusun. Ancak en az ve aşağı nasip bu ilmi tasdik ve ehlini kabul etmektir. Ehlini

bilmekte bile ziyade zorluk vardır. Çünkü insanların çoğu keramet ehli ararlar. Keramet-i kevnîye velilik için şart olmayıp keramet-i ilmiye gereklidir. Yukarıda geçen hakikatlerle ilgilidir. Niceler dahi hakikat diye söylerler ve yazarlar onu dahi anlamak çok güçtür. Sırat-ı müstakime yönelme ancak akl-ı selim, güzel tabiat, iyi ahlak, doğru ve geçerli zevk sahiplerine mahsustur. Her bilgi hidayet edici ve her hal doğru üzerinde değildir. Sapıklık yolları çoktur. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat çizgisinde dört mezhebe tabi olanlar gerçekten çok azdır. Ancak kurtulanlar bunlardır.

Bulmayınca salık kahrından necât

Lutf yüzünden bula mı derecât

İ. Hakkı Bursavî

Bundan sonra ilimleri âdeme nispet eyledi. Zira insan mazhar-ı tamdır. Nitekim Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Hazret-i Allah Âdemi yarattı ve Âdeme bütün celal ve cemal isimleriyle tecelli etti.”** buyurmuşlardır. Melek ise yalnız cemale ve cin yalnız celale mazhardır. Bu sırra işaret eden Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Ya Rabbi beni sana muhtaç olmakla zengin kıl.”** buyrulmuştur. Muhtaciyetten murat Hazret-i Allah’ın bütün isimleri yüzünden Cenab-ı Hakk’a bağlanmaktır. Bu husus ise en iyi ve üst düzeyde Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e nasib olmuştur. Çünkü Hakikat-i Muhammediye ve İsm-i Azam birdir. Bütün isimlerde ism-i azamın altında yer almaktadır. Meleklerde yükselme yoktur. Yaradılışı yüksek olduğu gibi ilmi de yücedir. Ancak nadir de olsa Hazret-i Âdem Aleyhi’s-Selâm’ın öğrettiği isimler ile ilerleme kayd ettiler. İnsanda ise ebedi ilerleme vardır. Zira yaradılıştan azar, azar ve yavaş, yavaş muhtelif haller geçirdiği ve Kur’an’ın çeşitli bölümlerde açıklandığı üzere ilimde dahi yavaş, yavaş ve derece, derece ilerlenir. Onun için seyr-i fillaha nihayet yoktur, demişlerdir. Yani insanın yolculuğuna dünya ve ahirette nihayet olmaz. Belki daima ilerleme ve gelişme üzerinedir. Tecelliyatın çeşitliliğinden bilgilerde çeşitlenir. Bilindiği gibi mevkilerin nihayeti vardır. Ancak belli bir

ülkesi ve sınırlı bir malı, mülkü olan padişahın bile değişik ve türlü türlü hallerinin sonu yoktur. Bu makamdan Hazret-i Mevlana Kuddise Sırruh “Ey kardeşim dergah nihayetsizdir.” buyurmuştur. Bu manaya işaret olmak üzere tenezzül kelimesi tefaul sıgası ile kullanılmıştır. Arapça gramerine vakıf olanlar bu inceliği göreceklerdir. Bu bâtinî ilim o kadar güzeldir ki melekler bile kıskanırlar. Hazret-i Hüdaî Kuddise Sırruh: “Bir özge ilme âlim ol melek anı bilmez ola,” buyurmuştur. Hazret-i Âdem’in arza indirilişi bu ilim için idi. Bu ilim aşk ile meydana geldiğinden aşk da dert ile bağlantılıdır. Cennette ise dert ve bela olmaz. Bunun misali sultanın emrinde ve hizmetinde olanlar ki bunların eyalet beyleri gibi memleket işlerinde fazla bir bilgileri ve tecrübeleri yoktur. Nitekim kale muhafızları sultanın hizmetinde bulunanlardan üstündür. Kutbiyette tenezzül vardır dedikleri lügat manasına haml edilir. Burada kasıt hizmet makamına tenezzüldür. Onun için enbiya ve evliya hizmet makamında çok şiddetli ve ağır sıkıntı ve eziyetlere katlanmışlardır. Sure-i Esrâ birinci ayetin başında mealen: “**Tenzih o sübhana ki kulunu bir gece yürüttü.**” Buyrulmaktadır. Yani insanın Hakk yolculuğu ister basit ister mürekkep muhakkak kullukla olur ki bu da hizmettir. Kulun Mevla olduğu yoktur. Bu sebepten mecnunlara itibar edilmez. Zira deliler yaptıklarından mesul değillerdir. Tasavvufta sahv ehli sekr ehlinde üstün kabul edilir. Çünkü sekr cinnet ve delilik gibidir. Onun için sekri galib olan kişiler akıl ve ihtiyarları ellerinden çıkınca şeriatın bazı emirlerini yerine getiremezler. Mesela cezbe halinde sakıt olduğundan iyileşinceye kadar namaz kılmazlar. Kiminin sekri on gün kadar uzun sürebilir.

Şeref-i ilm-i Âdemi bilegör
Hizmet-i din-i mübinî kılagör
Der isen zahir ola Nur-i Hüdâ
Mâsivâ gerdini dilden silegör

İ.Hakkı Bursavî

فَأَعْجَزَ الْخَلَاءُ

“Feaceze’l-halâika ”

Meali: Mahlukâtı aciz kıldı

İlimlerin indirilmesi özellikle Kuran-ı Kerim’in nazil olması sebebiyle bütün mahlukâtı aciz bitaktı. İlimde, bilgide onunla münazaraya ve münakaşaya kimsenin gücü yetmedi. Hem zahirî ve hem de bâtinî hakikatlere açık bir delil oldu. Meramını noksansız ve en güzel sözlerle ve anlaşılır bir şekilde anlatmak ondan başka kimseye nasip olmadı. Onun için Hazret-i Ömer Radiyallahu Anh mealen: **“Ya Nebiyallah niçin sen hepimizden daha güzel ve açık konuşma yeteneğine sahipsin ?”** diye sual ettiklerinde Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem mealen: **“Ba-na Cibril geldi ve babam İsmail’in lugatını öğretti”** buyurmuşlardır. İnsanlığa ait ne kadar güzellikler ve üstün sıfatlar, meziyetler ki bunlar konuşmaya, yaradılışa, hareketlere, ahlaka, dünyaya ve ahirete dair ne varsa bütün bunlar Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in zatında toplanmış olan üstün meziyetlerdendir. Onun için her fasih ve belîge cevap verir, her makamın müşkülünü halleder. Yazının şeklini dahi târif ederdi. Sanatkâr ve iş sahiplerine sanatları ve yaptıkları işler hakkında bir çok bilgiler vermiştir. Onun için bütün insanlar onun ilmi karşısında güçsüz olup üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu ilim sebebiyle Miraç gecesinde bütün peygamberlerin makamlarını geçti. Musa Aleyhi’s-Selâm gayretinden ağladı. Cebrail Aleyhi’s-Selâm onunla beraber yola devam etmekten aciz kaldı. Bu ümmetin kâmilleri de kabiliyetleri nispetinde bu manaya varis oldular. Onun için bazı tebşiratta görüldüğü gibi İmam-ı Gazali Kuddise Sırruh Hazreti Musa Aleyhi’s-Selâm’a cevap verdi ve nicesi önceki ruhlara yükseldi. Bazılarının kabirde cevabı anlaşılmayıp münker ve nekir melekleri aciz kalıp hayret içinde geri döndüler. Zira bunların ilimleri ledünnî cinsindendir. Herkes bu hususları hakkıyla anlayamaz. Bundan da anlaşılır ki ilimde, bilgide dereceler ve farklılıklar

vardır. Her ilim sahibinin şahsında üstünlüktür. Ancak üstünlük ve noksanlık birbirine göredir. Bu mana ise kişilerin kemallerini noksanlaştırmaz. Nitekim vezirlik kemaldır amma saltanata göre noksandır. İyice anla ve tenkit ehlinden olma. Çünkü bu Allah katında makbul ve muteber değildir. Hatta ilim perdedir. Allah’a ârif olanlar okumayı yazmayı neylesin ilimle uğraşmak Hakk’dan uzaklaşma sebebidir, derler. Bunlar ve bunun gibi sözler tevilli sözlerdir. Hemen ayıplayanların ve cahillerin anladığı gibi değildir. Zira herkesin ilm-i hali bilmesi farzdır. Nitekim Hadis-i Şerîf’de mealen: **“İlim taleb etmek her müslüman üzerine farzdır”** buyurmuşlardır. İmam-ı Birgivî Tarikat isimli kitabında cahillerin hallerini mutlak bir şekilde sofiyyeye isnad ederek genelleştirmesi hatadır. Zira her bir gurubun, görüşün taklitçisi, araştırmacısı, kabul ve tasdik edeni hatta red ve inkâr edeni olur. Günah ve isyanlar, dinsizlik ve zındıklık eskiden beri vardır. Her tasdike bir inkâr ve her imana bir zünnâr ve her nura bir ateş ve her güle bir dikenin eş olduğu şimdi mi bilinmiştir?

Genç ü mar ü gül ü har ü gam ü şadî behemest.

(Hazine ve yılan, gül ve diken, gam ve neşe baraberdır)

Zahiri ilimlerle uğraşan veya kendisini âlim zannedenler arasında nice günahkâr, fesad ehli ve kâfir var iken onların kötü ve yanlış inançları ile çirkin fiillerine bakarak hakiki mü’min ve sünnet-i rasule tabi âlimleri kötülemek ve görüşlerini çürütmeğe çalışmak doğru değildir. Aynı şekilde mutasavvıfa arasında dahi nice dinden çıkmış ve delalet ve sapıklık deryalarına dalmışlara bakıp Allah’ın gerçek âlimlerini ayıplamak doğru değildir. Çünkü herkes kendi fiiline bağlıdır ve ondan sorumludur. Bu makamın açıklanması vardır, ancak hakikatine ulaşmak için faydalı ilim ve toplayıcı keşif gerekir. Cenab-ı Hakk’ın kahrına mazhar olmaktan Allah’a sığınırız.

Sanma kim âlemde her bir âdemi insan olur.

Kimisi insan olursa kimisi şeytan olur

İ.Hakkı Bursavî

وَلَهُ تَضَاءَلَتِ الْفُهُومُ فَلَمْ يُدْرِكْهُ مِنَّا سَابِقٌ وَلَا لَاحِقٌ

**“Ve lehu tedâeleti’l-fuhûmu felem yüdrikhû
minnâ sâbikun ve lâ lâhikun.”**

Meali:İdrakler aciz kaldı, bizden öncekiler ve bizden ileri olanlarla sonrakiler onu idrak edemedi

Onu anlamak ve tanımak hususunda gerek avam ve gerekse havas olan kişiler zayıf, hakir ve aciz kaldılar. Bizden hiç kimse onu tam olarak idrak edemedi. Gerek geçmiş ümmetler ve gerekse sonradan gelecek insanlar da dahil olmak üzere kimse Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizi hakkıyla anlayamaz. Nitekim Muhammediyye isimli kitapta: “Kimse bilmezdi ki o ne şah idi” denilmiştir.

Sâbık ile murad iyilerdir. Ayrıca sâbık fazilette kendinden öncekileri geçen manasına da gelir. Lâhik ile murat ilimde selefe, öncekilere bağlananlardır. Diğer bir mecâzi manada sâbık ruh ve lâhik kalptir. Zira kalp ruhla cesedin birleşmesinden hâsıl olmuştur. Ruh ve cesed anne ve baba gibi evvel, kalp ise çocuk gibi sonradır. Hatta sâbık, geçmiş ümmetler ve onlara gönderilen nebiler olduğu bile kabul edilir. Lâhik ile murat ümmet-i merhume ve belki velilerdir. Yani hakikat üzere Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’i ne nebiler ne de ümmetin havas ve avamı bildi. Zira evliyanın ilmi, nebilerin yedi derya olan ilminden bir damla gibidir, sözü meşhurdur. Nebiler Aleyhi’s-Selâmlar’ın ilimleri de aynı şekilde Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in yedi umman olan ilminden bir katre gibidir. Buradan anlaşılır ki kâmil insanların anlayamadığı nesneyi kâmil olmayanlar nasıl anlasın. Arapça dilbilgisine göre burada kullanılan (minnâ) zamiri bütün beşeriyeti kapsamaktadır. Ancak burada melek anlar manası düşünülemez. Çünkü insan-ı kâmil melekten üstündür. Ancak bu makamın inceliği şudur ki kâmil kişiler bilinir ve tanınırlar. Fakat bu zatlar izzet ve ceberut âlemine dahil olup Sure-i

Fecr 30. ayette mealen: **“Gir cennetime”** emri ile Cenab-ı Hakk’a izafe edilen cennete girse insanlar onu göremez olurlar ve gayb âleminde görülmez olurlar. Sadece cesede ve eserlerine bakıp bilindi ve göründü kıyas olunur. Halbuki hakikatte mechul idrak olunmaz. Bunun benzeri padişah’tır. Zira sultanın sarayı birkaç tabakadır. Sultan sarayın dışında oldukça görülür. Saraya girince halk göremez olur amma yakınları ve görevliler görürler. Özel odasına girdiğinde sarayın ileri gelenleri de göremez olur. Saltanat zevkini tahta oturandan başkası bilemez. Her ne kadar ilim ile bir çok haller ve bütün makamlar anlaşılır ise de hakiki bilgiye yakın hasıl olmadıkça bilinen, istenilenin gerekleridir. Ancak gerçekleri değildir. İnsan-ı kâmilî mutlak manada tanımak zor olduğuna göre, ism-i azamın mazharı olup makamı (Sure-i Necm ayet 9 da) bildirildiği üzere makam-ı ev ednâ’da olan Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem nasıl algılanır? Bu manaya işaret olarak cennet-i adn’da vesile makamında sakin olurlar. Zira vesilenin üstünde makam yoktur. Tuba ağacının Muhammediyyü’l-makam olduğunun sırrı da budur, demişlerdir. Hakk’ı bilmekten insan-ı kâmilî bilmek daha zordur. Zira Hakk Teâlâ cemel, celal ve nihayet kemaliyle tanınır ve bilinir. Beşer ise teşbih ve benzetmeler yoluyla vücud-i hakiki ve vücud-i izafî taraflarına bakar. O halde gölgeye bakan güneşin nurundan mahrum olur. Gölgenin varlığı kesif ve koyu olduğundan umurun bakışı gölgeyedir. Bir kimse pencere deliği veya aralığından dışarıya bir şey atsa genelde o nesne pencerenin ahşap veya demirine isabet eder. Zira ağaç ve demir his âleminde olup pencere aralığı mutlak boşluktandır. His âlemine yakınlık galiptir. Kişi havaya, boşluğa attım sanır ki böyle olsa isabet ederdi. Ancak hislerin tesirinde kalındığından hata eyledi. Onun için zahirden bâtına dönmek ve suretten manaya geçmekte gerçekten güçlük vardır. Bazı kibar ve büyük velilerin bu sırâ işaret eden söz ve nasihatları vardır. Evliyanın gönlünden Allah rızası için dilenmeyi ve rica etmeği kesme ki sana himmet eden o göz ile kaş

değildir. Bundan murat yalnız zahire ve görünüşe bakmanın yanlış olduğudur. Kâfirlerin ve inkârcıların mahrumiyet ve ümitsizliği hep bu cihettendir. Allah muhafaza buyursun.

Nice bilsin hakâikı cahil
Nice görsün bu haleti amâ
Kühünü kim bilir müsemmanın
Gerçi dillerde söylenir esmâ

İ.Hakkı Bursavî

فَرِيَاضُ الْمَلَكُوتِ بِزَهْرِ جَمَالِهِ مُوَنْقَةٌ

“Fe riyadu’l-melekûti bi-zehri cemâlihî mûnikatün.”

Meali: Melekût bahçesi onun cemâlinin çiçeği ile şenlenmiştir.

Melekût melekler ve ruhlar âlemini kapsar ve her nesnenin bânına melekût derler. Mesela konuşan ve idrak eden nefis melekûtuttur. Onun için Sure-i Yasin 83. ayetinde mealen: **“Artık tesbih edilmezmi öyle her şeyin melekûtu elinde bulunan Sübhana”** buyrulmuştur. Yani her nesnenin bânını ve ruhu Cenab-ı Hakk’ın kudret elindedir. Burada melekût bahçeye ve Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in güzel yüzü çiçeğe benzetilmiştir. Bahçeye lazım olan ve bahçenin güzelliği çiçek olduğu gibi bânın âleminin hoşluğu dahi Cemâl-i Muhammedî Aleyhi’s-Salâtu ve’s-Selâm iledir. Bunun gerçeği budur ki melekût sözler ve Cemâl-i Muhammedî Aleyhi’s-Salâtu ve’s-Selâm mana gibidir. Sözün güzelliği ise mananın güzelliğine tabidir. Cemâl-i Muhammedî Aleyhi’s-Salâtu ve’s-Selâm insanlığın meydana gelişine tenezzülünde, melekût âlemine geçerek onun suretiyle suret bulmuş idi. Onun için bahçe, bu hakiki güzellik ile fevkalade acayip bir şekilde hoş ve güzel olmuştur. Melekût, mülk âlemine nispetle latîf ve nurânî olduğundan cemâlin görünmesini ona nispet eyledi. Zira cemâl, güzellik ve süs ve nuraniyetten ibarettir. Beyt:

Debîr-i sun neviştest begird âriz-i tu
Yemsek nâb ki el-hüsnü ve'l-melahatü lek

Meali: Ey sevgili, âlemleri yaratan Allah halis misk ile senin yan-
ğının etrafına güzellik ve melehat senin içindir, diye yazdı.

وَحَيَاضُ الْجَبَرُوتِ بِفَيْضِ أَنْوَارِهِ مُتَدَقِّقَةٌ

“Ve hıyâdu’l-ceberûti bi-feyzi envârihi mütedeffikatün.”

Meali: Ceberût âleminin havuzları onun nurlarının feyzi ile fişkır-
mıştır.

Ceberût, isimler ve sıfatlar âlemidir. Veya mefhumlar ve soyutlar âle-
mi dahi denir. Yani bu mertebede bedenden tecrid edilmiş kişilerde lâtif
ve kesif cisim yoktur. Yani ululuk ve soyut varlıklar âlemlerinin havuzları
onun nurlu feyzi ile dolup dökülmüştür. O havuzlar onun nuru ile fişkır-
mıştır. Demek istenilir ki: O havuza dökülen onun nurlarının feyzidir.
Âlem-i ceberûtun havuza ve Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in
nurlarının feyzi suya benzetilmiştir. Havuz suyunun fişkırmasındaki sürat
ve hız ile esma ve sıfat âlemlerinin zuhurunun başlangıcı ve mefhumların
husulü bu feyz ile olmuştur. Bu âleme feyz ve bereket her şeyden evvel
gelmiştir. Ceberût âlemi icada emir âleminin nuraniyyetinden daha yakın
olduğu için nurlarının feyzini ortaya çıkardı.

Soyut kavramlarda ve mefhumlarda filozoflar ile kelâm âlimleri
arasında farklı görüşler vardır. Filozoflar akılları ve mücerret nefisleri
büyük melekler ile tefsir etmişlerdir. Ancak bazı tahkik ehli muta-
savvıflar akıllar ve nefisler mücerredâddan değildir, görüşündedirler.
Büyük melekler dedikleri, daima huzurda hazır vaziyette duran me-
leklerdir. Bunlar Cenab-ı Hakk’ı müşahedede gark olup kendinden
geçtikleri için âdem ve âlemden habersiz olduklarından, bu melâike
hazarâtı, Âdem Aleyhi’s-Selâm’a secde ile emr olunmamışlardır.

Bunlardan başkası secde ile emr olunmuştur. İmam Muhammed Gazali Rahimehullah filozofların görüşüne uyarak, soyut olan ruh bir yer ve mekan tutmadığı gibi âlemin bir tarafında, bir yönünde dahi olmadığı ve bedene dahil ve ondan hâriç dahi değildir, demiştir. Ancak kardeşi Ahmed Gazali Kuddise Sırruh Sıracu'l-Ukul isimli kitabında onu red edip mütehayyizdir/yer tutar demiştir. Zira bizatihi var olan nesne kelâm âlimlerine göre yer tutar yani mütehayyizdir. Bunların görüşlerine göre yer tutmayan cevher yoktur. Filozoflar Arş'ın arkası ne boş ne de dolu olan âlemdir. Sofiyye ise ruhlarla dolu olduğunu söylerler. Sofiyyenin bu sözünden ruhların tahayyüzüne/yer tuttuğuna işaret vardır. Müheymiyyûn denilen huzurda hazır ve nazır olan melekler devr eden, meydana çıkan ve idare edilen âlemin ötesindedir. Bu yaratılan, takdir ve tanzim edilen âlemin evveli büyük hayrettir. Filozofların söylediğinde zarar budur ki bu soyut kavramlar hakkında ki görüşlerinde ve sözlerinde, bu soyut kavramların kadîm olduğu yanlışlığına düşme tehlikesi vardır. Hâlık'dan gayri kadîm yoktur. Bazıları ilk akli meleklerden sayıp Hakk'ın devamı ile devam ettiğini zannetmişlerdir. Bu nokta ayakların kayacağı bir yerdir. Daha fazla konuşmayı kaldırmaz. İlim Allah'ın katındadır. Bu fakirin gönlüne gelen budur ki: Mücerredatın yani soyut kavramların, ruhların ve ilk yaratılanların vücudu maddeden olmayıp zaman içinde de değildir. İmdi, müddet ve zaman içinde olmayan nesne nasıl mütehayyiz olur yani bir mekanda yer tutar. Ancak ruh cesetten ayrıldıktan sonra cismin şekli ile şekillendiği için mütehayyiz olması gerekir.

Ne kadar olsa bir kişi âlim
Yine bilmez nedir hakikat-i ruh
Her ne denli sahih ise sühanı
Fi'l-hakika olup dūrūr mecruh

İ.Hakkı Bursavî

وَلَا شَيْءَ إِلَّا وَهُوَ بِهِ مَتَّوْطٌ إِذْ لَوْلَا الْوَاسِطَةُ لَذَهَبَ كَمَا قِيلَ الْمَوْسُوطُ

**“Ve lâ şey’e illâ ve hüve bihî menûnun
iz levle’l-vâsîtatü lezehebe kemâ kîle’l-mevsûtu”**

Meali: Hiçbir şey yoktur ki ona bağlı olmasın. Eğer vasıta olmaz ise denildiği gibi mevsûtu gider.

Yani bütün varlıklar Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e bağlıdır. Eğer vasıta olmazsa ulaşılması gereken ortadan kalkar ve yok olur, denilmiştir. Mevcutlar harici ve görünen vücut ile mevcut olup, zatın bekâsı ile sıfatlanmıştır. Bu bekâ da elbette bir vasıtaya bağlıdır. Mevcutlar özel bir lütufla artarak ve gelişerek var olmuşlardır. O vasıta Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’dir. Zira Hakk ile halk arasında ondan gayri feyz vasıtası varlık yoktur. Daha da açıkçası Allahu Teâlâ âlemlerin cisimlerini, maddelerini ve ruhlarını birbirini takip eder şekilde kılmıştır. Gerek parça ve gerekse bütün mevcutların tamamının Hakikat-i Muhammediyyeden hissesi olup, o hisse ile bağlıdır. Şayet bu hisse ile irtibat ve alakaları olmasa vücutları yok olurdu. Zira varlığın, vücudun bekâsı daimi feyze ve birbirini takip eden, kesilmeyen tecellilere bağlıdır. Bu feyz ise Hakikat-i Muhammediyye aracılığı ile olur. Herkesin vücudu bütün mertebelerde bizzat Hakk’dan feyz almağa yetenekli değildir. Eğer böyle olmasaydı peygamber göndermeğe gerek olmazdı. Bu mana dikkate alındığında irtibatın ve vasıtanın gerekli olduğu anlaşılır. Bu mesele için birçok misaller vardır. Örneğin, sadrazam olan kişi padişah ile halk arasında vasıtaadır. Eğer bu vasıta olmaz ise insanların işleri görülmez ve bitirilmezdi. Çünkü padişahın şan ve makamı icabı genelde halka perdeli ve gizlidir. Padişah’tan alınan yetki ile her iş sadrazam vasıtası ile bitirildiğinden neticesi padişaha dayanır. Kıkırdak denilen nesne kemik ile et arasında vasıtaadır. Eğer kıkırdak olmasa etten kemiğe gıda ulaşmaz ve kemik et gibi gelişmezdi. Zira ikisi arasında başkaca toplayıcı yoktur. İki yönü olan kıkırdak kemiğin gelişmesine ve bekâsına sebeptir. Aynı

şekilde insanın kalbi ruhla ceset arasında vasıtaadır. Zira letâfet yönü ile ruhun zıyasını alır, kesif yönüyle de cesede feyz verir. Bu aracılıkla ruh ile cisim arasında birleşme ve varlığın düzeni sağlanır. Bunun gibi yüksek yıldızlar ile hareketleri arasında dünya vasıtaadır. Eğer o hareket ettiren olmasa susuz değirmen gibi felekler battal olurdu. Geminin suda hareketi, seyri geminin direğine bağlıdır. Zira ne kadar halatlar varsa direklerle irtibatlı olup yelkenler dahi halatlarla beraberdir. Eğer bu irtibatlar, bağlantılar olmasa gemiden gaye hâsıl olmaz ve normal bir gemi olmazdı. Nitekim bizim kalemimiz bu yazıya vasıtaadır. Bazı keşif ehli olan zevat başlarından gökyüzüne kadar uzanan ip gibi bir şeye şahit olurlarmış. Maksat hakikat âlemine olan bağlantıyı ve irtibatı anlatmaktır. Bu fakire belli bir biçimde olmaksızın bu irtibat bir şekilde görünmüştür. Şimdi irtibat hali bilinince vasıtaya şükür etmek gerekir. Onun için nebîlerin, velîlerin ve âlimlerin hakları anne ve babadan daha çoktur.

صَلَاةٌ تَلِيْقُ بِكَ مِنْكَ اِلَيْهِ كَمَا هُوَ اَهْلُهُ

“Salâten telîku bike minke ileyhi kemâ hüve ehluhû”

Meali: Senin şanına layık bir salât ile senden ona onun ehil olduğu salâtı eyle.

Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem üzerine sana layık olan salât ile salât eyle ki o salâvâtın başlangıcı senden ve nihayeti ona olsun. Salâvâtın onun pak ruhuna vasıl ola ve o salavatı onun ehliyetine göre eyle. Onun şanına layık olan salâvatı gerçekten kendisi ile Allah Teâlâ’dan başkası bilmez. Çünkü Allah Teâlâ’nın kulları üzerine salâtları vardır ve herkesin makamına göre çok çeşitli şekillerdedir. Yani kimine rahmet ve mağfiret, kimine bereket, kimine keşf, kimine müşahede, kimine cezbe, kimine yakınlık, kimine vuslat, kimine fena, kimine beka ve kimilerine dahi başka manalar üzerinedir. Dünya hayatında bir benzeri ihsan ve ikramlarıdır ki herkese hak ettiği nispette

verilir. Her fakire bir hazine verilmez. Yeterli tahsili, kabiliyeti ve tecrübesi olmayan baş vezirlik makamına getirilmez. Her şeyde bir hesap ve ölçü vardır. Burada, Cenab-ı Hak ölçüyü indirdi de nimetler meydana geldi, mealindeki Sure-i Rahmân'ın 8,9,10.nuncu ayetlerine işaret edilmektedir. Yüce padişahın halinin halkı ve tebâsı tarafından anlaşılmaz olduğu gibi Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in makamı, derecesi yaratılmışlarca bilinemez ve anlaşılamaz. Ona ihsan olunan salâtın hakikatini kimsenin idrak etmesi mümkün değildir. Bu manayı sağlamlaştıran ve kuvvetlendiren bir Hadis-i Şerif vardır. Meal: “Benim için Allah ile öyle bir vakit vardır ki ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel peygamber bilebilir.” buyurmuşlardır. Âlimlerin salât hakkında yaptıkları açıklamalar salâvatın hakikatinin gereklerindendir. Yoksa gerçekte istenen ve murad edilen salâtı belirtmek, göstermek ve salâvatın hakikatini belirtmek değildir. Zira insanın bilmediğinden haber vermesi cahilliktir. Ayrıca bu söz ve ifade ile Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in herkesten çok lutfu ilahiye hakkı olduğu belirtilmektedir. Çünkü mevcudattan hiçbir ferd ve varlık onun layık ve yakın olduğu mana ve mertebeye yaklaşamamıştır. Bu sebepten onun mertebesinde salâta hak sahibi değildir. Sure-i Ahzab 43. ayette mealen: **“O dur ki o, sizleri karanlıktan aydınlığa çıkarmak için üzerinize feyz ve bereket indiriyor.”** buyrulmaktadır. Burada insanlar üzerine yapılan salât zulmetten çıkarmakla ilgilendirildi. Zira ümmetin fertlerinden her kişinin haline göre yükselişi ve inişi vardır. Ancak Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz üzerine salât etmek kayıtsız ve şartsız olarak mutlak manada buyuruldu. Nitekim Sure-i Ahzab 56. ayette mealen: **“Muhakkak ki Allah ve melekleri peygambere hep salât ile tekrîm ederler.”** buyrulmaktadır. Zira Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem yükselecek ve çıkılacak makamların zirvesindedir. İşte o yükselme ve terakkî zevkini kimse tatmamıştır. Yine Sure-i İsra 79. ayetin son kısmında mealen: **“Yakındır ki Rabb'in seni bir Makam-ı Mahmud'a vardıra.”** buyrulmaktadır. Makam-ı

Mahmud'dan murat yalnız çok yüce şefa'at makamı değildir. Belki bütün makam ve mevkilerin hepsinden ibaret olan en üst bir makamdır ki ulu ve yüce şefa'at mevkii onlardan biridir. Şimdi salâvatın sırrı dahi bundan anlaşıldı.

Çünkü her vechile oldun mahmûd
Sana feyz oldu makam-ı mahmûd
Enbiya ümmetinden olmuştur
Evliya bendelerinden ma'dûd

İ. Hakkı Bursavî

اَللّٰهُمَّ اِنَّهُ سِرُّكَ الْجَامِعُ الدَّالُّ بِكَ عَلَيْنَا

“Allahümme innehû sırruke'l-câmiu'd-dâllü aleyke”

Mealî: Yarabbi muhakkak o, sana delalet eden toplayıcı olan sırrındır.

Bilinmelidir ki sırlar çoktur. Her cinsin, her sınıfın ve her ferdin özel sırları vardır. Onun için insanların sırrına melek, sultanların sırrına tebası, enbiyanın sırrına evliya, âlimlerin sırrına ümmî olanlar ve havas yani seçkin insanların sırrından avam haberdar değildir. Zira tamamen herkese özel bir surette Allah Teâlâ ile kendisi arasındadır. Bu husus üzerine iki büyük sır vardır. Biri sır-ı insan ve diğeri sır-ı Hakk'dır. Sırr-ı insan, insanın hakikatinden ibaret olup ilahi hakikatin sureti üzere zahir olmuştur. Nitekim Hadis-i Şerîf'de mealen: **“Allah âdemi kendi sureti (sıfatları) üzerine yaratmıştır.”** buyrulmuştur. İlâhi suretten murad hayat, ilim, irade, kudret, semî', basar ve kelâm olarak sıralanan yedi sıfattır. Âdem'in sureti bu ilâhi suret üzerine yaratılmıştır. Zira bi'l-fiil mazhardır. İnsanın sırrı Hakk'ın sırrının zahiri ve görünümüdür. Ancak Hakk'ın sırrı, insanın sırrının batını ve hakikatidir. Bu ilâhi sır ism-i âzamdan kef harfine izafet olunduğu için cami' yani toplayıcı denildi. Zira bütün sırları toplar ve bütün hakikatleri kapsar.

Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem onun hakikati ile zuhur etmiş olup Hakk’a delalet eder. Zira âlemlerde Hakikat-i Muhammediyye en yüce âlemdir ve Hakk’ın zatına işaret eden eşyada Hakikat-i Muhammediyyeden daha iyisi ve öncesi yoktur. Onun için bu dünyanın ve âlemin hakikati hayattır. Hayat Arş feleği gibi bütün mevcudatı kuşatmıştır. Bütün mahlukata yayılır. Kiminde ilahi bir gerçek hayat, kiminde ise hakiki olmayan görünürde bir hayatîyet vardır. Hayat sıfatından daha geniş ve kapsamlısı yoktur. Cansız demek görünüş itibariyledir. Mesela ölünün ilahi bir gerçek olan hayatı vardır ki keşif ile bilinir, ancak görünüşü cansızdır. Taşın bile bu manada hayatı vardır. Onun için büyükçe bir taşın Hazret-i Musa Aleyhi’s-Selâm’ın elbisesi ile kaçtığı tefsir kitaplarında açıkça ifade edilmektedir. Bu sebeptendir ki kıyamet gününde İsrâfil Aleyhi’s-Selâm’ın sesini işiten yaş kuru her nesne şehâdet etse gerektir. Nitekim Hadis-i Şerîf’de şehadetin canlı ve ilim ehline mahsus olduğu açıkça belirtilmiştir. Vücudun sağlıklı ve bedeninin beslenip büyümesi yenilen ve içilen şeylerden hâsıl olması hayattandır. Halbuki gerçek ve tam manası ile cansız olandan fayda hâsıl olmaz. Bu büyük bir sırdır ki ehlullah bilir. Sure-i Ankebut 64. ayetin bir bölümünde mealen: **“Ve hakikaten son yurt(ahiret) işte halis hayat o.”** buyrulmaktadır. Ahiret âleminde varlıkların hayatı görülür ancak dünyada örtülüdür, gizlenmiştir. Sırrı budur ki dünya kalıp ve ahiret kalp gibidir. Biri kesif ve cismani diğeri latif ve ruhani olup ahirette kalp kalıp suretiyle düşünülse gerektir. Onun için ahirete sıfat alemi demişlerdir. Zira dünyada olan kalbin sıfatları orada kalıplaşır. Nitekim Sure-i Nebe 18. ayetin son kısmında mealen: **“Derken gelirsiniz bölük, bölük veya ümmet, ümmet”** buyrulmaktadır. Bu âlemde mizacın yoğunluğu o hayatın görünmesine manidir. Evliyanın letafeti kemal derecede olduğundan o hayatı idrak ederler. Bu dünyada görmekten men olunmak dahi bu sırra dayanır. Onun için ileri görüşlü gönül gözleri açık olanlar vicdan ve batın ile idrak ve şahit olunacağı kanısındadırlar. Bil ve ganimet say.

Hasıl ola dile tecelli-i Hakk
Ruşen olurdu hanesi mutlak
Hane kim revzenesi yoktur anın
Nur-i hurşidden oluptur muğlak

Onun için;

Görür her cism-ü can içre
Bir özge canı can ehli
Bilir bu remzi ey Hakkî
Hayat-ı cavidan ehli

İ.Hakkı Bursavî

وَحِجَابُكَ الْأَعْظَمُ الْقَائِمُ لَكَ بَيْنَ يَدَيْكَ

“Ve hicâbuke’l-a‘zamu’l-kâimu leke beyne yedeyke”

Meali: Senin önünde duran en büyük perdedir.

Yukarıda geçen vasıta ibaresine en uygunu burada geçen “hicâb” yani perde kelimesi kapıcı manasında olmalıdır. Hacib, kapıcı ve perdedar manasına gelir ki içeride bulunanlarla içeriye girmek isteyenler arasında vasıtaadır. Ancak gerçek şudur ki büyük perde, görme hadisesi açık ve kesin olan Cenab-ı Hakk’ın rıdasına, örtüsüne işaret olup büyük bir makama mazhar olmanın hakikatidir. Bu makam ayna misali olup görmek ona bağlı oldu. Gözle görünen örtü ve basiretle görünen o ridâ ile örtülü olandır. Nitekim Araplarda baştan ayağa dek örtüye bürünmek adeti vardır ki görünen kişinin kendisi değil üzerindeki örtüdür. Nitekim çekirdek ağaç şeklinde meydana çıkar, görünür. Dünya gözü ile görünen ağaçtır. Çekirdek batın gözü ile müşahade olunur ki bu lütuf edilen bir makam olduğu yukarıda geçmiştir. Herkese göre Hakikat-i Muhammediyye’den hasıl olan hissedir. Her bir hisse mazhara göre perdenin bir parçasıdır. O

halde Hakikat-i Muhammediyye küllî ve büyük bir perdedir. Ayna bir görme vasıtasıdır ve ayna bakana bir perde değildir. Onun için örtü, o örtüyü bürünene göre perde değildir. Belki dışarıdan bakana göre perdedir. Bu ifadede hicabı, örtüyü Hakk’a izafet etmekten murat Hakk’ın örtüsü olduğunu ispat etmek değildir. Zira perde ve örtü ile perdelenmek hudutlu olanın sıfatıdır. Hakk ise muhittir ve ihatasının nihayeti yoktur. Belki Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in halkla Hakk arasında perde ve vasıta ve Hakk’ı görmek için ayna olduğunu açıklamaktır. Nitekim sadrazam da millet ile sultan arasında büyük bir perdedir. Hakk’a göre perde gizlenmek, batın olmak manasınadır. Yani Hakk Teâlâ hariçten bir örtü ile gizlenmiş ve örtülmüş değildir. Belki kendi sıfatı ile gizlenmiştir. Örtü ile gizlenme arasındaki fark şimdi anlaşılmış oldu. Çünkü görmek ebedîdir. Örtü dahi mevcuttur. Onun için mevcut seninle vardır ve senindir. “El kaimü leke” dedi. Yani seni görmeye ayna olması için vardır ve sabit olup daima huzurdadır. Zira arada vasıta yoktur. İyice anla Abâdan’dan öte köy yoktur, derler.

Çeşmine zahir iken ol dîdâr
Görmeyip anı görürsün kuru dâr
Var ilâc eyle çeşmine erken
Nice bir hâb-ı gaflet ol bîdâr

İ.Hakkı Bursavî

اللَّهُمَّ الْحَقِّقْنِي بِنَسَبِهِ وَحَقِّقْنِي بِحَسَبِهِ

“Allahümm.e elhıknî bi-nesebihî ve hakkıknî bi-hasebihî”

Meali: Beni Rasulullahın nesebine dâhil eyle ve şerefine hakikatine vakıf eyle.

Neseb, anne ve baba yönünden olan iştiraktır. Yani doğumla ilgili olan hısımlık olup soy manasınadır. Haseb, yani şan ve şeref olup,

kişinin kendinde, babalarından ve dedelerinden gelen iftihar vesilesi şeylerdir. Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Kıyamet gününde sadece benim alakam ve nesebim müstesna bütün alaka ve nesebler kesilir.”** buyrulmuştur. Allah Teâlâ insanı iki ayrı cinsten meydana getirmiştir. Sureti halk âleminde ve ruhu emir âleminde. İnsanın nesebi, soyu ruhunadır. Ruhun dahi bağılılığı ve mensubiyeti Cenab-ı Allah ve Hazret-i Rasulullah’adır. Nitekim Sure-i Hicr 29. ayetin ve Sure-i Sad 72. Ayetin bir kısmında mealen: **“Ve ruhumdan ona üflediğim vakit”** buyrulmaktadır. Ayrıca Hadis-i Şerîf’de mealen buyrulur ki: **“Ben Allah’danım mü’minlerde bendendir yani benim feyzimin nurundandır.”** İşte kulların ileri gelenleri bu neseb ehlişindendir. Bu nesebe dâhil olanlar ileri derecede ruhaniyete sahip kişilerdir. Yüksek derecelere çıkmak ancak şevk, muhabbet, talep, hilm, kerem ve hakiki bir takva ile mümkün olur. İnsanın sureti ve beşeriyeti çamurdan yaratılmıştır. Sure-i Enâm 2. ayetin başında mealen: **“O, o Halik’dir ki sizi bir çamurdan yarattı.”** buyrulmaktadır. Sıradan insanlarda beşeri özellikler galiptir. Hırs, şehvet, heva, gadab ve masivaya meyil ki en aşağı derecelerin en dibine düşmek bunların yüzündendir. O halde muteber olan manevî neseb ve takva nesebidir. Yoksa suret ve çamur nesebi değildir. Onun için Hadis-i Şerîf’de mealen buyrulur ki: **“Ey Haşim oğulları insanlar bana amelleri ile gelecekler. Siz ise nesebleriniz ile geleceksiniz. Bir kişi kötü olduğu takdirde Haşimî asıllı olmak fayda verme”** sözü ne güzeldir.

Haseb ile murad, gerçekte peygamber ahlakıdır. Nitekim Hazret-i Aişe Radiyallahu Anha annemizden peygamberimizin huyu ve ahlakı sorulduğunda: **“Onun ahlakı Kurân’dır.”** diyerek cevap vermişlerdir. Yani Kurân’ın zahiri ile âmil olduktan başka batınına dahi sahip ve Hakk’ın sıfatları ile kaim olup, daima Cenab-ı Hakk’a muhtaciyet makamında idiler. Kâmil insana hakiki şân ve şeref ancak bu mana ile hâsıl olur. Nitekim insanın noksanlığı geçici ve nefsanî şeylerle iftihar etmesidir. Bu sözde ilhak kelimesini tahkik lafzından önce söylenmiştir.

Zira işin başlangıcı ilgi ve alaka, ortası huy ve ahlak, sonu ise gerçekleştirmektir. Allah bizi ve sizi onun keremi ve fazlı ile hakikatlere vakıf olanlardan eylesin, âmin.

Nazm-ı Kurânı mücerred sanma kim ezber gerek
Âdem-i kâmilde Hakkî hulk-i peygamber gerek

İ.Hakkı Bursavî

وَعَرَّفْنِي إِيَّاهُ مَعْرِفَةً أَسْلَمَ بِهَا مِنْ مَوَارِدِ الْجَهْلِ

“Ve arrifnî iyyâhu ma‘rifeten eslemu bihâ min mevâridi’l-cehli”

Meali: Ya Rabbî! Onu bana öyle bildir ki cehil yollarından selâmette olayım.

Bildirmek ve tanıtmanın iki şekli vardır. Biri vasıta iledir ki kitaplardan ve üstatların söz ve nasihatlarından alınanlardır. Genel olarak bilgi bu şekilde kazanılır. Diğeri ise vasıtasız bilgidir. Zaruri ilim ve ilham yolu ile hâsıl olan buna dâhildir. Buna özel surette olan bilgi ve tanıtmada derler. Birinciye eserde işaret edilmiştir ki: **“İlmi ricalullahın ağzından alınız.”** Derler, hem de haberde: **“Bir müşkülünüz olunca Kurân’a ve Sünnet’e müracaat ediniz.”** buyrulmasıdır. Sure-i Bakara 282. ayetin son kısmında mealen: **“Allah’dan korkun. Allah size ilim öğretiyor.”** buyurulması ikinciye işarettir. Bizzat olan bilgi vasıta ile olan bilgiden üstün olduğu için yukarıda ki cümlede bilgiyi Hakk’a nispet etti. Ebu Yezid Bestâmî Kuddise Sırruh buyurdular ki: “Siz ilminizi şu, şu ölüden aldınız. Biz ise ilmimizi ölümsüz bir hayata sahip olan Allah’dan aldık.” Gaye Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in zat, sıfat, efâl, ahvâl ve sözlerini bilmek olduğundan varılacak yolları çoğul olarak ifade buyurdu. İlim ve ma‘rifet kelâm âlimlerince birdir. Filozoflar arasında ise birçok fark olduğu söylenir. O halde zahir ehline âlimler ve hakikat ehline ârifler demek sadece birbirinden ayırmak içindir.

Bazı ilahiyatçı filozoflar dahi farkı tespit ederek âlim âriften mertebe yönünden daha yüksektir, demişlerdir. Çünkü ilim tasdik ve ma‘rifet tasavvurdur. İlim hakikatleri ve gereklerini idraktır. Ma‘rifet ise yalnız hassaları ve faziletleri idraktır. Sure-i Zümer 9. ayetin bir bölümünde mealen buyrulur ki: **“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olurmu?”** İlim bizzat şerefli olduğu için Ayet-i Kerîme’de ilim kelimesi kullanıldı. Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Ben ilim şehriyim Ali kapısıdır.”** Tirmizî Rahmetullah’ın topladığı hadislerde vardır. Diğer bir Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Ben hikmetin terazisiyim Ali onun dilidir.”** Buyurmuşlardır. Bu Hadis-i Şerîf İmam-ı Gazalî Rahmetullah’ın Risale-i Akliye isimli kitabında mevcuttur. Abdü’s-Selâm Bin Meşîş Kuddise Sırruh Hazretlerinin ma‘rifet ile muradı ilimdir. Onun için bilgisizlik karşıtı olarak ifade ettiler. Cahilliğin tamamı ilim ile yok olup gider. Yoksa tasavvur kabilinden olan ma‘rifet ile olmaz. Ancak tasavvuf dilinde ma‘rifet olarak adlandırıldı. İlimler ve ma‘rifetler iki nevidir. Biri ilâhî diğeri şeytanidir. İlahî yani hakkâni olan zahirde kitap ve sünnete uygun ve batında hakikatler erbabının zevkine mutabık olandır. Bunun dışındakiler şeytanidir. Özellikle a-mele , fiiliyata yakın olmayan yani hayata geçirilip tatbikatı olmayan ilim dahi mu‘teber değildir. Zira faydası yoktur. Bu kelamın manası: Bana Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’i öyle bir tanıtt ki bu tanımanın bilgisiyle cehalet yollarından kurtulayım. Her halde ve konumda gereği gibi ilim ehli olayım. Bana bütün faydalı ilimlerin tahsiline yardım eyle. Amin.

Mürğ-i câna uçmağa ilm-ü ameldir iki per
Yoksa olurdu hevay-ı cehlde zîr-ü zeber

*(Can kuşuna uçmak için ilim ve amel iki kanattır.
Yoksa olurdu cehalet boşluğunda tepe taklak)*

İ.Hakkî Bursavî

وَأَكْرَعُ بِهَا مِنْ مَوَارِدِ الْفَضْلِ

“Ve ekrau bihâ min mevâridi’l-fazli”

Meali: Fazlın ve lütfun geleceği yerlerden vasıtasız olarak o salâvat ile içeyim.

Ker‘ suyu eliyle veya bir kapla almayıp kaynağından veya suyun aktığı yerden ağzı ile içmektir. Fazl ve lütuf, çalışarak kazanmaktan başka bir yolla hâsıl olan ilahi bağışlar ve ihsanlara denir. Burada fazlı suya, suyun yerini suyoluna, suyu almayı ve faziletle vasıflanmayı kapsız doğrudan ağzı ile içmeğe benzetme vardır. Bundan gaye peygamberliğe ait bilgi ile fazilet ve lütuf ehli olma talebidir. Onun için ker‘ ile açıkladı. Zira ker‘de vasıta yoktur. El veya kupa vasıta kabilindendir. Lütuf ve fazl vasıtasız ve çalışmadan kazanılandır. Bu benzetmede incelik şudur ki içmekte bütün damarlara akış ve yayılma vardır. Bundan ilimde sağlam bilgi sahipleri olduğu anlaşılır ki bu tahkik ehlinin sıfatıdır. Yol kelimesini çoğul olarak yollar şeklinde ifade buyurdu. Çünkü ilahi lütuflar sayısızdır. Özellikle yukarıda geçen bütün mana burada hatıra gelmektedir.

وَأَحْمِلْنِي عَلَى سَبِيلِهِ إِلَى حَضْرَتِكَ حَمَلًا مَخْفُوفًا بِنُصْرَتِكَ

“Vahmilnî alâ sebîlihî ilâ hazretike hamlen mahfûfen bi-nusretike”

Meali: Onun yolu üzerine sana kulluk etme yükünü senin yardımınla bana yükle.

Sebîl, yol manen yükselmek için kabul görmüş ve adet edinilmiş yollardan olan tarîka derler. Onun yolu tamlamasından maksat belli olan sözü geçen yolu bildirmektir. Bu yol tevhîd, tecrîd ve tefrîddir. Yani Allah’ın birliğini ikrar, dünyadan soyunmak ve dünya ile alakayı kesmek olduğunu bildirmektir. Huzur gaybetin zıddıdır. Gaybet yani hazır olmamak

kâinâtın, mevcudatın perdelenmesi ile olur. Huzur ise bu perdeyi açmak ve kaldırmakla meydana gelir. Hazret sözü Hakk Teâlâ’dan kinayedir. Nitekim “selâmet mukaddes zatındandır,” derler. Zira hazretin hazret sahibi ile ilgisi olması yönünden bu çeşit kinayeler usuldendir. Eğer hazret için yakınlık manası verilirse izâfet-i beyaniyye olur. Arapçada mealen “ben evin yanımdayım” derken hazret kelimesi kullanılır ki yakınlık manasıdır. Nusret zararın giderilmesine mahsustur. Yardım ve imdâd geneldir. Zira hem zararlı şeylerin giderilmesi ve hem de faydalı şeylerin getirilmesi hususlarının tamamında kullanılır. Nitekim ordu, harp için yetiştirilen askerler topluluğuna denir. Tek askere ordu demezler. Sözün manası budur ki: Beni O Hazretin özel yolu üzerine, sana olan kulluk görevini yardımın ve imdadın ile kuşatılmış olarak yükle, demektir. Bu tarîkin korkulu ve tehlikeli yolları çok olduğu gibi görünen ve görünmeyen düşmanları haddi aşmış bulunduğundan nusret sözü çok faydalı ve yerindedir. Nitekim Hoca Hafız Divânında denir ki:

Beher gam derân reh hatarî nist ki nist
(*O yolda her adımda bir tehlike vardır*)

Burada her Hakk yolunda olana tahsis edilen isim yüzünden Hazret’e vasil olup, sırrı onun sırrına ulaştığına dair bir işaret vardır. Nitekim Allah’a giden yollar mahlukâtın nefesinin adedince, derler. Ancak nebiye ait yolda bütünlük vardır. Kendi gayreti ve çalışmasıyla elde edilen zuhur ile potansiyel kabiliyet ve istidat arasında ki fark şüphesiz bellidir. Bu sebeptendir ki kemal manada varis-i Muhammedî olanın ömrü dahi genelde Hazret-i Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in ömrünü geçmez. Çünkü kâmil mertebede yakınlık vardır. İlimlerine ve manevî hazlarına istidadı nispetinde varis olduğu gibi ömrüne dahi varis olur. Onun için Hazret-i Şeyh Kuddise Sırruh “ilâ Hazretike” diye mutlak söyledi. Kast edilen İsm-i A‘zam’ın bütünlüğü makamıdır. Adn cenneti ve Vesile bu makamın suretidir. Ravza-ı Rasul Vesile’nin toplamıdır. Lütfen iyi anlayınız. Yanında olma makamı huzur

olup bütün makamlardan üstündür. Onun için Sure-i Kamer 55. ayetin sonunda mealen: **“Kudretine nihayet olmayan güçlü ve yüce Allah’ın huzurunda,”** buyrulmaktadır.

Sırrım ererse makam-ı vasla
Bula canım o makam içre huzur
Bu huzura nice can vermeyeyim
Âşıkım âşık olubdur ma‘zur

İ. Hakki Bursavî

Bundan sonra haml yani yükleme sözünde cezbeye işaret vardır. Zira bu anlatılan yollar cezbeye bağlıdır. Nitekim Molla Camî Kuddise Sırruh divanında gelir:

Beyt

Salikân-ı bî-keşîş dost-ı becâyî nereset
Sâleha gerçi der în râh tek-ü pûy künend

Meali: Salikler dosta meczub olmadan hiçbir yere varamazlar, yıllarca bu yolda riyazat yapsalar dahi.

Cezbeden dur ise bir sâlik
Olamaz lâne-i vasla mâlik
Kim ki bî-cezbe sülûk ede Hakk’a
Akibet olur bu yolda hâlik

İ. Hakki Bursavî

وَ أَقْذِفْ بِي عَلَى الْبَاطِلِ فَأَذْمَعُهُ

“Vakzif bî ale’l-bâtılı feedmeğahû”

Meali: Beni bâtil üzerine fırlat ta ki bâtili ortadan kaldırayım.

Bâtıl aslında varlığı, aslı, esası ve hakikati olmayana derler. Mutasavvıflar lisanında iki kısımdır. Birincisine hakiki bâtil derler ki ne ilim

âleminde nede zahiri âlemde görülmemiş ve bilinmemiştir. Hakiki yokluk dahi derler. O halde gerçek yokluk gerçek varlığın zıddı olduğu gibi hakiki bâtil da varlığın karşıtıdır. Yani yokluk ile bâtil kelimeleri aynı manayadır. İkincisine ise izafi olarak bâtil derler. Hariçte ortada bulunan eşyanın görülmesi ve varlığı, bâtila nisbet edilir ki buna izafi yokluk da denir. Netice olarak izafi yokluk izafi varlığın zıddı olduğu gibi izafi bâtil da izafi vücudun karşıtıdır. Aynı şekilde izafi yokluk ile izafi bâtilın manaları bir birinin aynıdır. Vücut-i izafi mecaz-ı hakk olduğu gibi izafi yokluk da mecaz-ı bâtildır. Batıllığı kendisinden olduğu içindir. Nitekim “Uyan Allah’dan gayri her şey bâtildır,” denilmiştir. Bu mecaz olduğu izafi varlığa ayna olduğu içindir. Sure-i Enbiya 18. ayetin ilk kısmında mealen: **“Hayır biz hakkı bâtilın tepesine fırlatırız da beynini parçalar, bir de bakarsın o anda mahv olmuştur.”** buyrulmaktadır. Bunun işaret yolu ile manası: Hakiki varlığı batıl, yokluk üzerine atıcı olduğumuz halde mevcudatı yarattık demektir. Hakk bâtilı ezdi ve ona galip geldi. Bâtil da nefislerden ve etraftan helâk olup gitti. Yani mevcudat yokluk karanlığından Hakk’ın nuruna çıktı. Hakiki varlık Allah Teâlâ’nın varlığı, izafi varlık ise masivanın varlığıdır. Masiva Allah’dan gayri varlıklar olup izafi yokluklardır. Onun için Hazret-i Hüdaî Kudde Sırruh buyurmuşlar:

Mevcud odur vücudu ola anın hakiki
Yoksa vücudu zâil bir vehm-i bâtil ancak

Bu Salât-ı Şerife’yi tertipleyen Abdü’s-Selâm bin Meşîş Kudde Sırruh Hazretleri demek ister ki; bende gizli olan hakiki varlığın eserlerini bâtil olan izafi varlık üzerine fırlat, ta ki ben o bâtilı yıkıp, ezip geçerek yok edeyim. Böylece mecâzi varlıkla vasıflanmaktan ve kendime varlık izafetinden halas olup kurtulayım. Hâsılı mevcut olmadığı halde var olduğu zannedilen bir çok şey gitsin, yok olsun ve bilinen tek varlık bâki ola ve sırf kendisi bi’l-fiil zuhur bula. “Feedmeğahû” kelimesi “fe en edmeğahû” olarak yukarıdaki mana verilmiştir. “Fe” atıfa harfi olup “edmiğ” emirdir. “Fe en edmeğahû” izale edeyim demektir. “Fe edmuğhû

bî” ise benimle onu izale et demektir. İlk mana Kurân’ın beyanına daha uygundur. Zira demğ Hakk’a isnat etmektedir. Böylece biliniz.

وَرُجْبِي بِحَارِ الْأَحْدِيَّةِ

“Ve züccebî fî bihârî’l-ehadiyeti.”

Meali: Beni ehadiyyet denizlerine ilka eyle.

Beni kesret ve çokluk sahillerinden ehadiyyet denizlerine fırlat ve daldır, ta ki ehadiyyet denizlerinde gark olayım. Bilindiği gibi ehadiyyet zatın ve vahidiyyet sıfatındır. Taayyün-i ilahinin evveli olan ehadiyyet mertebesi bütün hakikatlerin toplandığı ve bütün çoklukların kendisinde yok olduğu zattır. Onun için ona hakikatlerin hakikatleri ve hazret-i cem ve hazret-i vücud derler. “Bihâr” kelimesi çoğul olarak deryalar manasınadır. Çoğul kullanılmasının sebebi ehadiyyetin sonu olmadığına işaretidir. Veyahut ehadiyyetin kesretin başlangıcı olmasıdır. Her çoklukta ve kesrette bir ehadiyyet vardır. Her ehadiyyet bir derya ve her kesret bir sahil gibidir. Bundan kast edilen, harici yani görülen çokluğun içinde barındırdığı birliği basiret gözü ile düşünmeyi taleptir. İşin aslında çokluk sebebiyle vahdetin çokluğundan dahi kesretin çokluğu lazım gelmez. Hakikat-i Muhammediyeden alınan nasipler gibidir. Nitekim şahısların çokluğundan insanın bütününe çokluk lazım gelmez. Belki insan kendinde tektir. Ruh ve sairler dahi böyledir. Güneşin ışığı yayılması sebebiyle farklı görünür. Ancak tek nurdur ve güneşe izafe edilir. Gölge nurun aynı olmadığı gibi izafi varlık da hakiki varlığın aynı değildir. Aksi halde kulun Hakk olması lazım gelir ki bu imkânsızdır. Netice olarak güneş ışığının yansımından gölge meydana gelir. Gölge arız olmakla, yok olup var zannedilen ikilik ortadan kalkar ve güneşin ışığı ise bâki kalır. Aslında yay, mekanda olan farazi çizgi gerçekte daireyi ikiye bölmez. Her ne kadar hissedilse bile hariçte vücudu var sayılır. Vahdet ve ehadiyyet sırlarının açılması için araz işlerden olan kesretten ilgimizi kesmemiz gerekir.

Çü bendî ez tasârif-i şuûnçeşm
Türâ masdar nümayed ayn-ı müştak

(*Hallerin çekimlerine gözünü kapattığında sana masdar türemiş gibi görünür*)

Bundan böyle su hayatın sebebi olduğu gibi ilim dahi hayatın sebebi-
bidir. Onun için ehadiyyeti deryaya benzetti. Zira arzu edilen ehadiyyeti
bilmektir. Su her şeyin aslı olduğu gibi bilgi ve ilim dahi hayatın sebebi-
dir. Nitekim Sure-i Enbiya 30. ayetin bir kısmında mealen: **“Hayatı olan
her şeyi sudan yaptık.”** buyrulmaktadır. Ehadiyyet dahi her kesretin,
çokluğun başlangıcıdır. Bu sebepten kesretin yeryüzüne benzetilmesi
icap etti. Böylece anlamalısın.

Olabildinse bu bahre gavvâs
Oldu kâmiller içre nâmın hâs

İ.Hakkı Bursavî

وَأَنْشَلْنِي مِنْ أَوْحَالِ التَّوْحِيدِ

“Venşülnî min evhâli’t-tevhidi.”

Meali: Beni süratle tevhidin çamurlarından çıkar.

“Neşl” bir nesneyi süratle çekip almağa derler. “Evhal” “vahl”ın
çoğulu olup vahl ince çamur demektir. Evhal yani çamurlardan murat sıkıntılı yerler, engeller ve insanı köstekleyen bağlar ile takınaklardır. Yani
beni tevhid engellerinden ve takınaklarından süratle çıkar, demektir. Zira
tevhid vahdeti ispat etmektir. Vahdeti ispat da çokluğun olduğu vehminden
kaynaklanır. Onun için aşağıda “hatta lâ era” (görmeyinceye kadar) der.
Tevhid, izafetlerin kaldırılmasıdır, denilmiştir. Yani Hakk’ın zatına nispet
edilen izafetleri çıkarıp atmaktır. Bu tevhid ehli avamın mertebesidir. O-
nun için Sure-i İhlas’da mealen: **“Söyle habibim O Allah tekdir/ birdir ”**
buyrulmaktadır. La ilahe illallah denildi. Ve illa, varlığı zannedilen kesret
yok olsa vahdetten gayri kalmaz. Hakikatte çokluk olmazsa muvahhid neyi

nefy eder? Tevhidin ilersinde tecrîd, yalnız bırakma ve yalnız bırakmanın ötesinde tefrîd, yani dünya ile alakayı kesmek vardır. Sure-i Vakıa 10. ve 11. ayetlerde mealen: **“Önde Olanlar Sabikûn (Hakk’a kullukta en öne geçenler) işte onlar, en çok yaklaştırılanlar.”** buyrulmaktadır. Hadis-i Şerîf’de de mealen: **“Tefrîd ehli öne geçti.”** buyurmuşlardır. Yani dünya ile ilgi ve alakasını kesenler tecrîd ehlini geçmiş oldu. Gerçekten tecrîd ehli tevhid ehlinen daha üst mertebededir. Zira ebrâr yani iyiler ile Allah’a yakın olan mukarrabîn beraber değildir. Biri sıfatî ve diğeri zâtîdir.

Reh-i aşka sülûk eden âdem
Sanmasın bu yolda yok durur vasl
Her ki kahr etti aşkla nefse
Ne aceb olsa lutf-i Hakka mahal

İ.Hakkı Bursavî

وَأَغْرِقْنِي فِي عَيْنِ بَحْرِ الْوَحْدَةِ
حَتَّى لَا أَرَى وَلَا أَسْمَعَ وَلَا أَجِدَ وَلَا أَحِسَّ إِلَّا بِهَا

**“Ve ağriknî fî ayni bahri’l-vahdeti hatta lâ erâ ve
lâ esmea ve lâ ecide ve lâ uhisse illâ bihâ”**

Meali: Beni vahdet denizinin hakikatinde öyle bir gark eyle ki yalnız onunla göreyim, işiteyim, bulayım ve idrak edeyim.

Zikrin hakikati letafetten hali değildir. Bu ibarede “ayn” kelimesini kullandı. Çünkü cisimden ilerde yalnız olan, cesetsiz ruh ve sırrın ötesinde de yalnız ve tek olan hakikat vardır. Sâlik, tasavvuf yolunun yolcusu bu tek olan hakikat mertebesine vasıl olmadıkça birliğin yani vahdetin hakikati ona gözükmez. Onun için bu makama vahdet dedi de tevhid demedi. Zira tevhid kula ve vahdet Hakk’a göredir. Bunun gibi “bahr” kelimesini tekil olarak ifade eyledi. Çünkü vahdet ehadiyyet gibi değildir. Bu vahdet ile murad, hakiki vahdettir ki çokluğun karşısı

olan birlik çokluğun başlangıcıdır. Hakiki vahdet ise itibari çokluğun başlangıcıdır. Yani bizzat değil tasavvurdaki çokluğun başlangıcıdır. Bi'l-kuvve ile bi'l-fiil arasında apaçık fark vardır. Zira düşünülen çokluk, çekirdekte tasavvur edilen çokluk gibidir. Bizzat çokluk ağaçta olan bi'l-fiil çokluktur. Hakiki vahdet bir tek çekirdek gibidir. Bizzat çokluğun kendisi izafî vahdetin başlangıcıdır. Ağacın gövdesinin vahdeti yani bir olması gibidir. İki vahdetin ve iki kesretin arasında fark vardır. Bu kesret gece gibidir ki gündüz vahdete dâhil edilmiştir. Onun için karanlığı, zulmeti vahdet nurunda gizlenmiştir. Gah olur ki vahdet gündüzü kesret gecesinin içine dâhil edilir. Bu suretle vahdet nuru kesret zulmetinde gizlenmiştir. Bu açıklama anlaşıldı ise **“Allah’dan başka ilah yoktur. O birdir. Onun ortağı da yoktur”** sözünde olan vahdetin sırrı dahi anlaşılmış oldu. Bu vahdet ile murad, hakiki birliktir ki ortaklığın olmadığına karşılık olan vahdettir ki kesrete karşı olan vahdetin başlangıcıdır. Yoksa izafî vahdet değildir. Çünkü izafî vahdet kesret gibi mahlûktur. Nitekim bu husus Meşarik-i Şerif’in şerhi Ekmel isimli eserde gayet açık olarak anlatılmıştır. Yunus Emre Kuddise Sırruh nutkunda buyurmuştur ki:

Yusufum yitirdim Kenan ilinde
Yusufum bulundu Kenan bulunmaz

Yani Yusuf evvelce vahdete vakıf değildi. Gördüğü hep kesret idi ve vahdet bunun neresidir derdi. Zira doğru bir seyr-i süluk ile bu terkip âleminden ayrılıp vahdet tarafına sefer edip gitmemişti. Sonra keşif yolu ile Hazret-i Yusuf vahdeti buldu. Kesret Kenan’ı görünmez oldu. Yani her nesnede vahdeti anlamaya gücü yeter oldu. Nitekim hiddet ile güneşe baktıktan sonra görüşü dağınık ve karışık olanın hariçteki eşyaları göremediği gibidir. Bu garip bir sırdır. Ancak kendisine keşf ettirilen bilir. Zira her yerde geçerlidir. Bakılacak olursa herkesin asli mesleği, ilmi ne ise dünyada gördüğü şeylerde onu görür, başkalarını görmez. Mesela, bir kimse mizan ilmi öğrenip her konuda ısrarla düşünüp müzakere etse

her gördüğü şeyin ilk şeklini tasavvur eder. Mesela bir kitabı görüp bu kitaptır, her kitabın bilgisinden faydalanılır, der. Ekmeği gördüğünde bu ekmektir, her ekmek yenir, der. Atı görünce bu attır, her ata binilir, der. Cümlesini ilk şekli üzerinde toplar ve onun nazarında ilk şeklinden başkası kalmaz. Sair kaideleri ve fen bilgilerini dahi buna kıyas eder. Bu vahdetin içinde olan kimse ne acayıptır ki körler gibi vahdeti görmez. Kâinat'ın levhalarını okuyarak bu sırra ermez.

Niçün görmezler ey dil mâhiler deryada deryayı
Garik-i bahr-i ilm iken olurlar şöyle sahraî
Zuhuru gözlere girmiş yine yok ânı bir görmüş
Bu sırra var mı hiç ermiş bilip bu özge manayı
Nedendir kesret-i esmâ, nedendir vahdet-i mevlâ
Haber ver cümlesin cânâ eğer bildinse mevlâyı
Sor aksin görüp aldanma ey gafil hayâlâtâ
Eğer nûr-i hakiki ister isen gökde gör ayı
Bu menzil herkesin tîr-i murâdına hedef olmaz
Erişmek ister isen Hakkıyâ çek aşkla yâyı

İ.Hakkı Bursavî

Salât-ı Şerîf'de ki bu cümleinin özet olarak manası: Beni hakiki vahdet deryasında gark et ta ki senden gayriyle ilgim ve alakam olmasın, demektir.

Ol kadar hayretde olsun cân-ü dil
Kande bakarsam efendim sanayın

Hüdâî Hazretleri

Aynı zamanda senin kelâmından başka söz dinlemeyeyim. Nitekim Hüseyin Nessac Kuddise Sırruh'a bir kimse rast gelip sen benim kölemsin dediği zaman Hazret iştme makamında olduğu için evet deyip varıp o kimsenin evinde nice zaman hizmet eyledi. Zira o kelâmı hakikatte Hakk'dan iştmiş idi de söyleyeni yalanlamadı. Ancak şarap iç

diye hitap olunsa muhakkak bu sözü Cenab-ı Hakk'dan işitmez. Çünkü uyulması caiz olmayan bir emri Hakk'a nispet etmez. Zira Cenab-ı Hakk yasakladığı şeyi emretmez. Cümle yasaklananlar böyledir. Bu makam ayakların kayacağı yerlerdendir. Bazı aşırı derecede riyazatla meşgul adamlara rast geldim. Cemaata gitmiyor, imama uymuyor ve biz yalnızlığa memuruz diyorlar. Bu çeşit yanlış sözler riyazat yapanların hayalleridir. Şeytanın yoluna gitmişlerdir. Zira mihrap cümleye ait bir yerdir. Hadis-i Şerîf'de mealen: **“İyinin de günahkârın da arkasında namaz kılın.”** buyrulmuştur. Bu Hadis-i Şerîf aslında devlet başkanlığı içindir amma cami imamlığı da buna dâhildir. Ehl-i sünnetin arkasında namaz kılmayanlar bir alay cahil, sapık, azgın ve şeytana yakın olan topluluktur.

Vicdanımla senden gayriyi bulmayayım. Sure-i Enam 91. ayetin bir kısmında mealen: **“Allah de sonra bırak onları”** buyrulmaktadır. Arzu edilen yalnız tevhid sözü değildir. Belki müşahede ederek vahdete ulaşmaktır. Şöyle ki gönül levhasında masivaya ait resim kalmamalıdır. Nitekim Hazret-i İbrahim Aleyhi's-Selâm'ın **“Âlemlerin Rabbi'ne teslim oldum.”** Kelâmı Sure-i Bakara 31. ayette zikredilmiştir. Bu teslim oldum sözünün hakikati Nemrud'un ateşine atıldığı zaman zahir olan teslimdir. Senden gayriyi his ve idrak etmeyeyim. Hasılı eğer zahir eğer bâtın bütün hallerim vahdette olsun, kesretten eser kalmasın. Bundan sonra Hazret-i Şeyh Kuddise Sırruh vahdetin müşahedesi beyanında görmeyi işitmekten önce zikretti. Ancak sözün akışı sebebiyle yer değiştirmesi gerektiği için yapıldı. Bu husus anlayışlı kişilere kapalı değildir.

وَأَجْعَلِ الْحِجَابَ الْأَعْظَمَ حَيَاةَ رُوحِي

“Vecali'l-hicâbe'l-a'zama hayâte rûhî”

Meali: Hicab-ı a'zamı (Resulullahı) benim ruhumun hayatı kıl.

Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’i ruhumun hayatı kıl. Yani lütfunla yardım eyle demektir. Hadis-i Şerîf’de mealen: **“Ben Allah’danım mü’minler de bendendir.”** buyrulmuştur. Pes hiçbir ruh yoktur ki o yüce ruhtan istifade etmeğe ve bekasında ondan yardım bulmasın ve bu hayat ilk önce ruhun sonrada bedenindir. Bedenin hayatına itibar olmadığı için hayatı ruha izafe etti. Özellikle bu çeşit azim bir hayata sebep olan şerefli varlığı aşağılık hayatlara vesile kılmak edep haricidir, terbiyesizliktir. Belirtildiği gibi Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem ruhların babası ve ruhların hayatıdır. Onun için bazı kibar veliler İsa Aleyhi’s-Selâm Hazretleri’nin atası Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’dir, demişlerdir. Çünkü Hazret-i İsa Aleyhi’s-Selâm hayatı Cebail Aleyhi’s-Selâm’dan, Ruh’l-Kudüs’de Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in nurundan almıştır. Dikkatle ve ciddi olarak düşün ve anla. İlim ve müşahede ile ruhun hayatı hasıl olmadıkça insan ölü hükmündedir. Zira ruhun hayatı istenilen hayattır. Hayvanî nefsin hayatı böyle değildir. Fuzûlî merhumun kelimâtındandır:

Şehid-i aşk olup feyz-i bekâ kesb eylemek hoştur
Ne hâsıl bî-vefa dehrin hayât-ı müstearından

Yani şehitlik ebedî hayat olup fânî hayattan daha üstündür. Bu hayat sebebiyle mü’minler ve veliler hakkında “Allah’ın velileri ölmezler, bir diyardan başka bir diyara nakil olunurlar,” sözü söylenmiştir. Bazı rivayetlerde “mü’minin” kelimesi yoksa da mana değişmez. Zira kastedilen kâmil mü’mindir. Bu ebedî hayat sebebiyle kâmillerin bedenleri çürümez ve kokmaz. Çünkü hakiki bilgi ve hakiki müşahede kokuşmaya ve çürümeye sebep olan iltihaplar, cerahatlar ve pis kokulardan temizdirler.

Çürümek istemez isen sen de
Ola gör feyz-i ilm ile zinde

İ. Hakkı Bursavî

وَرُوحَهُ سِرِّ حَقِيقَتِي

“Ve rûhahû sırra hakîkatî”

Meali: Onun ruhunu benim hakikatimin sırrı kıl.

Görünen budur ki evvelki ibareyi açıklamaktadır. Açıklama olmasına vav-ı atıfa mani değildir. Zira cümlede gayrilik olması yeterlidir. Nitekim Sure-i Şurâ 52. ayetin son kısmında mealen: **“Velakin biz onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimize hidayet vereceğiz ve emin ol sen her halde doğru bir yola çağırıyorsun.”** buyrulmaktadır. Müfessirler ve “inneke tehdî” ayetini Hakk’ın hidayetini anlatmak ve keyfiyetini açıklamak olarak anlamışlardır. Bu makamda kast edilen “Hicab-ı A‘zam’ın (Rasullullah) ruhunu ruhumum hayatı ve hakikatimin sırrı kıl” sözüdür. Aslında Ruh-i Muhammedi’de iki mana olabilir. Biri ruhların hayatı ve diğeri hakikatlerin sırrıdır. Hakikatte hayat ile sırr birdir. Zira herkeste olan Hakikat-i Muhammediye hissesi, sözü edilen hayat ile gerçekleşmiştir. Anla. Ve caizdir ki ruh ile murad nübüvvet ruhudur. Böylece bu ifadenin manası: Onun yakınlığı ve yakınlığının neticesi olan sefasını ve müşahedesini benim hakikatimin sırrı kıl, demek olur. Bu suretle takdir ve yoruma lüzum kalmaz. İyi anla.

وَحَقِيقَتُهُ جَامِعَ عَوَالِمِي بِتَحْقِيقِ الْحَقِّ الْأَوَّلِ

“Ve hakîkatuhû camia avâlimî bi-tahkîkî’l-hakkî’l-evveli”

Meali: Hakkî’l-evvelin hakkı ile (onun yüzü suyu hürmetine) onun hakikatini âlemlerime cami kıl.

Bilinmeli ki Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in hakikati İsm-i A‘zam’dır. Zira İsm-i A‘zam Allah’ın bütün güzel isimlerini özünde toplamış olduğu gibi Hakikat-i Muhammediyye

dahi bütün hakikatleri kendinde toplar. Gerçek yakınlığın yani hakka'l-yakın mertebesinin gerek hakikati ve gerekse bâtını bu hakikate mahsustur. Âlemlerden murat üç yüz altmış bin olan gezegenler ve yıldızlar âlemleridir. Bunların görünen ve görünmeyenlerinin iniş, çıkış ve batış, doğuş gibi bir çok dereceleri ve mertebeleri vardır. Bütün âlemlerde Hakikat-i Muhammediyye'nin müşahedesi üzere hareket etmek ise çok büyük ve âlî bir makam ve rütbedir. Onun için "bi-tahkîkî'l-hakkı'l-evvel" diyerek Cenab-ı Hakk'ın birliğine işaret edilmiştir. Zira "Hakk-ı Evvel" taayyün-i evvel mertebesi olan hüviyyet-i zatiyyedir. Bu mertebeye "Hakk-ı Evvel" dedi. Çünkü gerek Allah'ın ilminde ve gerekse görünen âlemde tecelliyât mertebeleri bu hususun geniş bir açıklamasıdır. Şimdi önemli olan her noktada ve mertebede aslı müşahade etmek vahdettendir. Ağaçta tohumun müşahade edildiği gibi. İyice anla ki bu büyük bir ilimdir.

يَا أَوَّلُ. يَا آخِرُ. يَا ظَاهِرُ. يَا بَاطِنُ

“Ya Evvelu”

Esmâ-i Hüsnâ'dandır. Manası: İlk, her şeyden önce olan, varlığının öncesi olmayan, her şeyin varlığı kendisinden başlayandır. İniş seyri itibari ile. *(İniş seyri mutlak varlığın, mukayyet varlığın zuhuru için seyridir. Bu ehadiyetin imkan çoklukları mertebesine nüzulü, inişi demektir.)*

“Ya Âhiru”

Esmâ-i Hüsnâ'dandır. Manası: Son, her şeyin varlığı kendisinde son bulan, her şey son bulunca sadece kendisi var olarak kalandır. Çıkış seyrinin tamamlanması itibari ile. *(Çıkış seyrinden kasıt mukayyetten mutlakda yok olmak için seyirdir. Bu seyir insan mertebesinden mutlaka kadardır.)*

“Ya Zâhiru”

Esmâ-i Hüsnâ’dandır. Manası: Aşikâr, varlığın da hiç şüphe olmayan, varlığı her şeyden daha aşikâr olandır. Hakk’ın varlığına göredir.

“Ya Bâtını”

Esmâ-i Hüsnâ’dandır. Manası: Gizli, varlığı gizli olandır. Halkın varlığına göredir.

Bu dört isim ilahi isimlerin analarıdır, esaslarıdır. Bundan başka birçok manalar verilebilir idi. Ancak makama uygun olan manalar ile yetinildi.

إِسْمَعْ نِدَائِي بِمَا سَمِعْتَ بِهِ نِدَاءَ عَبْدِكَ زَكْرِيَّا

“isma‘ nidâi bimâ semi‘te bihî nidâe abdike Zekeriyya”

Meali: Kulun Zekeriyya Aleyhi’s-Selâm’ın duasını neyle kabul etmiş isen benim duamı da kabul buyur.

Yani kulun Zekeriyya Aleyhi’s-Selâm’ın duasını işittiğin ve kabul buyurduğun gibi benim duamı da işit ve arz ettiğim ihtiyaçlarımı lütfen ihsan et, demektir. Burada “nidâ” kelimesinin kullanılması Kurân-ı Kerim’e uymak içindir. Nitekim Sure-i Meryem 3. ayetin meali: “Gizli bir sesle o vakit ki rabbine niyaz etmişti” Buyrulmaktadır. Ancak nidâ sesi yükseltmektir. Huzurda olana yüksek ses yasaktır. Burada nidâdan murad duadır. Ancak en yüksek mertebelerden olan kulluk makamından kendini uzak görüp “nidâ” lafzı ile ifade etmiştir.

وَأَنْصُرْنِي بِكَ لَكَ

“Vensurnî bike leke”

Meali: Bana seninle ve senin için yardım eyle.

Bana, nefsim senin ile ve senin için yardım etmen hususunda yalvarıyorum. Yani benim maksudum senin yardımına mazhar olup sana vasıl olmaktır. Ancak bana olan yardımı, nusreti kendi zat-ı uluhiyetinle sen ihsan eyle ve sen benim işlerimi kendi üzerine al ki kuvvet ve yardım bundadır. Bu yardımı senin için eyle, benim için eyleme. Zira benim muradım tam bir yokluktur. Tam bir yoklukta yani fenâ-i tamda varlık düşüncesi kalmaz ve sana kurtuluş ve zafer meydana gelir.

وَأَيِّدْنِي بِكَ لَكَ

“Ve eyyidnî bike leke”

Meali: Beni seninle ve senin için destekle.

Beni ilahi âlemin feyz ve bereketi ile ruhlar ve melekler âleminin yardımına mazhar kıl. Bana musallat olan hayalleri ve vehimleri yok etmek üzere beni kuvvetlendir ve yardımınla takviye eyle; ta ki nefsim, karanlıklar âlemine meyil etmekten vazgeçip nurlar âlemini müşahadeye yükselsin. İşte bu sebeple nefsimin kemale ermesi ve müşahade mertebesinde kendimden geçerek, gark olmak yani istiğrak hali meydana gele. Bu ise ayırt eden bir nur ile olur. Yani lazım ve matlup olanla matlup olmayanı ve Hakk’la masivayı anlayıp birbirinden ayırmakla olur. Bunun için kuvvetli bir nur, yüce bir delil, ferah bir gönül ve açık bir kalp gerekir. Aynı zamanda bu manayı dahi senin için eyle. Zira maksut seninle mansur ve seninle doğru olan ve doğrulayan olmaktır. Hadis-i Kudsi’de mealen: **“Mahlukatı kendi menfaatim için değil onların kârı ve kazancı için yarattım.”** buyrulmuştur. Doğru yolda olmak için tevfik ile bak.

وَأَجْمَعْ بَيْنِي وَبَيْنَكَ

“Vecma‘ beynî ve beyneke”

Meali: Kendinle beni cem eyle.

Yani aradan mevcudatın perdelerini engellerini ve ayrılık sebepleri olan işleri yok ederek birlik ve müşahade makamını ihsan eyle. Hazret-i Şeyh Üftâde Kuddise Sırruh buyurur:

**Ehl-i irfan dediler, sen çıkmayınca aradan
Bilemezsin kim dürür kendiyü pinhan eyleyen**

Bu beyitte ki “sen”den murat varlığa izafettir. “çıkma”dan murat varlığa izafeti kaldırmaktır. Kevnî izafet varlık, zat, sıfat ve fiil izafetinden ibarettir ki bu sâkıt olunca, ortadan kalkınca gizli olan aşikâr olur. Yani kulun gerçekliği ile hüviyeti arasında var sayılanlar ortadan kalkınca âşık maşuka ve seven sevgilisine ulaşır. Bu bütün perdeler ve engeller bir “sen”den ibarettir ki neticede gaflettir.

Gaflet-i dil perdedir dîdâr-ı mevlâdan yana
Perde zail oldu ise can gözü ile bak sana

İ. Hakkı Bursavî

وَحَلَّ بَيْنِي وَ بَيْنَ قَيْرِكَ

“Ve halli beynî ve beyne gayrike”

Meali: Senden gayrısı ile aramızı ayır.

Masivaya “gayr” dedi. Zira hakk izafîdir. Bir yönden yar diğer bir cihetten ağıyardır. Hakikatte masivanın vücudu olmadığı halde “Allah’ım beni senden gayrısı ile değil seninle meşgul et,” diyerek yapılan duanın manası Molla Câmî Kuddise Sırruh’dan sorulmuştur. Cevaben buyurmuşlar ki: “Sen” yani Arapçadaki “kef” zamiri zata işarettir. Yani beni zatınla meşgul kıl, zatından gayri olan sıfat ve fiillerle değil. Ancak bu şekilde sıfata gayr demek bir yöndendir. Çünkü ehl-i sünnet katında Hazret-i Allah’ın sıfatları hakkında “ne odur nede gayrıdır,” denilmiştir. Doğrusu budur ki zatî isimler müsemmanın aynıdır. Bu isimlerden murat âlemle ilişkisi olmayan esmâdır. Bu isimlere ilk anahtarlar ve açıcılar der-

ler. Sıfat isimlerine, ehadiyyetin hakikati cihetinden müsemmanın aynı ve suret-i vahidiyye yönünden müsemmanın gayrıdır. Bu sıfat isimlerine de ikinci derece mertebenin anahtarları derler. Bu isimlerin âlemle ilişkisi vardır. Tıpkı üçüncü derece mertebenin anahtarları olan fiil isimleri gibi. Hazret-i Allah'ın sıfatlarının isimleri ile fiilî sıfatlarının isimleri bu manada yani âleme ilgisi yönünden beraberdirler. Kelâm âlimlerinin bahsettiği Hazret-i Allah'ın sıfat isimleridir, zatî isimleri değildir. Zira zatî isimlerin hakikati bilgisine ulaşmak tam bir müşahede, olgun ve büyük velilere aittir.

Ehl-i fark-u ihticab isen eğer
Oldu sahra sana deryadan yakın
Ermeyince bu şuhûda Hakk'la
Uçma bu derya kenarından sakın

İ. Hakkî Bursavî

اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ

“Allah, Allah, Allah”

Zat, sıfat ve fiillere işaret kastı ile üç defa söylemekle Hakk-ı Evvel'i açıkladı. Şu da mümkündür ki birincisi gafilleri ikaz, ikincisi âriflere tanıtmak ve üçüncüsü vuslata erenlere zevk vermek içindir. Ayrıca bu Allah ismi bütün isimleri cami olduğundan ism-i a'zamdır. Hakikatte esma-i hüsnanın tamamı a'zamdırlar. Ancak bazı isimlerde olan özellikler sebebi ile onlara ism-i a'zam demişlerdir. Hayy ve Kayyum dahi bu türdendir. Bunun geniş açıklaması bu konuda yazılmış eserlerde beyan edilmiştir.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ

“İnnellezî farada aleyke'l-kur'âne lerâddüke ilâ meâd.”

Sure-i Kasas 85. ayetin ilk kısmıdır ve mealî: “Her halde sana o Kur'an'ı farz kılan seni muhakkak bir meada kadar geri getirecektir.”

Bu sözün bunun öncesi ile tam bir ilgisi ve münasebeti vardır. Zira “mead” ile ister ahiret ve istese Mekke murat olunsun Hakk’a dönüşe işaretler. Çünkü Ka‘be zat makamının sembolüdür. Ayrıca “mead” ile yokluk âlemine işaret edilmesi de mümkün görülebilir. Bu âleme gönderilmek zât, sıfat ve efalden fena iledir. Bu fenada zât, sıfat ve efal-i Hakk’la kendisinin bekâsı vardır. Vatan sevgisi imandandır, sözü gereğince Hakk yolcusu olanların bu fena ve bekâyâ talip olmaları gerekir.

Vatanından cüdâ olup ey dil
Nice bir gurbet ellere düşesin
Bu bisât-ı fenâyı tayy eyle
Hakk sana mehd-i bekâyı döşesin

İ.Hakkî Bursavî

رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

**“Rabbenâ âtinâ min ledünke rahmeten ve
heyyi’ lenâ min emrinâ raşedâ”**

Sure-i Kehf 10. ayetin son kısmı ki mealî: **Ey Rabbimiz! Bizlere ledünnünden (katından) bir rahmet ihsan eyle ve bizim için işimizden bir muvaffakiyet hazırla.**

“Rahmet”den murad, özel bir rahmettir ki hikmet, ma‘rifet ve aziz tevhîddir. Nitekim “min ledünke” yani senin tarafından tabiri ona delil teşkil eder. “Emr”den yani işten murat muhabbetir. “Rüş”den murat Hakk’a isabettir. Bundan sonra elif harfi ile sonlandırdı ki başlangıç da elif harfi ile olduğu üzere. Zira son başa dönüştür, denilmiştir. Elif asıldır hemze sonradan çıkarılmıştır. Harekeliyi sakinden ayırmak içindir. Onun için harflerin sayıldığı alfabede hemze yoktur. Birçok kitaplarda ve gerekli yerlerde elif hakkında çok geniş açıklamalar yapılmıştır.

“Selâse merrât”

Meali: Üç kere, demektir.

Başlangıçta ilâhî lütufların on bir mertebeden inmekte olduğu ve bir Hadis-i Şerîf’de on bir salavât tahsis olunduğu halde burada üçe tahsis edilmesinin hikmeti nedir diye sorulacak olursa cevabı budur ki: Küllî mertebeler bakımındandır. Yani nâsût âlemine inen, gelen ilâhî lütuflar melekût, ceberût ve lâhut âlemleri mertebelerindendir. Şimdi mertebeler üzerine hareket eden ve yürüyenlerin kârlı olacağı gayet açıktır. Çünkü her nesnenin başlangıcından sonuna kadar çok çeşitli haller ve tavırlar vardır. Bununla beraber gerçekte ezel ve ebed ve evvel ve âhir birdir.

Hazret-i Allah’ın yardımı ile risale tamam oldu.

İÇİNDEKİLER

Takdim	5-6
Eş-Şeyh Abdü's-Selâm bin Meşîş el-Hasenî	7-8
Eş-Şeyh İsmâil Hakkî Bursevî	9-10
Salât-ı Meşîşiye Şerhinin Asıl Metni.....	11-54
Dipnotlar	55-61
Sözlük	63-78
Salât-ı Meşîşiye'nin Arabça Aslı.....	79-82
Salat-ı Meşîşiye Şerhî'nin Sadeleştirilmiş Metni	83-135